

Б. Г. Скоков, І. А. Краївська

ГРОШІ І КРЕДИТ

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА**

Б. Г. Скоков, І. А. Краївська

ГРОШІ І КРЕДИТ

**Конспект лекцій, навчально-методичний матеріал для само-
стійної роботи та для практичних занять, завдання для контроль-
ної роботи для студентів усіх форм навчання напрямків
“Економіка і підприємництво” та “Менеджмент”**

Харків – ХНАМГ - 2009

Скоков Б. Г., Краївська І. А. Гроші і кредит. Конспект лекцій, навчально-методичний матеріал для самостійної роботи та для практичних занять, завдання для контрольної роботи для студентів усіх форм навчання напрямків “Економіка і підприємництво” та “Менеджмент”.— Харків, ХНАМГ, 2009.— 244 с.

У виданні розглядаються основні питання теорії й практики функціонування механізму грошей і валюти, грошового і валютного ринків, грошової і валютної систем, кредиту і фінансових посередників. Наведено методичні поради, індивідуальні завдання з дисципліни “Гроші і кредит”, які направлені на засвоєння фундаментальних засад науки та їх практичне застосування. Крім навчальної програми в ньому містяться методичні поради до вивчення кожної теми курсу, навчально-практичний матеріал, необхідний для самостійної роботи.

Рецензент: Н. І. Гордієнко, професор, кандидат економічних наук

Рекомендовано кафедрою обліку і аудиту,
протокол № 1 від 28.08.2008

© Б. Г. Скоков, І. А. Краївська, ХНАМГ, 2009

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
1. КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ “ГРОШІ І КРЕДИТ”	7
ТЕМА 1. СУТЬ І ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ.....	7
1.1. Походження грошей. Раціоналістична і еволюційна концепції походження грошей. Роль держави у запровадженні грошей.....	7
1.2. Суть грошей та їх еволюція.....	11
1.3. Форми функціонування грошей	16
1.4. Вартість грошей.....	18
1.5. Функції грошей.....	21
1.6. Роль грошей у розвитку економіки	30
ТЕМА 2. КІЛЬКІСНА ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ І СУЧАСНИЙ МОНЕТАРИЗМ ...	34
2.1. Класична кількісна теорія грошей.....	34
2.2. Неокласичний варіант розвитку кількісної теорії грошей.....	38
2.3. Науковий внесок Дж. М. Кейнса в розвиток кількісної теорії грошей	44
2.4. Основні положення сучасного монетаризму щодо грошей і монетарної політики	47
2.5. Кейнсіансько-неокласичний синтез як новий етап у розвитку монетарної теорії.....	50
2.6. Грошово-кредитна політика України в перехідний період з позиції монетарної теорії.....	53
ТЕМА 3. ГРОШОВИЙ ОБІГ І ГРОШОВА МАСА, ЩО ЙОГО ОБСЛУГОВУЄ	58
3.1. Суть та економічна основа грошового обігу.....	58
3.2. Потоки грошового обігу та їх балансування.....	61
3.3. Класифікація грошового обігу за економічним змістом і формою платежу	66
3.4. Маса грошей в обігу. Грошові агрегати і грошова база.....	67
3.5. Швидкість обігу грошей та його вплив на кількість грошей в обігу...	71

3.6. Закон кількості грошей, необхідних для забезпечення обігу	73
3.7. Механізм поповнення маси грошей в обігу	75
3.8. Сучасні засоби платежу, що обслуговують грошовий обіг	81
ТЕМА 4. ГРОШОВИЙ РИНОК	84
4.1. Суть грошового ринку та особливості його функціонування	84
4.2. Грошові ринки та їх характеристика.....	86
4.3. Попит на гроші та чинники, що на нього впливають.....	90
4.4. Пропозиція грошей та чинники, що на неї впливають	94
ТЕМА 5. ГРОШОВІ СИСТЕМИ.....	98
5.1. Суть грошової системи та її елементи	98
5.2. Види грошових систем та їх розвиток	100
5.3. Створення та розвиток грошової системи України	105
5.4. Державне регулювання грошового обігу.....	107
5.5. Грошово-кредитна політика та її інструменти.....	110
5.6. Монетизація бюджетного дефіциту	114
ТЕМА 6. ІНФЛЯЦІЯ ТА ГРОШОВІ РЕФОРМИ.....	117
6.1. Суть, види та закономірності розвитку інфляції	117
6.2. Загальні причини інфляції. Причини інфляції в Україні	120
6.3. Економічні та соціальні наслідки інфляції.....	122
6.4. Державне регулювання інфляції.....	124
6.5. Грошові реформи	127
ТЕМА 7. ВАЛЮТНИЙ РИНОК І ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ	132
7.1. Суть валюти і валютних відносин. Класифікація валют	132
7.2. Валютний ринок та його класифікація. Операції на валютному ринку.....	136
7.3. Валютний курс та фактори, що впливають на його рівень	141
7.4. Валютні системи та валютна політика.....	144
7.5. Світова та міжнародні валютні системи.....	147
ТЕМА 8. КРЕДИТ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ.....	150
8.1. Необхідність і суть кредиту	150

8.2. Функції кредиту.....	153
8.3. Принципи та умови банківського кредитування	155
8.4. Теорії кредиту.....	158
8.5. Форми кредиту та його види.....	162
8.6. Роль кредиту у розвитку економіки	168
ТЕМА 9. ФІНАНСОВІ ПОСЕРЕДНИКИ ГРОШОВОГО РИНКУ	172
9.1. Суть, призначення та види фінансового посередництва	172
9.2. Банки як провідні суб'єкти фінансового посередництва та їх функції	174
9.3. Банківська система. Її функції та принципи побудови	180
9.4. Небанківські фінансово-кредитні установи	186
ТЕМА 10. МІЖНАРОДНІ ВАЛЮТНО-КРЕДИТНІ УСТАНОВИ	194
2. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ КУРСУ «ГРОШІ ТА КРЕДИТ»	202
Тема 1. Суть і функції грошей	202
Тема 2. Кількісна теорія грошей і сучасний монетаризм.....	204
Тема 3. Грошовий оборот і грошові потоки	207
Тема 4. Грошовий ринок.....	209
Тема 5. Грошові системи	212
Тема 6. Кредит у ринковій економіці.....	217
Тема 7. Кредитні системи.....	222
Тема 8. Валютні відносини та валютні системи	228
3. ЗАВДАННЯ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	235
4. ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ	240
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	243

ВСТУП

Посібник розраховано на студентів економічних спеціальностей для самостійного вивчення теоретичного курсу «Гроші та кредит». Він передбачає вивчення еволюції грошей, кредиту, банків, ринку цінних паперів як сукупності економічних відносин, що мають прямий та зворотний зв'язок з процесом суспільного відтворення і дослідження внутрішньої структури грошової, кредитної та валютної системи, а також аналіз взаємодії структурних елементів цих систем. Посібник містить методичні вказівки щодо вивчення кожної теми, плани семінарських занять, тестові завдання для самоконтролю, список рекомендованої літератури, термінологічний словник, тематику курсових робіт та методичні вказівки щодо їх виконання, тематику контрольних робіт та методичні вказівки щодо їх виконання, критерії оцінки знань студентів, загальний список рекомендованої літератури.

Мета дисципліни: вивчення особливостей функціонування грошово-кредитної системи України; оволодіння різними методами і прийомами аналізу грошово-кредитної сфери; засвоєння відповідної термінології.

Завдання дисципліни:

- одержання необхідних знань з теорії і практики функціонування грошово-кредитної сфери;
- знання основ функціонування грошово-кредитних систем; сучасного стану грошово-кредитної системи України і основних напрямів її розвитку; функціонування банківської системи України;
- вміння використовувати теоретичні знання при аналізі грошово-кредитної сфери і аналізувати стан грошово-кредитної системи, а також стан банківської системи.

Методика вивчення дисципліни передбачає взаємозв'язок головних тем курсу з категоріями економічної теорії, економіки і менеджменту. Курс «Гроші та кредит» є органічною складовою частиною єдиної економічної науки і фундаментальної підготовки економістів широкого профілю.

1. КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ “ГРОШІ І КРЕДИТ”

ТЕМА 1. СУТЬ І ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ

1.1. Походження грошей. Раціоналістична і еволюційна концепції походження грошей. Роль держави у запровадженні грошей

Гроші — це одне з найважливіших економічних явищ у житті людини. Вони уособлюють здоров'я, силу, славу, щедрість та красу, а їх нестача може стати причиною хворобливості, слабкості, жорстокості. Гроші дають ілюзорне відчуття сили і влади. Вони ніби матеріалізують почуття та енергію, якими люди обмінюються між собою. Гроші відіграють досить важливу роль у економічному і соціальному розвитку суспільства. Вони в центрі уваги усіх верств населення і, зокрема, науковців.

Дослідження фундаментальних проблем грошей зумовили появу відомих економічних течій і, зокрема, класичної політичної економіки. Проблеми грошей розглядалися у працях родоначальників класичної політичної економіки А. Сміта і Д. Рікардо. Дослідженням проблем грошей займався також К. Маркс. Проблема грошей значну увагу приділяли такі відомі економісти XIX і XX ст., як Дж. С. Міль, У. Джевонсон, Л. Вальрас, М. Туган-Барановський, А. Маршал, Дж. Кейнс, П. Самуельсон, М. Фрідмен та ін.

Незважаючи на багатовікові дослідження і велику кількість теоретичних концепцій, людство і сьогодні не має однозначної і остаточної відповіді на питання сутності грошей. Пізнання природи грошей пов'язане із з'ясуванням їх походження та причин, що зумовили їх виникнення та існування у економічному житті суспільства.

В економічній теорії виділяються дві основні концепції походження грошей: еволюційна і раціоналістична.

Починаючи з часів Аристотеля (384—322 до н.е.) і до XVIII ст. у теорії грошей поширеною була думка, що гроші виникли внаслідок угоди між людьми або запроваджені законодавчими актами держави з метою полегшення обміну товарів. Таке трактування походження грошей отримало назву раціоналістичної концепції.

Науковий аналіз походження і природи грошей, здійснений класиками політичної економіки А. Смітом (1723—1790 рр.), Д. Рікардо (1772-1823 рр.) і К.Марксом (1818 1883 рр.), довів недостатню обґрунтованість раціоналістичної концепції. Гроші у їх найпростіших проявах виникли на ранніх ступенях розвитку суспільства. В той час фактор взаємної домовленості і державна влада ще не відігравали істотної ролі у формуванні економічних відносин. Вони не могли конституювати таку складну форму економічних відносин, як гроші. Засновники класичної політекономіки дійшли висновку, що виникнення грошей зумовлене складнощами обміну результатами праці.

Потреба в обміні виникла в епоху розпаду первіснообщинного ладу. В той час люди жили замкнутими общинами, в межах яких спільно працювали і результатами праці задовольняли потреби своїх членів. У середині общини не було обміну і тому не було потреби у грошах. Але з розвитком виробництва і виготовленням надлишкових продуктів праці виникла потреба у обміні між общинами. Це зумовило появу грошей і водночас започаткувало процес руйнування самої общини.

На найнижчих етапах економічного розвитку з виготовленням надлишкових продуктів праці їх обмін відбувався досить складно. Бажання двох суб'єктів ринку щодо обміну споживчими вартостями не збігалися. Наприклад, власнику зерна потрібна була сокира, а власнику сокири — вівці, а іншому необхідна була сіль. Всі власники товару не могли здійснити обмін своїми товарами, тому що їх потреби не збігалися.

Поступово учасники обміну виявили серед продуктів обміну такий, котрий користувався найбільшим попитом серед споживачів. Тобто вони виявляли товар, що мав найвищу споживчу вартість. Цей продукт можна

було відносно легко обміняти в певний час на будь-який інший продукт. Таким продуктом у певному регіоні (місцевості) могли бути сіль, в іншому — хутра звірів, худоба, різноманітні черепашки тощо. Якщо на місці обміну власник, наприклад, зерна не міг безпосередньо його обміняти на сокиру, то він обмінював зерно на сіль, а потім сіль — на сокиру. У цьому випадку сіль для власника зерна слугувала не як споживча вартість, а як засіб обміну. Сіль у цьому випадку виконувала найпростішу функцію грошей — засобу обміну.

З розвитком і ускладненням обміну продукти, що виконували засіб обміну, набували нової споживчої вартості — властивості бути загальним товарним еквівалентом. У ролі загального еквівалента різні народи використовували худобу, тютюн, рибу, метали, хутра, сіль, зерно, черепашки тощо.

У міру розвитку товарного виробництва, із зростанням продуктивності праці, ускладненням і розширенням територіальних меж обміну підвищувалися вимоги до товару, як загального еквівалента — грошей. Підвищувалися вимоги щодо портативності, здатності легкого поділу, тривалості зберігання, фізичних якостей, мати свою споживчу вартість. Формування таких вимог привело до заміни в ролі загального еквівалента таких товарів, як худоба, сіль, зерно і деяких інших, такими товарами, що виконували роль оздоблень, як перли, черепашки, хутро, а потім кусочки металів. Спочатку це були звичайне олово, залізо, мідь, а потім — срібло, золото — благородні метали.

Потреби ринку у забезпеченні ефективного обміну та його вимоги до грошей поступово набули настільки важливого значення, що відбулося розмежування природної споживчої вартості грошового товару, тобто здатності задовольняти певну потребу людини, і його специфічної споживчої вартості, як грошей. Грошовий товар повинен мати здатність задовольняти потреби ринку в засобах обігу, тобто зберігання вартості.

Отже, виникнення грошей — це тривалий еволюційний процес. Він зумовлений стихійним розвитком товарного виробництва і обміну. Таке трактування походження грошей отримало назву еволюційної концепції.

Вона вважається найбільш достовірною і створює основу для з'ясування сутності грошей.

Із викладеного вище випливає наступне:

а) гроші за походженням являють собою специфічний товар, що виділився з широкого різновиду звичайних товарів;

б) гроші — це результат тривалого еволюційного розвитку товарного виробництва і ринку. Вони не можуть бути сталим економічним явищем. Гроші розвиваються як за сутністю, так і за формою;

в) гроші не можуть бути ліквідовані угодою людей або рішенням урядових структур держави. Вони існують доти, доки існують відповідні суспільні відносини, що зумовлюють їх функціонування.

Визнання еволюційної концепції походження грошей не знімає питання ролі держави у їх функціонуванні. Роль держави у запровадженні грошей проявляється в наступному:

а) держава бере на себе зобов'язання надавати грошам точно визначену форму;

б) встановлює контроль за створенням грошей, тобто карбуванням, фіксацією проби металу, вмісту металу в грошовій одиниці;

в) запроваджує контроль за збереженням повноцінності грошей;

г) визначає вартість (цінність) грошей і регулює масу грошей в обігу;

д) надає неповноцінним грошам сили законного платіжного засобу та приймає їх, як платежі;

е) проводить систему заходів щодо підтримання маси грошей на рівні потреби обігу за умови збереження сталих цін.

Водночас держава не може вважатися регулятором функціонування грошей. Гроші — є продукт ринку. Це зумовлено такими факторами:

а) ринок спричиняє об'єктивну потребу в грошах;

б) ринок висуває стійкі вимоги до носія грошових функцій. Держава має створити такого носія, який здатний найповніше задовольняти ці вимоги;

в) кількість грошей в обігу визначається об'єктивними закономірностями. Держава враховує їх в процесі регулювання кількості грошей в обігу.

1.2. Суть грошей та їх еволюція

Особлива складність суті грошей не дала змоги світовій економічній думці однозначно і повно дати їх визначення на зрозумілому рівні.

Сучасна західна грошова теорія обмежилася визначенням суті грошей як явищ, що використовуються у формі грошей. У такому визначенні проглядається спроба охопити всі можливі призначення, форми прояву і сфери використання грошей. Водночас воно не дає повної відповіді на питання сутності грошей.

Представники чи послідовники трудової теорії вартості визначають сутність грошей, обмежуючись лише їх місцем у товарному обміні. З цих позицій гроші — це специфічний товар, що має властивості обмінюватися на будь-який інший товар, тобто як загальний еквівалент. У цьому визначенні не враховується те важливе призначення грошей, яке використовується для обслуговування потреб нагромадження вартості. Порівняно з першим визначенням друге видається вужчим за перше і недостатньо повним.

Недоліки двох перших визначень грошей спробували усунути прибічники так званого портфельного підходу у трактуванні грошей. Вони використали умовний портфель активів економічного об'єкта, в якому всі активи розмістили у міру зниження їх ліквідності, тобто здатності до обміну

На першому місці у портфелі розміщується готівка грошей. Вона має найвищу ліквідність і характеризується показником, що називається агрегат M0. На другому місці — вклади грошових коштів в банку до запитання. Вони мають нищу ліквідність від готівки і характеризуються показником M1. На третьому місці розміщені строкові вклади. Вони мають ще нищу ліквідність, за що їх назвали квазігрошима. Найнижчу ліквідність мають такі активи, як облігації.

За портфельним підходом визначення грошей охоплює їх призначення як засобу обігу, засобу платежу і засобу нагромадження. Тому таке визначення вважається повнішим за перші два. Але воно має суттєвий недолік, оскільки тут не можна провести чіткого розмежування між грошима і не грошима. Тому поряд з поняттям гроші з'являється поняття квазігроші¹. Маса квазігрошей визначається багатьма показниками, які відрізняються ступенем ліквідності.

Більшість сучасних економістів сходяться на думці про суть грошей як загального еквівалента. У цьому статусі грошима вважаються гроші, що мають найвищу ліквідність (агрегат M0).

За своїм місцем у товарному виробництві й обміні гроші являють собою специфічний товар, що має властивості обмінюватися на будь-який інший товар, тобто він є загальним еквівалентом.

Природа грошей як загального еквівалента визначається їх походженням. Вони виникли внаслідок стихійного виділення з усього ряду товарів одного, найпридатнішого за своїми фізичними властивостями виконувати роль загального еквівалента. Водночас гроші самі по собі є товаром, за своєю сутністю, що визначається їх місцем у товарних відносинах.

Отже, гроші як специфічний товар отримують подвійний сенс існування:

- 1) це звичайний товар, що має відповідну споживчу вартість;
- 2) це загальний еквівалент, що має мінову вартість.

Так, золото, що стало монопольним носієм грошової сутності, отримало подвійний статус: як звичайний товар і як гроші. Подвійність проявляється у його споживчій вартості і в його міновій вартості, або загальній споживчій вартості.

Між конкретною споживчою вартістю і загальною споживчою вартістю золота виникла суперечність. Якщо воно застосовується у своїй конкретній споживчій вартості, то уже не може бути використаним у

---

¹ Квазігроші — високоліквідні активи, що не є законним засобом платежу, але можуть використовуватися для погашення зобов'язань.

загальній споживчій вартості. І навпаки. Якщо золото використано у загальній споживчій вартості як гроші, то воно уже не може бути застосовано у своїй природній споживчій вартості.

З розвитком товарного виробництва все більше загострюється суперечність між конкретною споживчою вартістю і загальною споживчою вартістю золота. Щоб задовольнити потреби обігу у золоті-грошах, довелося б повністю відмовитися від його використання, як конкретного товару. Розв'язання цієї суперечності було знайдено шляхом ідеалізації грошей, тобто поступового переходу загальної споживчої вартості від конкретного товару — золота до його уявного знаку, який застосовується у формі паперових грошей. Початком заміни реальних грошей-золота на уявні стало його застосування у сфері обігу. Тимчасовий характер функціонування грошей як засобу обігу відкрив шлях до заміщення грошей-золота на гроші-знаки.

У реальній діяльності існує роздвоєння вартості золота як звичайного товару і як грошей. Вартість золота як товару формується під впливом зміни продуктивності праці у золотодобувній промисловості і змін суспільних потреб у золоті. Крім того, на вартість золота як грошей впливають й такі фактори, як зміни суспільних потреб у грошах для виконання своїх функцій, динаміка золотих запасів, що нагромаджені попередніми поколіннями та інші фактори. Тому вартість золота як грошей є більш сталою і менш залежною від поточних змін у золотодобуванні.

Найбільш відчутні відмінності вартості золота як звичайного товару і грошей виявляються в обігу золотих монет. Від тривалого руху в процесі обміну золоті монети стираються і тому номінальний вміст золота у монеті зменшується. Проте монети в обігу продовжують функціонувати за попереднім номінальним вмістом золота. Отже, гроші в процесі обігу набувають особливої мінової вартості. Вона може існувати відокремлено і паралельно з вартістю того матеріалу, з якого ці монети виготовлені.

Гроші, що мають товарну форму, принципово відрізняються від звичайних товарів. Вони мають не лише конкретну, а й загальну споживчу вартість. Тобто вони здатні задовольняти будь-яку з потреб людини, попередньо обмінявшись певними благами. Тому гроші стають, по-перше, абсолютним товаром, який протистоїть на ринку всіх інших товарів, по-друге, вони стають мірилом всіх інших товарів і, по-третє, вони вважаються безпосереднім втіленням багатства. Гроші пройшли тривалий і складний процес розвитку. В результаті ускладнилася економічна сутність грошей, підвищилася суспільна роль і урізноманітнилася їх форма.

Розвиток форм грошей відбувався у напрямі від повноцінних грошей до неповноцінних, якими вони є зараз. Повноцінні гроші мали внутрішню реальну вартість. Вона відповідала вартості товару, який виконував функції грошей. Неповноцінні гроші набувають своєї вартості виключно в обігу. Вартість неповноцінних грошей може істотно відхилятися від вартості того матеріалу, з якого вони виготовлені. Наприклад: банкнота, білонна монета, електронні гроші. В сучасний період усі країни світу користуються виключно неповноцінними грошима.

Висхідною формою вартості грошей були товарні гроші. Спочатку, як відомо, це були предмети першої необхідності: худоба, зерно, сіль, риба тощо. На зміну предметам першої необхідності в ролі грошей прийшли предмети розкоші. Здебільшого це були прикраси: перли, хутра, намисто з черепашок тощо. Вони були менш громіздкими, довше зберігалися, мали більшу і сталу ціну.

Як гроші, предмети першої необхідності та предмети розкоші були досить примітивними. Вони могли функціонувати поштучно, не підлягали поділу, виступали у своїй природній формі.

Другий великий поділ праці (відокремлення ремесла від землеробства) розширив межі товарного виробництва і обміну. Попередні гроші не могли задовольняти нових потреб ринку у зв'язку з їх фізичними властивостями.

Тому їх місце на ринку зайняли метали. Ера панування металевих грошей тривала приблизно з третього тисячоліття до нової ери.

Розвиток металевих грошей відбувався двома напрямками:

- а) набуття і вдосконалення монетної форми;
- б) розвиток представницьких форм металевих грошей в обігу.

Початковою формою металевих грошей були прості зливки чи кусочки металу. Форма злиwkів зумовлювала певні незручності. У кожній платіжній операції потрібно було зважувати зливки, визначити проби, ділити на частини. З розвитком торгівлі виникла потреба таврування злиwkів, яку здійснювала відома та авторитетна особа. Потім ця функція перейшла до держави.

Держава стала виготовляти зливки металу за певною формою, вагою і за пробою та засвідчувала їх своїм штемпелем. Такі зливки отримали назву монети.

Щоб запобігти підробленню та обрізанню монет, по краях у їх дизайні застосовувався рельєфний малюнок та “зубіювання” країв.

Новий етап у розвитку монети як форми грошей настав з використанням білонної монети. Це розмінна монета малої (дрібної) вартості. Її головна відмінність в тому, що вона карбується з дешевого металу, тому є неповноцінною. Переваги білонної монети у її дешевизні і тривалому функціонуванні. Це допомогло їй зберегтися в обігу до сьогоdnішнього часу.

Розвиток металевих монет досяг найвищого рівня у період вільної конкуренції. Золоті гроші настільки добре відповідали вимогам ринку, що навіть найкритичніші дослідники того часу без будь-яких сумнівів ототожнювали гроші з золотом, зокрема К.Маркс неодноразово підкреслював, що гроші за своєю природою — це золото і срібло.

Подальший розвиток суспільних відносин зумовив неспроможність золота назавжди закріпитися у ролі грошей. Це було зумовлено такими причинами:

а) зросли вимоги до збільшення обсягів грошового товару. Тому в обіг запроваджувалися розмінні на золото паперові банківські білети;

б) зросли вимоги щодо скорочення витрат на виготовлення грошей;

в) вартість грошей у нових умовах, що вимагали активного втручання держави в економічне життя суспільства, повинна була стати гнучкішою.

В результаті названих причин виникла потреба переходу до неповноцінних грошей. У минулому столітті відбувся процес демонетизації золота. Спочатку з обігу були вилучені золоті монети. Замість них сферу обігу стали обслуговувати неповноцінні гроші. А згодом повністю було зупинено обмін неповноцінних грошей на золото в будь-якій формі.

Подальший розвиток економічних процесів, які спричинили демонетизацію золота, підготував підґрунтя для запровадження нематеріальних носіїв грошової сутності, так званих кредитних грошей.

1.3. Форми функціонування грошей

На сучасному етапі розвитку економіки залежно від форми функціонування, гроші поділяються на паперові, кредитні та електронні.

Паперові гроші являють собою нерозмінні на дорогий метал (золото) гроші, що випускаються державою для покриття своїх (бюджетних) витрат і наділяються нею примусовим курсом. Вони законодавчо визначаються обов'язковими для приймання у всі види платежів. Паперові гроші виступають завершеною формою знака вартості. Вони відірвалися не лише від субстанціональної вартості грошей, а й від реальних потреб обігу. Мірилом її емісії стає не потреба обігу в платіжних засобах, а потреба держави у фінансуванні бюджетного дефіциту. Такі гроші ще називають казначейськими. Визначальні ознаки паперових грошей такі:

а) випуск паперових грошей здійснюється для покриття бюджетного дефіциту;

б) нерозмінність паперових грошей на золото;

- в) примусове запровадження паперових грошей в обіг;
- г) нестабільність курсу і майбутнє знецінення паперових грошей.

Наведені ознаки властиві паперовим грошам, що емітуються урядом в особі Міністерства фінансів. Вони називаються казначейськими білетами, зобов'язаннями тощо. Таких ознак можуть набувати і гроші, які імітуються банками, зокрема Національним банком України (НБУ), якщо їх емісія спрямовується на фінансування бюджетного дефіциту. Так, відбулося в 1991—1993 рр. в Україні. Як наслідок такого процесу — знецінення українських грошей у 1993 р. у 100 разів.

Білонна монета — це розмінна монета дрібної вартості. Вона друкується з дешевого металу, тому є неповноцінною.

Кредитні гроші являють собою узагальнену назву різних видів грошей, що виникають як заміщення майнових боргових зобов'язань держави та інших приватних осіб. Кредитні гроші виникли внаслідок розвитку кредитних відносин. До них відносяться:

Вексель — це цінний папір, який засвідчує зобов'язання векселедавця сплатити після настання встановленого терміну визначену суму грошей власнику векселя, тобто векселедержателю.

Векселі бувають прості., що виписуються боржником на ім'я кредитора із зобов'язанням виплатити йому в зазначений термін вказану суму грошових коштів, та переказні, які виписуються кредитором як наказ боржнику виплатити у зазначений термін йому чи вказаній ним третій особі певну суму грошей.

Банкнота — це банківський білет (грошовий знак), що випускається в обіг центральним емісійним банком. Банкнота забезпечена усіма активами банку та товарною масою, що належить державі.

Чек — це письмовий наказ банку власника поточного рахунку про виплату певній фізичній чи юридичній особі вказаної в ньому суми грошей.

Між паперовими та кредитними грошима існують такі відмінності:

а) паперові гроші виникають з функції грошей як засобу обігу, а кредитні — з функції грошей як засобу платежу;

б) паперові гроші випускаються державою або центральним банком, а кредитні — банком;

в) паперові гроші наділені примусовим курсом і обов'язкові до прийому, а кредитні гроші не мають примусового курсу.

Електронні гроші являють собою умовну назву фінансових коштів, які використовує їх власник на основі електронної системи банківських послуг. Вони приводяться в рух завдяки запроваджених в сфері розрахункових операцій комп'ютерів і сучасних систем зв'язку. Носієм електронних грошей слугують пластикові картки.

Пластикова картка — це іменний грошовий документ, що видається банком власнику поточного рахунку. Вона дає йому можливість здійснювати оплату своїх покупок і погашати борги шляхом переказу грошей по рахунку без використання готівки чи паперових платіжних документів через комп'ютерні мережі.

Система електронних платежів в Україні запроваджена НБУ у вересні 1995 р. її метою було створення національної системи розрахунків за товари й послуги за допомогою пластикових карток, а також створення необхідної інфраструктури для обслуговування карток міжнародних систем.

1.4. Вартість грошей

Світова економічна думка розрізняє два аспекти у питанні вартості грошей:

а) вартість грошей як грошей;

б) вартість грошей як капіталу.

Гроші як капітал набувають своєї вартості на ринку грошей під впливом співвідношення попиту і пропозиції. Тут вартість грошей виступає у формі відсотка.

Вартість самих грошей формується у сфері їх обігу. Тут гроші обмінюються на реальні блага і їх вартість набуває купівельної спроможності.

Мінова вартість повноцінних грошей формується під впливом ряду об'єктивних факторів, набуває відносної самостійності і певний час може відхилятися від їх реальної вартості. Купівельна спроможність цих грошей певний час залишається незмінною після зміни вартості золота як товару.

Мінова вартість золота як грошей, що перебували в обігу, не могла повністю відірватися від реальної вартості золота як товару. Цьому заважала дія закону вартості у сфері виробництва і обміну золота. Якщо мінова вартість, тобто купівельна спроможність монети, знижувалася порівняно з реальною, то підприємства з гіршими умовами видобутку золота закривалися. В результаті реальна вартість золота знижувалася до рівня мінової.

Якщо реальна вартість повноцінних грошей знижувалася порівняно з міновою, то в кінцевому підсумку підривалася довіра до таких грошей. Це зумовлювало виникнення розладу грошового обігу і цін. Держава змушена була або перекарбувати монету, щоб підвищити її реальну вартість до мінової, або відмовитися від золотомонетного обігу.

Вартість повноцінних грошей визначається їх купівельною спроможністю, тобто опосередкованим шляхом порівнювання з вартістю товарів та послуг, які можна на них купити.

Маса грошових знаків, що вступає у сферу обігу, у кожному циклі відтворюється, не є випадковою величиною. Вона зумовлена сукупною міновою вартістю товарів, які реалізовані у попередньому циклі і вийшли у сферу споживання. Грошові знаки, що залишилися в обігу, продовжують представляти вартість раніше проданої товарної маси. Це проявляється в тому, що кожний власник грошей розглядає отримані в результаті обміну гроші як конкретну реальну вартість. Тому він готовий платити за потрібний товар не будь-яку їх суму грошей, а лише ту, яка забезпечить йому привласнення еквівалентної вартості. Якщо в черговому циклі обміну товарів виявиться менше, ніж було в попередньому, або в обігу перебуватиме зайва

маса грошових знаків при тій самій масі товарів, то між грошовою і товарною масами складеться нове співвідношення. В ньому попит буде перевищувати пропозицію. Тепер продавці вимагатимуть плати більшої суми грошей за конкретний товар, ніж у попередньому циклі. В результаті грошова маса знецінюється порівняно з товарною. Тому ціни на товари будуть зростати. Тепер складеться новий, знижений рівень мінової вартості грошей, з якою вони перейдуть у наступний цикл відтворення.

Приклад. На 1 листопада в обігу перебувало 50,0 млрд. одиниць товару, що відповідало 100,0 млрд. грн. Тобто середня ціна однієї товарної одиниці становила 2 грн. $\left(\frac{100,0}{50}\right)$. На 1 грудня цього ж року в обігу перебуло 40,0 млрд. одиниць товару, а грошова маса залишилася попередньою, тобто 100,0 млрд. грн. Тепер середня ціна одиниці товарної маси становитиме 2,5 грн $\left(\frac{100,0}{40}\right)$.

Маса товарів, які можна купити за грошову одиницю, визначається рівнем їх цін. Чим вищі ціни, тим менше товарів можна купити за грошову одиницю. І навпаки. Чим нижчий рівень цін, тим більше товарів можна купити за грошову одиницю. Отже, між вартістю грошей, тобто їх купівельною спроможністю, та рівнем цін на товари існує обернена залежність. Зміну вартості грошей за певний період можна визначити за такою формулою:

$$I_{в.г.} = \frac{1}{I_{ц}}. \quad (1.1)$$

де $I_{в.г.}$ — зміна вартості грошей; $I_{ц}$ — індекс попереднього рівня цін.

Із наведеного прикладу видно, що індекс цін становитиме $1,25 \left(\frac{2,5}{2}\right)$, а зміна вартості грошей — $0,8 \left(\frac{1}{1,25}\right)$. Тобто вартість грошей знизилася на 0,2 або на 20%.

Показник зміни вартості грошей — важливий економічний показник. Він відчутно впливає на всі сфери економічного життя суспільства.

Зниження вартості грошей трактується економічним терміном “інфляція”, а підвищення чи збільшення вартості грошей — “дефляція”.

1.5. Функції грошей

Функції грошей — це процес обслуговування руху вартості у суспільному відтворенні.

Питання про функції грошей вважається одним з найбільш дискусійних у теорії грошей. Розбіжності стосуються не лише трактування окремих функцій, але і їх кількості. Дискусії ведуться між представниками різних теоретичних напрямів і всередині кожного з них. Так, більшість представників марксистської теорії грошей визнає такі їх п'ять функцій: міри вартості, засобу обігу, засобу платежу, засобу нагромадження вартості, світових грошей. Водночас виявляються розбіжності щодо трактування кожної з них.

Досить помітні розбіжності у трактуванні функцій грошей серед представників немарксистської теорії. Більшість з них визнає лише три функції: засобу обігу, засобу збереження вартості, одиниці рахунку.

Зосередимо свою увагу на п'яти функціях, які виконують гроші.

У функції грошей, як міри вартості, гроші забезпечують вираження і вимірювання вартості товарів у формі ціни. Вираження і вимірювання вартості товарів не може відбуватися іншим способом як порівнюванням її з товаром, що служить загальним еквівалентом. Лише через кількісне визначення в одиницях товару — еквівалента відбувається вимірювання вартості товарів.

Грошова одиниця, що застосовується для вимірювання та порівнювання вартості різних товарів і послуг, являє собою міру вартості. На основі міри вартості встановлюються ціни на товари і послуги. Для порівнювання цін різних товарів необхідно виражати їх вартість в однакових одиницях, тобто звести їх до одного масштабу.

В умовах золотомонетного стандарту масштаб цін — це кількість

металу, що була прийнята в певній країні за грошову одиницю і служила засобом для вимірювання цін всіх товарів. В умовах демонетизації золота і запровадження нерозмінних грошових знаків на золото масштаб цін — це рахункова одиниця, яка відображає вартість товарної маси в грошах.

З масштабом цін безпосередньо пов'язані такі поняття, як девальвація і ревальвація.

Девальвація — це офіційне зниження курсу грошової одиниці.

Ревальвація — це збільшення курсу грошової одиниці щодо валют інших країн.

Визнання того, що всі сучасні форми грошей служать носіями мінових вартостей, дає можливість встановити реальну схему виконання такими грошима функції міри вартості. Усі звичайні товари надходять до сфери обігу. Тут вони “шукають” собі грошовий еквівалент, який представлений готовністю суб'єктів ринку купити відповідні товари. У зіткненні сторін: бажання продати і готовності купити — в кінцевому підсумку визначається мінова вартість товару у формі ринкової ціни. Вона виражає суму грошових коштів, якою товар оцінюється на ринку та яка задовольняє обох суб'єктів операції. До цього зводиться економічний зміст вираження вартості у формі ринкової ціни за допомогою грошей.

Масштаб цін, як інструмент виміру грошової оцінки, функціонує не відокремлено від визначення вартості товарів, а одночасно з ним, як єдиний вимірювальний процес. Це зумовлено тим, що еквівалентна вартість товару виражається в грошових одиницях. Тому функція грошей, як міри вартості, включає процес вимірювання за масштабом цін. Рівень цін на товари лише відображає вартість товару і масштаб цін.

Функцію міри вартості гроші виконують уявно. Адже виробник наперед, до появи товару на ринку, визначає ціну, за якою йому вигідно продати цей товар. Але й при зустрічі з покупцем на ринку, де остаточно вирішується ціна товару, наявність грошей у будь-якій формі (золоті монети, чеки, банкноти тощо) необов'язкова. Реалізація взагалі може відбутися в борг, під

майбутню оплату грошей. Але ціна визначається в момент операції купівлі — продажу.

Гроші, як міра вартості, використовуються, як рахункові одиниці, з метою надання кількісного виразу всім економічним процесам. Так, за допомогою рахункових грошей у формі ціни господарські суб'єкти можуть наперед визначити свої витрати на виробництво продукції, доходи від реалізації і величину прибутку. Без цього неможливо виробити правильну стратегію і тактику фінансово-господарської діяльності.

Функція засобу обігу виражає дію, в якій гроші виступають посередником в обміні товарів і забезпечують їх обіг. Гроші у цій функції відіграють роль посередника між продавцем і покупцем.

Обмін товарів за допомогою грошей у цій функції здійснюється за схемою:

$$T — G — T.$$

Участь грошей в обміні товарів зумовлює розпад акту обміну на два самостійних акти:

а) продаж товару: $T — G$;

б) купівля товару: $G — T$.

Ці акти можуть відокремлюватися і у просторі, і в часі.

Розрив товарного обміну на два самостійних акти завдяки грошам відіграє важливу позитивну роль в розвитку обміну й економіки загалом за таких обставин:

а) суб'єкти обміну можуть затримувати гроші з метою нагромадження вартості в її абсолютній формі. Це розширює мету виробництва, виводить їх за межі простого товарного обміну;

б) розширюються межі простого натурального обміну. Власник товару може реалізувати його не тому суб'єкту ринку, що має необхідний йому товар для обміну, а тому, хто має потребу в його товарі. За отримані грошові кошти він може вільно вибрати необхідний йому товар;

в) власник грошей може перенести купівлю іншого товару на пізніший час або на інший ринок, чи взагалі використати грошові кошти за іншим призначенням.

Основою функціонування грошей, як засобу обігу, є рух товарів. Роль грошей у цій функції тимчасова. Виконавши функцію обміну, гроші переходять від одного суб'єкта до іншого. Самі гроші залишаються в обігу, а товари після обміну виходять з нього.

Для виконання функції засобу обігу необхідні реальні і сталі гроші. В обігу завжди перебуває певна маса грошей, якій протистоять товарні маси, що підлягають реалізації.

Тобто

$$M = p_i \cdot q_i, \quad (1.2)$$

де M — кількість грошей в обігу;

p_i — ціна товару;

q_i — кількість i -го товару.

Кількість грошей в обігу мала б дорівнювати величині $p_i \cdot q_i$. За умови, якщо кожна грошова одиниця використовується не один, а декілька разів (V) в процесі обігу, то кількість грошей в обігу буде визначатися за такою формулою:

$$M = \frac{\sum p_i q_i}{V}. \quad (1.3)$$

Наприклад, обсяг валового внутрішнього продукту (ВВП) становив 170 млрд. грн. Середня швидкість обігу гривні (V) становила 6,12 разів. Кількість грошей в обігу буде 27,8 млрд. грн. ($170,0 : 6,12$).

Кількість грошей, необхідних для забезпечення обігу, прямо пропорційна сумі цін на товари і послуги, що реалізуються, і обернено пропорційна швидкості обігу грошей.

Гроші як засіб платежу. У цій функції гроші обслуговують погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин в процесі виконання фінансово-господарської діяльності.

Історично функція грошей, як засобу платежу, впливає з товарообігу. Її поява була зумовлена продажем товарів у кредит. Оскільки при цьому виникає борг, то його погашення відбувається у формі без еквівалентного руху грошових коштів. У функції засобу платежу виступають інші гроші, відмінні від засобу обігу. Їх відмінність зумовлена фактором часу, який відділяє реалізацію товару в борг від здійснення платежу в рахунок погашення заборгованості. За час між отриманням товару і його оплатою можуть змінитися вартість і форма грошей, боржник, кредитор тощо. Тому вартість платежу не завжди еквівалентна вартості товарів, реалізованих в борг, або вартості грошей, що були надані в борг.

У розвинутій економіці гроші, як засіб платежу, обслуговують більшу частину всього економічного обігу. Тому сфера їх застосування досить широка і охоплює такі грошові операції:

а) платежі між суб'єктами господарювання за взаємними борговими зобов'язаннями за товари і послуги;

б) платежі суб'єктів господарювання своїм працівникам, ще пов'язані з оплатою праці;

в) платежі юридичним і фізичним особам у централізовані бюджетні і позабюджетні фонди, отримання грошей із цих фондів;

г) внески юридичними і фізичними особами своїх грошей у банки, отримання ними грошових кредитів у банках і погашення їх у встановлені терміни;

д) різноманітні платежі, пов'язані зі страхуванням діяльності та майна юридичних і фізичних осіб;

е) інші платежі, тобто адміністративно-судові виплати спадщини, дарування тощо.

Гроші, як засіб платежу, відрізняються від грошей, як засобу обігу, тим, що вони лише завершують акт купівлі-продажу. Вони не виступають посередником при купівлі-продажу. Цю функцію можуть виконувати лише реальні гроші. Роль грошей у функції засобу платежу проявляється в тому, що вони 1) допомагають здійснювати контроль за правильністю кругообігу виробничих фондів; 2) забезпечують безперервність процесу виробництва продукції; 3) сприяють здійсненню контролю за своєчасністю розрахунків в економіці.

Гроші як засіб нагромадження. У цій функції гроші обслуговують нагромадження вартості в процесі фінансово-господарської діяльності юридичних і фізичних осіб. Виникнення цієї функції грошей стало можливим тоді, коли товаровиробник виявився здатним частину виручки від реалізації товарів у грошовій формі не витратити на придбання інших споживчих вартостей, необхідних для виробничого чи особистого споживання, а відкласти на майбутнє, тобто зберегти їх.

На початковому етапі нагромадження грошей своєю метою мало збереження вартості. Для цього вартість уречевлювалася у дорогоцінних металах. В такій формі нагромаджувалося абстрактне загальне багатство, що називалося скарбом. Економічне призначення звичайного скарбу — збереження нагромадженого багатства від крадіжок, пограбування і знецінення його первісної вартості, а також створення страхового резерву цінностей на випадок стихійного лиха, хвороби, збройних нападів тощо.

З розвитком товарного виробництва і грошових відносин урізноманітнювалися цілі нагромадження скарбу. Прагнення заховати своє багатство змінилося прагненням продемонструвати його у формі предметів розкоші. Так виникла естетична форма скарбу. Поряд із збереженням вартості скарб став задовольняти потреби в самовираженні та естетичному задоволенні.

Згодом сформувався ще одна мета нагромадження скарбу — створення резерву платіжних засобів. Ця форма нагромадження скарбу мала на меті відтворювальний характер і була зорієнтована на забезпечення зростання

прибутку. Щоб наблизити таке майбутнє, власники скарбу у формі грошей надають його в борг, розміщують в банках, купують цінні папери, які приносять їм прибуток у формі відсотків, дивідендів тощо.

З розвитком функції нагромадження вартості послабла, а з часом і зникла залежність функціонального призначення нагромадження грошей від їх вартісної основи. Оскільки нагромадження втратило свою абстрактність багатства, то зникла потреба зберігати гроші у формі запасу золота чи срібла. Нову роль, яка передбачає конкретизацію мети і строків нагромадження вартості, стали виконувати знаки грошей у формі паперових, кредитних та електронних грошей.

Нові форми грошей справили позитивний вплив на розвиток самої функції засобу нагромадження і грошових відносин загалом. Зокрема, з'явилася можливість вивести обсяги нагромадження за межі обсягів видобутку благородних металів. А можливості знецінення грошових знаків підштовхують власників нагромадження швидше їх капіталізувати. Останнє сприяє розвитку суспільного виробництва.

В сучасних умовах розвитку суспільства ще здійснюється нагромадження скарбів у формі дорогоцінних металів, золотих монет, предметів розкоші (естетична форма скарбу) тощо. Великі золоті запаси зберігаються в державних скарбницях, центральних банках, міжнародних валютно-кредитних центрах і у приватних осіб. Наприкінці 80-х років ХХ ст. державні запаси золота найбільш розвинутих країн з ринковою економікою становили майже 30 тис. т., понад 30 тис. т. було у приватних осіб і понад 6,5 тис. т. становили запаси міжнародних валютно-фінансових установ. Наявність великих запасів золота викликає активні дискусії серед економістів щодо його мети та взаємозв'язку з грошовим обігом.

Якщо виходити з того, що нагромадження золотого скарбу виконує одну з функцій грошей, то виявиться, що одну з грошових функцій золото все ще частково виконує. Тому його демонетизацію не можна вважати абсолютно повною.

Економісти доводять, що нагромадження золота не пов'язане із функцією грошей як засобу нагромадження. Зокрема:

а) державні золоті запаси називають звичайними стратегічними резервами;

б) нагромадження золота трактується, як рух за історичною інерцією, яку доцільно зупинити;

в) нагромадження золота у приватній власності пояснюється відставанням розвитку сучасних цивілізованих економічних відносин в окремих країнах;

г) нагромадження золотого скарбу намагаються довести їх грошовою функцією.

Наведені оцінки фактичного нагромадження золота не дають переконливого пояснення причин необхідності людству тримати поза виробничим і особистим споживанням величезної маси золотих запасів. Воно вступає у протиріччя за умовами надзвичайної раціоналізації суспільного життя та капіталізації вартості. Очевидно, тепер існує об'єктивна потреба нагромаджувати вартість у формі скарбу на випадок економічних чи політичних потрясінь, як це було і в минулі віки. Таке нагромадження залишається функцією грошей як особливого товару.

Отже, сфера функціонування грошей, як засобу нагромадження вартості, зумовлена потребами розширеного відтворення і обігом капіталу, має конкретну мету і є відносно короткостроковою. Це зумовлено тим, що тут гроші виконують свою функцію у формі знаків вартості. Але та частина функціонування грошей, де нагромадження відображає абсолютне багатство, що виходить за межі суспільного відтворення, має форму скарбу й обслуговується повноцінними грошима — золотом.

Формування нагромаджень та їх збереження пов'язано з доходами або втратами. Якщо нагромадження зберігається у формі депозитних вкладів (довгострокових чи короткострокових), то таке нагромадження має продуктивний характер. Суспільство використовує такі нагромадження з

метою їх капіталізації, а їх власники отримують дохід у формі відсотків. Якщо нагромадження зберігаються у формі скарбу, тобто за межами процесу суспільного відтворення, то таке нагромадження зумовлене витратами зберігання. Величина витрат зберігання — це сума доходу, яку власник грошей не отримує внаслідок зберігання їх у ліквідній формі, тобто не вкладає фінансові активи.

Світові гроші. У цій функції гроші обслуговують рух вартості у міжнародному економічному обігу і забезпечують проведення взаємовідносин між країнами. Світові гроші виконують такі функції:

- міжнародного платіжного засобу;
- міжнародного купівельного засобу;
- засобу перенесення багатства з однієї країни в іншу.

За своєю сутністю світові гроші повторюють всі функції, що властиві грошам на внутрішньому ринку. Це дало підстави взагалі не виділяти світові гроші в окрему групу економічних відносин і не визначати їх функції. Але якщо б усі національні гроші були вільно конвертовані, то потреба у виділенні їх окремої функції відпала б.

Сучасний розвиток ринкових відносин у світі привів до виникнення різноманітних міжнародних засобів здійснення розрахунків. Зокрема:

а) національні валюти економічно найсильніших країн світу: долар США, англійський фунт стерлінгів, японська ена,

б) міжнародні грошові одиниці, що використовуються міжнародними валютно-фінансовими організаціями: СПЗ (Спеціальні права запозичень) — розрахункова одиниця МВФ (SDR)¹.

Євро, запроваджена з 1 січня 1999 р. 11 європейськими країнами з 15-ти загальної їх кількості, що входили до Європейського Союзу. Євро базується на німецькій марці — одній з найстабільніших світових валют.

---

¹ 1 СПЗ = 0,888671 г. золота. 1 СПЗ = 1\$ США.

1.6. Роль грошей у розвитку економіки

Рівень розвитку економіки вважається наслідком функціонування грошей у суспільстві. Роль грошей визначається рівнем розвитку товарного виробництва і відповідних суспільних відносин. Вона може бути реалізована там, де для цього існують адекватні умови.

Найсприятливіші умови для реалізації ролі грошей у розширеному відтворенні були створені за капіталізму, коли товар став загальною формою продуктів виробництва. Економічні відносини в суспільстві були переведені на еквівалентні (ринкові) умови. При капіталізмі робоча сила отримує товарну форму і стає об'єктом купівлі-продажу за гроші.

Завдяки розширенню грошових відносин на всі фактори виробництва (засоби праці, предмети праці і робочу силу) просте товарне виробництво перетворилося у капіталістичне. Самі гроші отримали принципово нову якість. Вони стали носієм капіталу, відкрили можливість кожному, хто має вільні нагромадження грошей, легко і швидко їх капіталізувати. Мета капіталістичного виробництва — одержання прибутку — отримала грошову форму виразу. Це зняло будь-які обмеження розвитку виробництва, оскільки нагромадження грошей у формі прибутку не має внутрішніх меж. їх можна нагромаджувати нескінченно. Тому капіталістичні підприємства все виробляють для продажу. На ринку розвивається конкуренція за отримання більшої суми грошових доходів. Перемагає той, хто спроможний отримати найкращі результати роботи і запропонувати їх покупцям. Тому гроші стають рушійною силою науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці, інтенсифікації виробництва, забезпечення високої якості продукції. Створюється могутня стимулююча сила розвитку виробництва.

Аналіз впливу грошей на розвиток капіталістичного виробництва дає можливість виділити два аспекти їх ролі у розвитку економіки: якісний і кількісний.

Якісні аспекти ролі грошей проявляються в тому, що їх наявність створює грошове середовище, в якому функціонують економічні процеси, позитивно впливає на суспільне виробництво. Такий вплив проявляється за наступних обставин:

а) розширюють фізичні межі обсягу виробництва за особистої потреби виробників. Виробляти можна стільки, скільки вдасться продати;

б) замість натурального обміну відбувається реалізація виробленої продукції за гроші. Це значно спрощує, прискорює і здешевлює доведення товарів до споживачів;

в) завдяки грошам механізм ринку стає могутнім важелем економічного прогресу. Конкуренція сприяє ефективності виробництва, стимулює економіку виробництва, а також державного і особистого споживання.

Здатність грошей приносити своїм власникам додаткову вартість в умовах ринку посилила їх стимулюючий вплив на економічну діяльність кожного суб'єкта: виробника (працівника) та споживача продукції.

Кількісний аспект ролі грошей у розвитку економіки реалізується шляхом зміни кількості грошей в обігу. Це дозволяє активно впливати на економічні процеси, зокрема на діяльність виробників і споживачів та їх поведінку на ринку. Змінюючи масу грошей в обігу, центральні банки, що діють від імені урядів своїх країн, регулюють платоспроможний попит та функціонування таких економічних важелів, як ціни, відсотки, валютний курс, курс цінних паперів тощо. Цим забезпечується вплив на такі економічні процеси, як інвестиції, зростання виробництва, рівень зайнятості, розвиток експорту й імпорту з їх збалансованість тощо.

Досить помітна роль грошей в розвитку економіки України. Українська валюта (гривня) перетворилася у загальний еквівалент. Кожен, хто має гроші, може вільно купити будь-який товар на ринку. Це підвищило зацікавленість більше заробляти грошей і економніше їх витратити. Гроші можна легко капіталізувати, вклавши їх у цінні папери та банківські депозити.

На сучасному етапі розвитку економіки України ціни на товари та курс української гривні помітно стабілізувалися. Водночас такі зрушення не дають відчутних результатів у розвитку суспільного виробництва. Це зумовлено недостатньою послідовністю переведення економіки на ринкові умови, надмірне адміністративне втручання державного апарату в економічну діяльність суб'єктів господарювання, слабкістю грошового механізму, зокрема банківської системи. Економічні суб'єкти недостатньо результативно реагують на стимулюючі імпульси, що надходять з боку грошей. Тому нерідко віддаються переваги натуральному обміну, “тіньовим” методам господарювання, переведенню вільного грошового капіталу за кордон, конвертації заощаджень в іноземну валюту. Такі процеси негативно впливають на ринкові перетворення та недостатньо стимулюють позитивний вплив грошей на розвиток економіки України.

З метою посилення ролі грошей у розвитку економіки України доцільно:

а) здійснити максимальне переведення всіх сфер економічних відносин на ринкові умови. Грошова форма має опосередковувати всі процеси розширеного відтворення, забезпечувати обмін на еквівалентній основі;

б) стратегічною метою економічної політики має стати переважне забезпечення інтересів господарських суб'єктів;

в) продовжувати оздоровлення грошового обігу шляхом утримування сталої вартості національної грошової одиниці — гривні.

Подальший розвиток ринкової економіки України, оздоровлення фінансів і національної грошової одиниці приведуть до послаблення кризових явищ в економіці. Одночасно зростатиме і роль грошей в економічній діяльності суб'єктів господарювання і держави в цілому.

Запитання для самоконтролю

1. Концепції походження грошей та їх характеристика.
2. Форми грошей та їх еволюція.
3. Суть грошей як загального еквівалента.

4. Основні причини демонетизації золота.
5. Відмінності між паперовими і кредитними грошима та між паперовими і золотими грошима.
6. Функції грошей. Функція міри вартості. Ціна як грошовий вираз вартості товарів.
7. Функції грошей як засобу обігу і платежу. Їх суть та сфери використання.
8. Функція засобу нагромадження.
9. Суть функції “світові гроші”.
10. Взаємозв'язок функцій грошей та вплив на них зміни вартості грошей.
11. Роль грошей як інструмента регулювання економіки.
12. Гроші в перехідній економіці України.

ТЕМА 2. КІЛЬКІСНА ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ І СУЧАСНИЙ МОНЕТАРИЗМ

2.1. Класична кількісна теорія грошей

Монетаризм (від англ. *monetary* — грошовий) — економічна теорія, згідно з якою, кількість грошей, що перебувають в обігу, є визначальним чинником цін, доходів і зайнятості. Монетаризм виник у США в 50-х рр. ХХ ст. на противагу “теорії попиту” Дж. Кейнса.

В економічній науці виділяються два підходи щодо аналізу теоретичних проблем грошей. Один підхід пов'язаний з дослідженням внутрішньої природи грошей, який виявляє суть грошей, причини їх появи та функціонування, розвиток грошей та їх історичні форми, формування вартості грошей тощо. Цей напрям включає номіналістичну, металістичну, державницьку, функціональну, марксистську та інші теорії.

Представники другого напрямку сприймають гроші за їх проявом і тією роллю, яку вони відіграють у відтворювальному процесі. За цим напрямом гроші визнаються як активний фактор впливу на розвиток і структурні зміни в економіці. Тому для них головним є визначення сфери механізму застосування грошей в економічній політиці. У науковому аналізі грошей до цього підходу належить монетарна теорія.

Монетарній теорії належить провідне місце в науковій думці про гроші та грошові відносини. Вона має значний вплив на розвиток економічної теорії. Всі наукові видання минулого століття з економічної теорії пов'язані з аналізом впливу грошових факторів (попиту і пропозиції грошей, відсотка, фінансового ринку тощо) на розвиток економіки. Вона служить науковою і методологічною базою грошово-кредитної політики країн з розвинутою економікою. Зараз кожен уряд західних держав розпочинає реалізацію своєї економічної політики після визначення основного напрямку монетарних рекомендацій, на яких він буде її будувати.

Основний напрям монетарної теорії — кількісна теорія грошей залежно від етапів розвитку. Вона поділяється на класичну кількісну теорію грошей, неокласичну кількісну теорію і сучасний монетаризм. Відносно самостійним відгалуженням неокласичної кількісної теорії грошей сформувалася спочатку кейнсіанська, а потім і неокейнсіанська концепція монетарної теорії.

Теорію грошей Кейнса не можна протиставляти неокласичній кількісній теорії. У них єдина методологічна база — прикладна теорія грошей. Їх відмінності стосуються в основному оцінки специфіки і закономірностей функціонування ринкової економіки, зокрема про здатність чи нездатність ринкової економіки до саморегулювання і чи потребує вона відповідного втручання держави.

Класична кількісна теорія грошей виникла в XVI—XVII ст. з метою пояснення впливу грошей на економічні процеси суспільства виключно кількісною величиною, зокрема зміною маси грошей в обігу. Характерною ознакою кількісної теорії є положення про вплив зміни кількості грошей на рівень ринкових цін і вартість грошей. Чим більше грошей в обігу, тим нижча їх вартість і вищі ринкові ціни і, навпаки, чим менша кількість грошей в обігу, тим вища їх вартість і нижчий рівень ринкових цін. Тому шляхом впливу на ринкові ціни товарів і послуг зміною кількості грошей в обігу можна впливати на всі економічні процеси (зростання номінального обсягу ВВП, національного доходу, платоспроможного попиту тощо).

Виникнення кількісної теорії грошей було зумовлене необхідністю з'ясування причин зростання ціни за період 1500-1600 рр. в 3-5 разів. Найбільш очевидною причиною такого зростання цін видавався приплив золота і срібла з Америки після її відкриття Христофором Колумбом у 1492 р. Це було основним підтвердженням залежності вартості грошей, а, отже, й ринкових цін на товари, від їх кількості в обороті. В той час йшлося про повноцінні гроші у формі золота й срібла. Останнє зумовило необхідність перегляду визнаного положення про внутрішню вартість грошей ще до їх вступу в обіг.

Ідею залежності рівня цін від кількості благородних металів в обігу вперше висунув французький економіст Ж. Боден. Його послідовники Б. Даванзатті, Дж. Монтаріні, Д. Локк поступово перетворили ідею Ж. Бодена в прямолінійний і механічний варіант кількісної теорії грошей такими постулатами (твердженнями):

1) постулатом причинності, згідно з яким причиною зростання цін є зростання маси грошей в обігу;

2) постулатом пропорційності, за яким міра зростання цін визначається мірою зростання маси грошей в обігу.

Значний внесок у кількісну теорію грошей зробив англійський економіст Дж. Локк. Він вважав, що вирішальним фактором, який регулює вартість грошей (золота й срібла), є їх кількість в обігу. На основі такого висновку ідеологи промислової буржуазії висунули твердження про те, що нагромадження золота й срібла не робить націю багатшою, так як результатом такого нагромадження буде знецінення грошей (дорогоцінних металів) і одночасно зростатимуть ціни на товари. Вони вважали, що справжнім багатством нації є лише створення мануфактури, а не мертві запаси золота й срібла.

Основні ідеї кількісної теорії грошей сформулював і поглибив англійський економіст Д. Юм. Він висунув і обґрунтував “постулат однорідності”, згідно з яким подвоєння кількості грошей призводить до подвоєння абсолютного рівня всіх цін, виражених в грошах, але не зачіпає відносних мінових співвідношень окремих товарів.

Постулатом однорідності Д. Юм дав поштовх до формування концепції нейтральних грошей в умовах ринку та екзогенного, тобто нав'язаного ззовні, характеру зміни кількості грошей в обігу.

Д. Юм висунув і обґрунтував ідею про представницький характер вартості грошей. За його твердженням, гроші вступають в обіг без власної вартості і набувають її лише внаслідок обміну певної маси грошей на певну масу товарів. Він показав, що сформована в обігу вартість грошей визначається вартістю товарів, які реалізовані, і становить умовну величину.

Остання залежить від кількості грошей в обігу. Чим більша кількість грошей в обігу, тим менша маса товарної вартості буде припадати на одну грошову одиницю.

Визнання “нейтральності грошей”, що впливає з їх суті лише як технічного посередника в обміні товарів, зумовило недооцінку ролі грошей в економічних процесах і поглибленого дослідження цієї ролі грошей. А визнання екзогенності (нав'язаної ззовні кількісної зміни маси грошей) турбувало щодо можливості свідомого управління грошовою масою з метою відповідного впливу на розвиток економічних процесів в суспільстві.

Найвідомішим прихильником і захисником класичної кількісної теорії на початку ХХ ст. був американський економіст І. Фішер. Він повністю сприйняв постулати цієї теорії і спробував математично довести їх справедливність, запропонувавши рівняння обміну:

$$V \cdot M = \sum P \cdot Q,$$

де V — швидкість обігу грошей; M — середня маса грошей, що перебуває в обігу за певний період; P — середній рівень ціни на товари та послуги; Q — фізичний обсяг товарів та послуг, що реалізується в даному періоді.

Формула Фішера базується на операції товарообміну, в якій сума платежу завжди дорівнює обсягу проданого товару в грошовій оцінці. З цієї формули випливає, що $P = \frac{M \cdot V}{Q}$, тобто середня ціна визначається трьома факторами: кількістю грошей в обігу, швидкістю обігу грошей та фізичним обсягом виробленої продукції. Але І. Фішер такого висновку не зробив. Він використав рівняння лише, щоб довести залежність зміни цін від зміни кількості грошей в обігу. При цьому він доводив, що швидкість обігу грошей змінюється прямо пропорційно їх масі і тому ще більше посилює кількісний фактор. І. Фішер також вбачав, що обсяг виробництва і товарообороту змінюються досить повільно, особливо коли це стосується тривалих періодів. Тому від їхнього впливу можна абстрагуватися.

2.2. Неокласичний варіант розвитку кількісної теорії грошей

Наприкінці XIX ст. — початку XX ст. відновилася дискусія навколо кількісної теорії грошей. Останнє було зумовлено низкою причин.

По-перше, високий рівень розвитку державно-монополістичного капіталізму і поглиблення загальної кризи капіталізму спричинили активне втручання апарату управління держави в економічне життя країни. Це вимагало від науковців пошуку найефективніших шляхів і методів такого втручання. І вони були спрямовані у сферу грошових відносин.

По-друге, розвиток капіталістичної економіки набув переважно грошово-кредитного характеру. Гроші з простого посередника обміну (нейтральних грошей) перетворилися в капітал і інші фінансові інструменти, а банки стали активним фактором забезпечення суспільного виробництва фінансовими ресурсами у формі кредиту.

В умовах інтенсивного розвитку капіталістичної економіки старе грошове господарство, що базувалося на золотій основі, прийшло у невідповідність з новими потребами економічних відносин. Виникла потреба у перегляді класичних постулатів кількісної теорії. Першим, хто усвідомив таку необхідність, був український економіст Михайло Іванович Туган-Барановський (1865-1919) — професор Університету святого Володимира (тепер Національний університет імені Тараса Шевченка), міністр фінансів України в уряді Центральної Ради. У своїй видатній праці “Паперові гроші та метал”, опублікованій в 1916 р., він найповніше і найбільш аргументовано піддав критиці кількісну теорію грошей і її класичний варіант, що був викладений у праці І. Фішера. Туган-Барановський визнав правильність “рівняння обміну”. Водночас він показав, що І. Фішер нічого нового у кількісну теорію не вніс, а лише виклав стислий вираз кількісної теорії у математичній формулі.

До початку XX ст. представники кількісної теорії не виявляли належної цікавості до розкриття глибинного механізму впливу грошей на ціни, а через

них — на розвиток економіки загалом. Вони просто констатували рівнопропорційну зміну цін у разі кількісної зміни грошей в обігу. Їх погляди залишалися на позиції прямого пропорційного зв'язку цін на товари і грошової маси, та особливий вплив грошей на економічні процеси обмежувався сферою обміну через зміну рівня цін.

Отже, до початку ХХ ст. економічна думка представників кількісної теорії грошей не відійшла від своїх кількісних постулатів:

- постулату причинності, за яким зміна цін визначається зміною грошей;
- постулату пропорційності, згідно з яким ціни змінюються пропорційно зміні кількості грошей в обігу;
- постулату однорідності, відповідно до якого ціни у разі зміни кількості грошей у такій же пропорції змінюються на всі товари, співвідношення цін на окремі товари залишається незмінним.

Негативно оцінюючи класичний варіант кількісної теорії грошей, Туган-Барановський показав:

1) що її прибічники, включаючи І. Фішера, ставлять залежні зміни рівня цін лише від одного фактора — кількості грошей в обігу, а рештою факторів, зокрема тих, що визначені за “рівнянням обміну” (швидкість обігу грошей і фізичний обсяг виробництва продукції) ігнорують, а саме ці фактори такі ж об'єктивні і правомірні, як і кількість грошей в обігу;

2) нехтування “некількісних” факторів впливу на ціни зумовлює помилковий висновок про пропорційну залежність рівня цін на товари лише від кількості грошей в обігу. Він показав, що пропорційна залежність не підтверджується ні теоретично, ні практично.

Критичний аналіз класичної кількісної теорії не означав відкидання цієї теорії, а лише підштовхував Туган-Барановського до її вдосконалення:

1. На рівень цін впливає не лише один фактор, а всі фактори, зазначені в рівнянні обміну І. Фішера. Оскільки всі вони високо динамічні і різновекторного спрямування, то залежність зміни рівня цін від кількості

грошей в обігу не може бути пропорційною. Цей висновок розширював межі дослідження таких явищ, як інфляція, монетарна політика, економічні інструменти впливу кількості грошей на рівень цін тощо.

2. Вплив кількості грошей на ціну не є одіозним. Він здійснюється трьома факторами, різними за напрямками спрямування та інтенсивності впливу:

- зміною попиту на товари;
- зміною дисконтного відсотка;
- зміною суспільної уяви про вартість (цінність) грошей, який пізніше отримав назву інфляційних очікувань.

Наведені фактори можуть діяти одночасно з різною інтенсивністю впливу на рівень цін. Тому залежність зміни цін від кількості грошей не може бути цілком пропорційною. Завдяки такому висновку Туган-Барановський не просто констатував, а розкрив складний механізм вказаної залежності.

3. Вплив кількості грошей в обігу на рівень цін відбувається диференційовано, залежно від тривалості та величини зміни маси грошей в обігу. Зокрема, короткочасні і відносно невеликі зміни їх кількості в обігу можуть зовсім не впливати на зміну рівня цін та вартість (цінність) грошей. Але значні зміни кількості грошової маси в обігу реалізують свій вплив на ціну протягом тривалого часу. Тому такі зміни цін відбуваються не рівномірно і не пропорційно щодо окремих товарів. Завдяки цьому висновку Туган-Барановський спростував постулат однорідності Д. Юма, за яким зміни цін на всі товари відбуваються у такій же пропорції, як зміни кількості грошей в обігу. Цим він підготував базу для спростування концепції кількісної теорії нейтральних грошей, показавши, що гроші не є простим посередником обміну. Вони виступають важливим засобом впливу на розвиток економіки суспільства.

4. Розкрив механізм взаємозалежності між загальною кількістю грошей в обігу, кількістю грошей, що перебувають поза обігом у формі заощаджень та швидкістю обігу грошей. Він показав, що швидкість обігу грошей може

впливати на рівень цін у напрямку, зворотному відносно дії фактора впливу кількості грошей в обігу.

Ідеї Туган-Барановського підготували основу до дослідження шляхів впливу грошей на розвиток економіки і механізму свідомого регулювання цього впливу. Його ідеї стали основою для так званої теорії регулювання грошей. Це підготувало суспільну думку до заміни повноцінних грошей у формі дорогоцінних металів неповноцінними.

Своїми поглядами Туган-Барановський розвинув класичну кількісну теорію грошей стосовно нових економічних умов. Але щоб відмежуватися від спрощеного варіанта кількісної теорії грошей він назвав її кон'юнктурною теорією грошей.

Суть висунутої Туган-Барановським теорії грошей полягає в тому, що загальний рівень цін, а, відповідно, і вартість грошей пов'язані з загальною кон'юнктурою товарного ринку. У фазі економічного піднесення загальний рівень цін зростає, а вартість грошей знижується. А у фазі економічного спаду, навпаки, ціни знижуються і вартість грошей зростає. Такі коливання цін і вартості грошей в економічних циклах, на його думку, відбуваються незалежно від кількості грошей в обігу.

Після критичного аналізу Туган-Барановським класичний варіант кількісної теорії ніхто з економістів більше не захищав. “Кон'юнктурна теорія” започаткувала новий етап у розвитку кількісної теорії грошей — неокласичний варіант. Адже присутність кількості грошей за теорією Туган-Барановського, зумовлена не як звичайного, рівного багатьом іншим факторам, а як провідного, оскільки зміни кількості грошей впливають так чи інакше на всі інші фактори: швидкість обігу грошей, відсоткову ставку, інвестиції, обсяги виробництва тощо. Тому за своєю сутністю кон'юнктурна теорія грошей була кількісною, але на вищому рівні і принципово іншого характеру функціонування. Лише через 50 років американські економісти М. Фрідмен і А. Шварц довели наявність залежності коливань фаз

економічного циклу від циклічних змін у кількості грошей в обігу. Цим була підтверджена сутність кон'юнктурної теорії грошей.

Значний вплив на майбутній розвиток теорії грошей мало уточнене розуміння дієвості кількісного фактора, наведене в межах кон'юнктурної теорії: “Товарні ціни визначаються не кількістю грошей самих по собі, а співвідношенням між попитом на гроші і кількістю їх в обігу”. Такий погляд надавав поштовх для поглибленого аналізу дієвості кількісного фактора щодо об'єктивних процесів, які формують попит на гроші та структуру активів.

Неокласичний варіант кількісної теорії грошей знайшов своє відображення і у працях представників кембриджської версії, професорів Кембріджського університету А. Маршалла, А. Пігу, Д. Робертсона, Дж. М. Кейнса (у його ранніх працях).

Погляди представників кембриджської версії близькі до поглядів І. Фішера. їх думка щодо механізму нагромадження грошей та їх впливу на рівень цін отримали назву “теорія касових залишків”, або кембріджської версії. Водночас підходи до попиту на гроші представників кембріджської версії розглядалися з мікроекономічних, а підходи І. Фішера — з макроекономічних позицій. Важлива особливість позицій економістів кембріджської версії полягає у зосередженні основної уваги на мотивах нагромадження грошей економічними суб'єктами. Причому розміри нагромаджень, на їхню думку, не нав'язувалися структурами і факторами, які “вливали” гроші в обіг, а визначалися їх рішеннями та мотивами власної поведінки. Основними мотивами нагромадження грошей вважалися такі:

1) потреба в запасі обігу і платежу для здійснення поточних платежів, або трансакційний мотив;

2) потреба в резерві грошей з метою покриття непередбачуваних витрат, або мотив завбачливості (хвороба, ламання предметів вжитку, аварії на виробництві тощо).

За кембріджською версією, гроші виконували функції не лише засобів обігу і платежу, але і засобу нагромадження. У поняття грошей вони стали включати всі наявні гроші (ті, що обслуговують потреби обігу і ті, що нагромаджуються). У зв'язку з цим для кожної такої частини наявних грошей була запропонована об'єктивна основа їх створення за відповідними мотивами економічних суб'єктів щодо формування запасу грошей. Тому об'єктивна потреба грошей вийшла за межі потреб обігу і була поширена на їх нагромадження. Це, в свою чергу, зумовило розширення погляду на поняття швидкості обігу грошей, включаючи ту їх частину, яка перебуває у нагромадженні.

Нові підходи щодо проблеми теорії грошей дали можливість сформулювати новий монетарний показник, що характеризує частину сукупного доходу, яку економічні суб'єкти бажають тримати у найбільш ліквідній формі.

За кембріджською версією, нагромадження грошей в економічних суб'єктів (попит на гроші) залежно від обсягу виготовленого продукту та рівня розвитку їх мотивів до утворення касових залишків виражалось формулою, яка отримала назву кембріджського рівняння:

$$M_d = k \cdot P \cdot V, \quad (2.1)$$

де M_d — попит на гроші (касові залишки);

k — коефіцієнт, що виражає частину річного доходу, яку суб'єкти зберігають у найбільш ліквідній формі (коефіцієнт Маршалла);

P — середній рівень цін;

V — обсяг виробництва у натуральному вираженні.

За зовнішніми ознаками рівняння І. Фішера ($V \cdot M = \sum P \cdot Q$), подібне до формули (2.1) кембріджського рівняння. Але у них істотно відрізняються величини M і M_d . У рівнянні І. Фішера M — це кількість грошей, що фактично обслуговує потреби товарного обігу, а у кембріджського рівняння — це величина всього попиту на гроші як касові залишки. Кількісно

відрізняються також показники k у кембріджського рівняння і показник $\frac{1}{V}$ за формулою І. Фішера. Показник k визначається по всьому запасу грошей, а показник $\frac{1}{V}$ — по запасу грошей, який обслуговує лише потреби обігу.

Теорія касових залишків намітила нові підходи до вивчення грошей, концентрувала увагу на психологічних реакціях господарських суб'єктів. Але ці ідеї не отримали послідовного розвитку у працях кембріджських теоретиків. Прийняття неокласичної моделі відтворення спільно з розглядом швидкості обігу грошей як числової константи усували застосування мотиваційного аналізу у сфері грошових процесів і зводили складний механізм взаємодії між попитом на гроші і сумою товарообмінних операцій.

2.3. Науковий внесок Дж. М. Кейнса в розвиток кількісної теорії грошей

Досить помітний науковий внесок у розвиток кількісної теорії грошей зробив один з найвідоміших економістів минулого століття Джон Мейнард Кейнс (1883-1946).

Аналізуючи погляди Кейнса на теорію грошей, необхідно наголосити на його визначальних зауваженнях.

1. Дослідження Кейнса не стосувалося кардинальних проблем теорії грошей, тобто їх суті та вартості. Щодо цих питань він відстоював традиційну кількісну теорію грошей номіналістичного спрямування. Кейнс вважав, що гроші — це наслідок діяльності держави, а їх вартість визначав, як результат співвідношення маси грошей і маси товарів в обороті. Він також відмічав, що за незмінності впливу всіх інших факторів на рівень цін, зміни кількості грошей прямо впливають на їх рівень, хоч такий вплив не є прямо пропорційним.

2. Визначальні дослідницькі зусилля Кейнса в теорії грошей стосувалися ролі і місця грошей у відтворювальному процесі. Тут він цілком

дотримувався методології монетарної теорії грошей, згідно з якою головним об'єктом наукових досліджень мають бути питання щодо практичного використання грошей у розвитку економіки, зокрема подолання спаду виробництва і безробіття.

У своїх дослідженнях Кейнс використовував позитивні напрацювання попередників. Ключовим аспектом його теорії виявилися ідеї Туган-Барановського про вплив кількості грошей на ціни виробництва через механізм дисконтного відсотка, а через його відсоток на інвестиції. Вплив кількості грошей на процес відтворення відбувався через механізм цього відсотка та інвестиції. У відсотковій політиці він вбачав визначальний важіль монетаристської теорії.

Кейнс конкретизував передавальний механізм впливу на економічні процеси Туган-Барановського шляхом упровадження в нього механізму відсотка та інвестиції. Тепер причинно-наслідковий зв'язок впливу на економіку здійснювався за схемою: зміна грошової пропозиції впливає на зміну відсоткової ставки, що, у свою чергу, зумовлює зміни в інвестиційному попиті, який через мультиплікативний ефект веде до змін номінального обсягу ВВП. Такий взаємозв'язок давав підстави Кейнсу захищати переваги “слабкої” валюти перед “твердою” та допустимість помірної інфляції, як виправдану плату за активізацію кон'юнктури ринку і стимулювання попиту, що сприяє збільшенню зайнятості та економічному зростанню загалом.

Водночас Кейнс не виключав можливостей руйнівного впливу інфляції за надмірного зростання пропозиції грошей. Він вважав, що її нарощування може досягти такого рівня, за якого відсоткова ставка знижується до критичної межі. Подальше зростання призводить до зростання цін і високої інфляції. В такій ситуації втрачаються регулюючі і стимулюючі можливості монетарної політики і виникає потреба у застосуванні надійнішого і ефективнішого способу економічного регулювання — зміни податкової системи і структури державних витрат.

Кейнс вважав, що одна з головних причин розвитку кризових процесів, спаду виробництва і зростання безробіття — це недостатність попиту на гроші. З метою стимулювання попиту на гроші доцільно проводити політику дешевих грошей і низької норми відсотка.

Дослідження економічних криз, які охопили економіку протягом 50-ти років, дали підстави Кейнсу зробити висновок, що ринковий механізм в нових умовах сам по собі не здатний забезпечити необхідну ринкову рівновагу і рівномірність розвитку економіки. Тому механізм ринкового саморегулювання необхідно доповнити державним регулюючим впливом на економічні процеси. Він довів, що гроші відіграють суттєву роль у відтворювальному процесі. Вони активно впливають на мотиви поведінки економічних суб'єктів, на їх господарські рішення і тому служать важливим засобом стимулювання підприємницької діяльності і розвитку економіки суспільства. Головним напрямом впливу грошей на економічну діяльність він вважав норму відсотка, яка зазнає впливу ринкового співвідношення попиту і пропозиції грошей й одночасно сама безпосередньо впливає на прийняття рішень щодо майбутніх інвестицій.

На основі досліджень Кейнс дійшов висновку про необхідність використання грошей як інструмента впливу на розвиток економіки суспільства. За його концепцією, гроші мають виступати об'єктом державного регулювання і одночасно інструментом втручання в економічні процеси через механізм монетарної політики.

У своїх дослідженнях Кейнс виділяє такі три мотиви нагромадження грошей: трансакційний, обачності і спекулятивний. Їх головна новизна — виокремлення попиту на спекулятивний мотив зберігання грошей, який виникає із бажання уникнення втрат капіталу при зберіганні активів у формі фінансових інструментів.

Теорія Кейнса була домінуючою протягом кількох десятиліть. Це зумовлено тим, що він написав свою працю “Загальна теорія зайнятості, процента і грошей” в роки великої економічної депресії 1929-1933 рр., коли

монетарна політика виявилася неспроможною вивести економіку з глибокої кризи. Теорія Кейнса, яка була наповнена рекомендаціями проведення економічної політики, давала можливість активно впливати на зайнятість і обсяги виробництва для виходу з кризи. Але події 70-х років різко погіршили економічну ситуацію. Масивні вливання коштів в економіку з державного бюджету не давали позитивних результатів. Система заходів себе вичерпала і стала негативно впливати на розвиток економіки. У міру зростання інфляції падала і довіра до кейнсіанських рекомендацій та його вчення. Водночас загальні ідеї із його праці “Загальна теорія зайнятості, процента і грошей” досить актуальні і у наш час. Окремі з них служать основою офіційних програм урядів західних держав.

2.4. Основні положення сучасного монетаризму щодо грошей і монетарної політики

Сучасний монетаризм виник у 60-х роках минулого століття з метою пошуку шляхів подолання інфляції. Цю теорію не можна вважати принципово новою, а лише відродженням і оновленням неокласичної кількісної теорії, що включила додатні результати досліджень грошового механізму Кейнса і його прибічників.

Формування сучасного монетаризму започаткували представники Чиказького університету на чолі з М. Фрідменом. Найважливіші складові цієї теорії стосуються таких положень:

а) ринкова економіка збалансована і її механізм здатний до повного саморегулювання, якщо зовнішні сили не будуть йому заважати;

б) грошова система — це відносно самостійний і відокремлений елемент сфери реальної економіки. Оскільки держава безпосередньо впливає на зміну грошей в обігу через їх емісію та монетарну політику, то така її діяльність служить засобом дестабілізації для реальної економіки;

в) щоб не допустити дестабілізації ринкової економіки і створення найсприятливіших умов для механізму ринкового саморегулювання, державі необхідно забезпечити найретельніше регулювання грошової маси в обігу — основної причини дестабілізації реальної економіки. Таке регулювання має здійснюватися переважно економічними методами, щоб не допустити прямого втручання суб'єктів ринку в економічну діяльність. Фіскально-бюджетні методи виходять за межі економічного регулювання через свою жорсткість;

г) на підставі виявлення тіснішого кореляційного зв'язку номінального ВВП з пропозицією грошей порівняно з інвестиціями і нормою відсотка (за результатами досліджень, проведених М. Фрідменом та А. Шварц, динаміки пропозиції грошей та динаміки кризових явищ в економіці США приблизно за 100 років), було відновлено кількісний фактор впливу на кон'юнктуру ринку, ціни і обсяг виробництва. Вони вважали, що регулюванням пропозиції грошей можна випередити і не допустити кризових явищ, згладити коливання ділового циклу;

д) у своїх дослідженнях сучасні монетаристи спиралися на рівняння обміну І. Фішера: $M \cdot V = P \cdot Q$. Ліва його частина ($M \cdot V$) виражає суму грошового платежу, а права ($P \cdot Q$) — грошову оцінку проданого товару. При цьому вони замінили праву частину ($P \cdot Q$) на ВВП — валовий національний продукт. Тепер рівняння обміну отримало такий вигляд:

$$M \cdot V = \text{ВВП.}$$

Права частина цієї формули, що виражає ВВП, фактично становить грошову оцінку проданих товарів. Тому сутність рівняння і взаємозв'язок його складових не змінюється;

е) сучасні монетаристи стверджують, що значення V — швидкість обігу грошей за певний період — у рівнянні обміну стабільне на коротких проміжках часу і лише змінюється на довготермінових проміжках. Причому такі зміни відбуваються плавно і їх неважко передбачити. Тому передаваль-

ний механізм впливу грошей на реальну економіку відбувається за схемою: $M - P_0 - C$, тобто зміна кількості грошей (M) впливає на їх попит (P_0) і через нього на ціни (C);

є) щоб не допустити довільного збільшення грошей в обігу, яке може призвести до інфляції, М. Фрідмен запропонував дотримуватися “грошового правила” довгострокової грошової політики. За цим правилом держава повинна підтримувати помірне збільшення пропозиції грошей, пропорційно середньорічним темпам зростання ВВП та очікуваної інфляції.

Розраховані М. Фрідменом за цим правилом темпи стабільного зростання грошової пропозиції для США в той період коливалися в межах 3-5% на рік. Це означає, що утримування пропозиції грошей протягом тривалого періоду в межах, запропонованих М. Фрідменом, забезпечило б незмінний середній рівень цін у США. У разі збільшення пропозиції грошей понад визначені межі, означало б розкручування інфляції.

Практичні рекомендації сучасних монетаристів досить прості і надійні щодо недопущення інфляції: проведення жорсткої довгострокової монетарної політики на основі дотримання “грошового правила” та обмеження прямого адміністративного втручання держави у процеси суспільного виробництва.

На початку 80-х років минулого століття урядові органи західних держав вводили обмеження грошової маси, прагнули укріпити довіру до своєї політики і призупинити розвиток інфляції. Така урядова політика забезпечила монетаризму широку рекламу. З полеміки у вузькому колі економістів-професіоналів монетаристські ідеї і рекомендації стали надбанням широкої публіки. Монетаристи охоче брали участь у телевізійних диспутах, давали інтерв'ю, виступали на сторінках різноманітних видань. Пересічному жителю наполегливо нав'язували думку про першочергову роль грошей в процесах економічного розвитку.

Хоча монетаристам вдалося привернути до себе багатьох прихильників, але більшість професійних економістів і політичних діячів не прийняли

їх ідей. Серйозних втрат репутації монетаризму завдала спроба реалізувати окремі її положення на практиці. Глибокий економічний спад 1981-1982 рр., що набув особливо гострих форм в країнах, які проводили обмеження грошової маси за монетаристською схемою, показав недостатню пристосованість цієї теорії до практики. Багато оглядачів, і в першу чергу прихильники кейнсіанського напрямку, передбачали близький кінець монетарної ери. Виникла потреба у новій концепції політики, якою видавалося відновлення вчення Кейнса.

З посиленням потягу до теорії Кейнса, англійський економіст Дж. Бротуелл писав: “Іронія полягає в тому, що, в той час, як наше господарство, рівно як і економіка інших капіталістичних країн Заходу, кровно потребують кейнсіанських ліків, головні “ліки”, що застосовуються сьогодні — це монетарні п'явки, які, безперечно, посилили хворобу. Питання, яке задала Джоан Робінзон в 1972 р.: “Що стало з кейнсіанською революцією?” — зараз більше актуальне, ніж будь-коли”. Багато економістів виразили впевненість, що монетаристи себе скомпрометували і що підготовлена основа для відродження кейнсіанського аналізу і політики.

2.5. Кейнсіансько-неокласичний синтез як новий етап у розвитку монетарної теорії

Історичний розвиток теорії грошей характеризується двома основними напрямками:

- кейнсіанським, пов'язаним з подоланням безробіття та економічного спаду;
- монетарним — спробою вирішення проблеми виходу з інфляційної кризи.

Для кейнсіанського напрямку характерним було подолання безробіття. Проблеми інфляції їх мало цікавили. Більше того, вони навіть пропонували використовувати інфляцію для подолання безробіття. Основною метою

сучасного монетаризму було подолання інфляції, а проблема безробіття для них була менш хвилюючою.

Кожен з цих напрямків теорії грошей сам по собі обмежувався локальними проблемами, що не відповідало потребам успішного розвитку економіки. Це особливо гостро проявилось у 70—80-х роках, коли розпиток економіки західних країн характеризувався рівномірним зростанням з невисоким рівнем інфляції і безробіття. В цих умовах локальні проблеми для кейнсіанців і монетаристів не зникли. Вони стали хронічними і одночасними, загрожуючи порушити ринковий механізм то безробіттям, то інфляцією, то їх сукупним впливом. Щоб не допустити порушень ринкового механізму, необхідно було здійснювати комплексний вплив на економіку, обмежуючи розкручування інфляції, надмірне безробіття і стагнацію. Ні кейнсіанці, ні монетаристи не мали готових рекомендацій щодо впливу на забезпечення динамічного розвитку економіки. Тому виникла потреба в об'єднанні кейнсіанського і монетарного напрямів теорії грошей з метою здійснення регулюючого впливу на розвиток економіки.

З огляду на інфляцію більшість економістів надають перевагу попереджувальним заходам її виникнення порівняно з її подоланням. При цьому вважається за необхідне кожній країні самостійно розробити стратегічну монетарну політику, щоб не допустити виходу інфляції з-під державного контролю. Для цього пропонується надати центральним банкам більшу відносну самостійність у реалізації монетарної політики, а головним орієнтиром в їх діяльності має бути перевага вирішення довгострокових стратегічних завдань перед короткостроковими. Водночас їхні позиції розходяться щодо змісту стратегічних цілей. Кожна група економістів висуває свої стратегічні цілі. Такими вважаються:

- стабілізація цін;
- стабілізація грошової маси;
- стабілізація попиту;
- стабілізація номінального ВВП.

Названі розбіжності поглядів не впливають на методологічні основи розробки стратегічних цілей. Наявність розбіжностей в поглядах вважається нормальним підходом до вирішення складних економічних проблем.

Більшість економістів надають перевагу впливу кількісного фактора (M — кількість грошей в обігу) на розвиток реальної економіки в коротких інтервалах та на рівень цін і інфляції у довготермінових періодах. Визнається провідна роль держави в регулюючій діяльності економічних процесів та допустимість помірного рівня інфляції. Водночас одні економісти надають перевагу фіскально-бюджетній політиці, а другі — монетарному механізму в економічному регулюванні.

Визнання переваги довгострокових цілей у монетарній політиці перед короткостроковими вимагає розробки загальних правил економічної поведінки органів монетарного управління у своїй оперативній роботі. Оскільки монетаристи керуються у грошовій сфері довготерміновими періодами, а кейнсіанці — короткостроковими, то такі правила мають сприяти проблемі регулювання розвитку економіки обох періодів: короткотермінового і довготермінового. Водночас вони мають обмежувати довільні дії монетарної влади під впливом поточної ситуації, щоб не зашкодити реалізації стратегічних цілей в монетарній політиці. Монетаристи погоджуються збільшити гнучкість і розширити межі для оперативного регулювання органами монетарної влади непередбачених економічних подій.

Сучасна монетарна політика базується на найбільш прийнятних рекомендаціях кейнсіанців і монетаристів. Зокрема, операції на відкритому ринку, що найбільше впливають на пропозицію грошей, базуються на рекомендаціях монетаристів щодо проведення грошово-кредитної політики. А відсоткова політика, що пов'язана з інвестиціями, ґрунтується на рекомендаціях кейнсіанців.

Поєднання ідей монетаристів та кейнсіанців і застосування їх у практиці регулювання розвитку економіки дає позитивні результати. Запровадження довгострокових цілей економічного розвитку за ідеями монетаристів

спільно з обережним застосуванням регулятивних заходів держави у короткотермінових періодах в межах економічного циклу за пропозиціями кейнсіанців сприяли уникненню значних негативних економічних наслідків у 80-х роках минулого століття.

Подальший успіх кейнсіансько-монетаристського синтезу значною мірою буде залежати від наближеності поглядів та їх відображення у методологічних підходах регулятивного процесу економіки.

2.6. Грошово-кредитна політика України в перехідний період з позиції монетарної теорії

Політика — узагальнююче поняття, що охоплює всі напрями діяльності держави. Залежно від об'єкта впливу, політика відображає сферу суспільних відносин, у яких виокремлюється економічна, цінова, бюджетна, грошово-кредитна, соціальна, культурна та інші. Відносно самостійною є грошово-кредитна політика. Як фактор впливу на економічний розвиток суспільства, грошово-кредитна політика націлює організаційну діяльність суб'єктів господарювання на вибір пріоритетних напрямів розвитку, які забезпечують зростання виробництва продукції, що користується попитом у споживачів, та створюють передумови для обмеження випуску продукції, що не відповідають вимогам споживачів. Вона орієнтує фінансово-господарську діяльність економічних суб'єктів на задоволення суспільних потреб.

Під грошово-кредитною політикою розуміється система стратегічних і тактичних заходів держави у сфері грошового обігу і кредиту, спрямованих на досягнення певного рівня соціально-економічного розвитку суспільства. Її основними напрямками є політика грошово-кредитної рестрикції (політика “дорогих” грошей) і політика грошово-кредитної експансії (політика “дешевих” грошей). Грошово-кредитна політика може реалізуватися такими методами, як дисконтування, операції на відкритому ринку, зміна норм

обов'язкових резервів комерційних банків, державне регулювання окремих видів кредитів та кредитування окремих економічних суб'єктів тощо.

Носіями формування грошово-кредитної політики є суб'єкти, чії повноваження визначені законом. Вони мають право законодавчої ініціативи, беруть безпосередню участь у розробці грошово-кредитної політики. Узагальнюючим суб'єктом — носієм грошово-кредитної політики виступає держава в особі найвищих органів влади — Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України.

Носіями впливу на грошово-кредитну політику є партії, профспілки, громадські організації, великі корпорації, релігійні інституції, засоби масової інформації, народ. Вони не беруть безпосередньої участі у розробці грошово-кредитної політики, але мають значний вплив на її формування.

Розвиток грошово-кредитної політики України досить умовно можна поділити на два етапи:

- перший етап (1991 — 1994 рр.) характеризується перевагою кейнсіанського регулятивного підходу;
- другий етап (з 1994 р.) характеризується кейнсіансько-монетарним підходом.

На першому етапі грошово-кредитна політика мала на меті вирішення переважно поточних, короткострокових завдань, які були зумовлені політичними і соціальними заходами. Розв'язання довгострокових завдань з проблем стабілізації цін, забезпечення економічного зростання, підвищення зайнятості тощо відкладалися на майбутнє. В таких умовах проявлялося надмірне втручання органів державного управління в процес господарської діяльності. Ринковий механізм саморегулювання економічного розвитку ще не був створений. Тому конкретні економічні завдання вирішувалися переважно “ручним” керуванням. Це зумовило досить повільне проведення ринкової реформи в Україні і сприяло поглибленню економічної кризи.

Відсутність механізму ринкового саморегулювання і здійснення прямого втручання державних органів в економічні процеси призвели до

перебільшення регулюючої ролі і можливостей державних органів шляхом застосування фіскально-бюджетного механізму у розв'язанні соціально-економічних проблем. Але такий метод управління виявився нездатним забезпечити належне регулювання в економіці суспільства. Економічне життя вийшло з-під контролю і опинилося у досить складному становищі: державні фінанси виявилися підірваними, державний бюджет став непомірно дефіцитним, зростав рівень інфляції, скорочувався обсяг виробництва. Для фінансування поточних потреб, які не були передбачені державним бюджетом, і для покриття бюджетного дефіциту використовувалася емісія грошей. В 1993 р. інфляція в Україні досягла найвищого рівня — 10256,0%. За мирних умов такої високої інфляції не знала жодна з країн світу. Лише в 1993—1994 рр. запроваджувалися такі обмежувальні заходи в монетарній політиці, як тверда фіксація валютного курсу, висока норма обов'язкового резервування та часті її зміни, пряме обмеження обсягу кредиту комерційних банків шляхом встановлення “кредитних стель”, обмеження доступу банків до централізованих кредитних ресурсів тощо. Проведення таких заходів позитивно вплинуло на відносну стабілізацію і зниження темпів інфляції в країні.

З 1994 р. в економічній політиці України відбулися зміни за такими напрямками:

а) в політиці загальноекономічного характеру проголошено макроекономічну стабілізацію, прискорення економічної реформи та формування ринкового механізму функціонування економіки;

б) фіскально-бюджетна політика набула переорієнтування на подолання дефіциту бюджету, послаблення фінансування дефіциту економіки, зменшення податкового тиску на суб'єкти господарювання та переведення їх на самофінансування;

в) грошово-кредитна політика отримала спрямування на подолання гіперінфляції, лібералізації валютного і кредитного ринків, формування

ринку цінних паперів, відмежування емісійного механізму НБУ від бюджетного і скорочення фінансування дефіциту бюджету за рахунок емісії.

В процесі реалізації накреслених напрямів економічної політики, останні зазнали значних змін. Зокрема, загальноекономічна та фіскально-бюджетна політика за своєю сутністю залишилися на старих позиціях кейнсіанського підходу. Лише грошово-кредитна політика дотримувалася передбаченого напрямку за монетарним підходом.

Отже, другий етап перехідного періоду проходив за кейнсіанським та монетарним підходами. Але враховуючи, що до того часу в Україні ще не було створено ринкового механізму саморегуляції, то така економічна політика негативно впливала на макроекономічну стабілізацію й оздоровлення державних фінансів, поглиблювала розрив між сферами реальної економіки і грошово-кредитним регулюванням. Це значною мірою гальмувало антиінфляційні заходи, обмежувало відповідний позитивний вплив грошово-кредитного регулювання.

Монетарні підходи грошово-кредитної політики в Україні щодо економічного регулювання проявлялися насамперед в орієнтованому регулюванні кількості грошей в обігу відповідно до динаміки обсягу ВВП, утвердження НБУ своєї самостійності в проведенні монетарної політики, лібералізації кредитного і валютного ринків, запровадження плаваючого валютного курсу, розвитку ринку цінних паперів, посилення ролі економічних інструментів грошово-кредитного регулювання тощо. Реалізація досягнень у грошово-кредитній сфері і виведення України з економічної кризи вимагали створення умов для функціонування ринкового механізму саморегулювання. З його допомогою посилювався регулюючий вплив грошово-кредитного механізму на розвиток економіки України.

Позитивний вплив грошово-кредитної політики виявив такі результати:
— поступове зниження інфляції (з 10260% в 1993 р. до 106,1% в 2001 р.);

- стабілізувався валютний курс національної грошової одиниці — гривні;
- утвердження самостійності статусу НБУ серед органів державного управління економікою та формування його авторитету, як органу монетарного управління.

Стабілізація макроекономічної ситуації в країні розширювала інвестиційний попит. Але резерв незадіяних потужностей у більшості галузей майже вичерпано. Тому перспективи економічного зростання необхідно поєднувати з динамічним і масштабним оновленням незавантаженої частини потужностей, модернізацією діючих і створенням нових робочих місць. Це сприятиме зростанню ВВП і економіки України загалом.

Запитання для самоконтролю

1. Основні положення монетарної теорії грошей.
2. Суть основних постулатів класичної кількісної теорії грошей.
3. Неокласичний варіант кількісної теорії грошей.
4. Погляди американського економіста І. Фішера щодо кількісної теорії.
5. Основні напрями у монетарній теорії, започатковані Туган-Барановським.
6. Доробки кембриджської версії у розвиток кількісної теорії грошей.
7. Основні положення поглядів Д.Кейнса та їх вплив на розвиток кількісної теорії грошей.
8. Сучасний монетаризм як альтернативний напрям кількісної теорії грошей.
9. Кейнсіансько-неокласичний синтез.
10. Суть грошово-кредитної політики України в перехідний період з позиції монетарної теорії.

ТЕМА 3. ГРОШОВИЙ ОБІГ І ГРОШОВА МАСА, ЩО ЙОГО ОБСЛУГОВУЄ

3.1. Суть та економічна основа грошового обігу

Грошовий обіг — це безперервні потоки руху грошей між суб'єктами економічних відносин в процесі суспільного відтворення з метою забезпечення розвитку економіки. Таке визначення грошового обігу трактує його з кількісної і якісної сторін.

Кількісна сторона характеризується обсягом усіх грошових платежів у народному господарстві. При цьому грошовий обіг охоплює і готівковий, і безготівковий рух грошей. Це зумовлюється тим, що в процесі реалізації цінностей однаково здійснюється рух грошей як готівкою, так і безготівковими грошима. Гроші однаково переміщуються від одного учасника сфери обігу до іншого. Відмінність їх полягає лише в тому, що готівкові гроші переміщуються з рук платника в руки одержувача. Безготівкові грошові кошти переміщуються з рахунку платника на рахунок одержувача. Ця відмінність не змінює суті явища грошового обігу. В обох випадках він обслуговує реалізацію реальних цінностей.

Якісна сторона визначення суті грошового обігу полягає в тому, що рух грошей обслуговує переміщення реальної вартості. Це переміщення має реальний зміст. Воно зумовлене тим, що у ринковій економіці результати виробництва мають товарну форму. Рух ВВП має двоякий вираз: натуральний (натурально-речовинний) і грошовий. У процесі відтворення рух вартості у цих двох виразах проявляється, як самостійні процеси. Тобто окремо відбувається рух цінностей і окремо — рух грошових коштів. Водночас вони нерозривно пов'язані між собою. У них спільна основа — вартість або цінність сукупного продукту.

Грошовий обіг, який функціонує на макроекономічному рівні, відрізняється від грошового обігу, що функціонує на мікроекономічному рівні, за

двома напрямими.

1. За характером функціонування і вираження вартості. На мікроекономічному рівні, тобто в межах окремого суб'єкта господарювання, гроші служать однією з функціональних форм капіталу. Вони виступають складовою частиною капіталу і елементом багатства, яким володіє власник цього індивідуального капіталу. У цьому випадку гроші виступають в ролі капіталу і тому вимагають до себе відповідної норми прибутку (доходу), подібно як до інших форм капіталу. Чим більшою масою грошових коштів володіє індивідуальний власник, тим він багатший, тим більші його можливості “заробити” прибуток чи доход.

На макрорівні грошовий обіг обслуговує кругообіг суспільного капіталу на всіх стадіях суспільного відтворення: у виробництві, розподілі, обміні, споживанні. Тому його називають суспільним грошовим обігом. Гроші тут не виступають функціональною формою і їх масу в обігу не можна вважати частиною багатства країни. Зростання маси грошей в обігу не збільшує сукупного капіталу суспільства. Так, якщо б маса грошей, що перебуває в обігу, раптово збільшилася вдвічі, то загальний обсяг багатства країни не тільки б не збільшився, а, навпаки, міг би зменшитися у зв'язку із зростанням витрат на додаткове виготовлення грошей і їх випуском в обіг та з провокуванням інфляційних процесів.

2. За механізмом формування грошової маси, необхідної для обслуговування обігу на мікроекономічному і макроекономічному рівнях.

Грошові кошти, необхідні для обслуговування кругообігу індивідуального капіталу, тобто суб'єктів господарювання, значною мірою є у розпорядженні відповідного власника. Тобто, це його власні грошові кошти. Якщо їх недостатньо, то вони мобілізуються на грошовому ринку.

Сукупний грошовий обіг обслуговується переважно також за рахунок наявної в обігу грошової маси, тобто тих грошей, які є в розпорядженні окремих економічних суб'єктів. Із зростанням обсягу діяльності, тобто із збільшенням виробництва продукції, виникає потреба у збільшенні маси

грошей з метою обслуговування зростаючих обсягів обігу. Грошовий ринок перетворюється у внутрішній елемент грошового обігу. Він забезпечує перерозподіл наявної маси грошей з метою прискорення їх обігу і забезпечення потреб обігу в грошах у межах наявної їх маси. Але можливості грошового ринку не безмежні. Тому виникає потреба в поповненні обігу додатковою масою грошей. На відміну від кругообігу індивідуального капіталу, додаткові потреби в грошових коштах на рівні суспільства можуть бути забезпечені лише за рахунок додаткової емісії грошей.

Потреби в додатковій емісії грошей можуть бути зумовлені такими факторами:

- а) збільшенням обсягів виробництва ВВП. Для цього банківській системі необхідно розширювати кредитування суб'єктів господарювання;
- б) перевищенням обсягів імпорту продукції над її експортом;
- в) зниженням швидкості обігу грошей, що зумовлено зниженням розподільчої функції грошей та інших чинників.

Отже, сукупний грошовий обіг — це не є механічна сума обігів грошей в межах індивідуальних капіталів. Він являє собою самостійне економічне явище, що пов'язане з процесом суспільного відтворення.

Якщо не враховувати відтворювального аспекту, то грошовий обіг можна уявити, як безперервний процес переміщення грошей у функціях засобу обігу і платежу між окремими його суб'єктами (суб'єктами господарювання, між ними і фізичними особами, між окремими фізичними особами, між банками, між банками та фізичними і юридичними особами тощо). На кожній із цих ділянок обміну можуть бути зустрічні грошові вимоги між суб'єктами обміну. Це створює можливості їх взаємного погашення (заліку). Взаємний залік зменшує обсяг грошового обігу і потребу в грошових коштах для його обслуговування.

3.2. Потоки грошового обігу та їх балансування

Виявлення закономірностей грошового обігу і особливостей руху грошей у процесі суспільного відтворення економісти практикують за допомогою моделі грошового обігу. У такій моделі всі суб'єкти грошового обігу згруповані у чотири групи.

1. Фірми. До них віднесені всі юридичні і фізичні особи, які беруть участь у створенні і реалізації національного продукту.

2. Сімейні господарства. Це самостійні одиниці, що мають свої доходи та витрати і ведуть спільний сімейний бюджет.

3. Уряд. Це юридичні особи — державні, управлінські та інші структури, які забезпечують розподіл і перерозподіл національного доходу і національного продукту.

4. Фінансові посередники. Це суб'єкти грошового ринку, які акумулюють на цьому ринку вільні грошові кошти і розміщують їх від свого імені і за свій рахунок. Це банки, страхові, інвестиційні, фінансові компанії тощо.

Кожна група суб'єктів грошового обігу має свої характерні для неї доходи і витрати. Усі різноманітності доходів і витрат згруповані в економічно відособлені грошові потоки. Такі потоки відбуваються і між окремими суб'єктами всередині кожної групи.

Більшість відносин між економічними суб'єктами здійснюється через ринки. Тому в моделі виділяються чотири види ринків.

1. Ринок продуктів. Тут реалізується створений фірмами національний продукт.

2. Ринок ресурсів. Фірми купують ресурси, необхідні для здійснення процесу виробництва: робочу силу, природні ресурси (земельні ділянки, воду тощо), капітал у формі засобів виробництва, будівель, споруд, грошових коштів тощо.

3. Фінансовий ринок. На ньому реалізуються вільні фінансові ресурси у формі грошових заощаджень.

4. Світовий ринок, через який здійснюється взаємодоповнюючий зв'язок економічної системи країни з зовнішнім світом.

У моделі грошові потоки пов'язують між собою всі групи економічних суб'єктів і усі види ринків. В результаті забезпечується функціонування єдиного ринкового простору країни.

Безперервний і послідовний рух грошових коштів цільового спрямування названо потоками (див. рис. 3.1, показано стрілками). Потоки в економічній системі мають dvojake вираження: натурально-речове і грошове. Якщо уявити потоки, що спрямовані за годинниковою стрілкою і мають натурально-речове вираження, то рух грошових потоків показано у зворотному напрямку, тобто проти годинникової стрілки. Кількість грошових коштів за окремими потоками збігається з грошовим вираженням кількості товарно-матеріальних і інших цінностей.

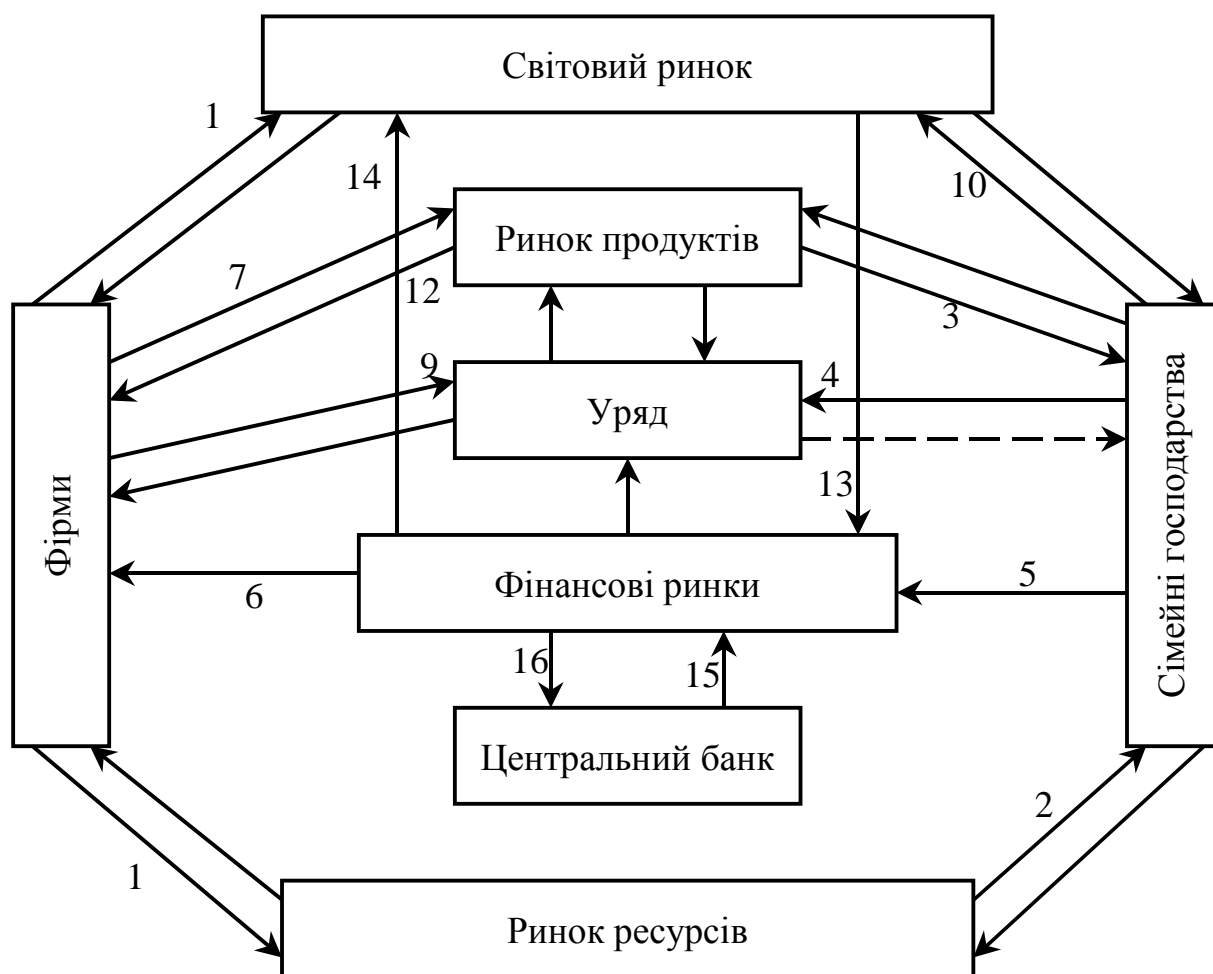

Рис. 3.1. Модель сукупного грошового кругообігу

Із всіх потоків моделі сукупного грошового кругообігу (див. рис. 3.1) найважливішими є два: національний продукт (грошова оцінка сумарної вартості всіх готових товарів і послуг, виготовлених в економічній системі) і національний доход (сумарний доход, який отримують сімейні господарства. Він включає всю заробітну плату, гонорари, ренту, доходи за акціями, виручку від реалізації сільськогосподарської продукції, земельних ділянок, будівель та інших матеріальних і нематеріальних активів).

В моделі національний продукт і національний доход рівні. У наведеній моделі (див. рис. 3.1) виділено 16 грошових потоків. Першим визначено сукупність витрат у формі платежів фірм, зумовлених купівлею виробничих ресурсів (робочої сили, природних ресурсів і інших засобів виробництва). Назустріч цьому потоку рухаються грошові кошти в напрямку фірм за куплені ресурси. За результатами грошового потоку 1 відбувається реалізація ресурсів, запропонованих сімейними господарствами. У них формуються доходи у формі заробітної плати, гонорарів, доходів від акцій, виручки від реалізації матеріальних і нематеріальних активів тощо, які відображені в моделі грошовим потоком 2.

Всі отримані доходи сімейних господарств розподіляються на три частини, які породжують окремі грошові потоки. Більша частина грошових коштів витрачається на споживання. До них відноситься оплата за придбані товари (послуги) на внутрішньому (грошовий потік 3) і світовому (грошовий потік 10) ринках.

Частину доходу сімейні господарства направляють Уряду у формі податків (грошовий потік 4). Цей потік супроводжується зустрічним переміщенням нематеріальних благ і послуг, які не мають індивідуалізованого цифрового вираження, тому вони відображаються пунктирною стрілкою. Це оплата суспільних послуг держави у формі охорони державних кордонів, охорони навколишнього середовища, управління державою, соціально-культурні та інші заходи держави.

Величина щорічних доходів сімейних господарств здебільшого перевищує витрати. Частина доходів, що перевищує обсяг купівлі товарів і послуг та сплату податків, складає заощадження. У наведеній моделі вони відображаються грошовим потоком 5. Значна частина заощаджень концентрується у фінансових посередників і служить узагальнюючим джерелом інвестування розширеного відтворення, які використовують фірми у формі кредитів (грошовий потік 6).

Мобілізовані кошти на грошовому ринку фірми інвестують у розширене виробництво для придбання необхідних матеріальних цінностей. Це зумовлює формування грошового потоку 7. Частина коштів, мобілізованих на грошовому ринку, залучається Урядом для оплати державних заготівель. В результаті утворюються нові грошові потоки у формі залучення ресурсів грошовим потоком 8 і оплати державних заготівель — грошовим потоком 9.

Обсяг грошових коштів, одержаних сімейними господарствами за потоками національного доходу, після перетворень надходять на ринок за потоками 3, 7, 9. Вони формують споживчий попит для реалізації всього обсягу національного продукту, який запропоновано фірмами на цьому ринку. Виручка від реалізації продукції фірмами мала б збалансувати кругообіг грошових коштів за потоком 12. Обсяг грошових коштів за цим потоком дорівнює національному доходу за обсягом грошового потоку 2.

Балансування доходів фірм від реалізації національного продукту (грошовий потік 12) і обсяг національного доходу, отриманого сімейними господарствами за грошовим потоком 2, забезпечує нормальне функціонування грошового обігу і всієї економічної системи, включаючи забезпечення сталості грошей і кон'юнктури ринку.

В умовах відкритої економічної системи, до якої належить Україна, модель внутрішнього національного грошового обігу має ув'язуватися із світовим ринком через імпорт продукції (грошовий потік 10) та експорт продукції (грошовий потік 11). Якщо імпорт перевищить експорт, то на цю різницю додатково залучаються кошти зі світового ринку у формі кредитів в

іноземних банках для закупівлі по імпорту, або шляхом продажу національних фінансових активів (акцій, облігацій тощо) на закордонних ринках. Це зумовлює формування нового грошового потоку 13, за яким на внутрішній грошовий ринок надходять капітали зі світового ринку.

У разі перевищення експорту над імпортом (за умови уповільнення руху грошей в обігу і додаткового надходження грошових коштів, які осядуть в поточній касі та домогосподарствах, то нові грошові потоки грошей не виникнуть) і відбудеться збільшення надходжень грошових коштів, то вони можуть бути спрямовані на світовий ринок у формі кредитів та купівлі іноземних фінансових активів. В результаті сформується потік грошових коштів за кордон (грошовий потік 14).

Забезпечення загальної збалансованості грошового обігу включає урівноваження двох потоків: національного доходу і національного продукту, між якими існує тісний взаємозв'язок, зумовлений єдністю процесу суспільного відтворення. Якщо ринок недостатньо розвинений, то процес балансування грошового обігу виконує центральний банк шляхом додаткової емісії грошей або вилучення зайвої маси грошей з обігу. У такому випадку утворюється грошовий потік 15 при здійсненні поповнення обігу додатковою грошовою масою, або грошовий потік 16 при вилученні надлишку грошових коштів з обігу.

Із наведеної моделі грошового обігу видно, наскільки важливу роль відіграють банки, цілеспрямовано регулюючи потоки грошових коштів. Вони створюють і зберігають гроші та здійснюють платежі. Своїми діями та впливом на кількість грошей, які перебувають в обігу, можна прямо і опосередковано впливати на реальний обсяг випуску продукції, на рівень цін і на розвиток всієї економічної системи.

3.3. Класифікація грошового обігу за економічним змістом і формою платежу

Суб'єкти грошового обігу, тобто всі юридичні і фізичні особи беруть участь у виробництві, розподілі, обміні та споживанні ВВП. Кожен з них отримує грошові доходи, витрачає їх чи зберігає. Між ними виникають певні економічні відносини. Відмінності в характері економічних відносин між суб'єктами ринку зумовлюють три різноманітних потоки руху грошей:

- 1) еквівалентний грошовий обіг;
- 2) фінансовий грошовий обіг;
- 3) кредитний грошовий обіг.

Еквівалентність грошового обігу зумовлюється такими процесами:

а) рівноцінність (рівнозначність) обігу, яка проявляється в тому, що назустріч переданим покупцю матеріальним цінностям, переміщуються рівновеликі номінальні вартості грошей;

б) безповоротність — отримані продавцем гроші не повертаються до попереднього власника. Вони безповоротно перейшли у власність нового суб'єкта обігу;

в) віддаленість — з кожним наступним обігом гроші все більше віддаляються від початкового їх власника. Кожен наступний суб'єкт ринку використовує їх для нових закупівель чи платежів.

Гроші у фінансовому обігу охоплюють відносини, які мають безповоротний і нееквівалентний характер. Ці відносини здебільшого характеризуються відчуженням. Зокрема, коли визначена законом частина доходів економічних суб'єктів вилучається у формі податків та інших обов'язкових платежів і відрахувань у розпорядження держави для виконання своїх функцій. В результаті виникає нееквівалентний і безповоротний рух грошей.

Гроші кредитного обігу. Вони являють собою відносини, що характеризуються перерозподілом грошей між суб'єктами господарювання на нееквівалентній основі, але на умовах поворотності, платності і строковості.

У кредитному обігу грошові кошти передаються лише у тимчасове користування. Рух грошей, що забезпечує реалізацію цих відносин, має зворотний характер, коли вони повертаються власнику в обумовлений угодою термін, крім того з доходом у формі відсотка чи дивідендів.

Залежно від форми грошей, в якій відбувається грошовий обіг, останній поділяється на готівковий і безготівковий. Критерії для такого поділу досить формальні. Водночас між цими частинами існують суттєві відмінності. Зокрема, у сфері готівкового обігу гроші рухаються поза банками. Вони безпосередньо обслуговують економічні відносини суб'єктів ринку і здебільшого відносини, що пов'язані зі сферою особистого споживання.

У сфері безготівкового обігу грошові кошти переміщуються по рахунках в банках, не виходячи за межі банківської системи. Це дає можливість здійснювати контроль і відповідний вплив на відносини економічних суб'єктів не лише ними, але і третіми особами — банкам, органам державного управління тощо. На основі законодавчо закріплених прав та обов'язків щодо здійснення такого контролю, держава може впливати на весь безготівковий обіг, а через нього і на весь процес суспільного відтворення. У цьому головна перевага безготівкового обігу над готівковим. Водночас в структурі грошового обігу України надто велика частка готівкового обігу. Так, за станом на початок 2002 р. готівковий обіг України становив 43,4%, а решта 56,6% — безготівковий. Така структура грошового обігу України характеризує її з негативної сторони порівняно із західними країнами.

3.4. Маса грошей в обігу. Грошові агрегати і грошова база

Грошовий обіг забезпечується певною масою грошей. Кількість грошей в обігу характеризує стан грошового обігу та ринкову кон'юнктуру загалом. Нормальний обсяг грошової маси сприяє інтенсивності обігу грошей, формування платоспроможного попиту, кон'юнктури ринку та економічного

розвитку загалом. Занижений або завищений обсяг грошової маси негативно впливають на економічний розвиток. Занижений — призводить до зниження швидкості обігу грошей через недостачу грошей, а завищений обсяг — до інфляції, яка має ще більший руйнівний вплив на розвиток економіки.

До грошової маси, яка має забезпечити грошовий обіг, включаються всі готівкові грошові знаки та короткострокові і довгострокові депозитні грошові кошти. Ряд економістів до грошової маси включають також інші активи, яким властива певна ліквідність. Це облігації державних позик, векселі, страхові поліси тощо. Неоднозначність підходу до визначення обсягу грошової маси зумовлена різним підходом до визначення суті грошей. Вона може змінюватися залежно від мети аналізу і використання певного елемента грошового обігу. Тому в грошову масу можуть включатися або виключатися з неї певні елементи залежно від конкретної ситуації.

Сучасні погляди, базуючись на об'єктивному розумінні суті грошей та грошового обігу, під грошовою масою розуміють всю сукупність запасів грошей і у всіх формах, що перебувають у розпорядженні суб'єктів грошового обігу в даний момент. Такими суб'єктами вважаються приватні особи, державні установи та інші структури, що мають у своєму розпорядженні гроші чи вклади на різних рахунках у комерційних банках.

Кількісне вираження грошової маси (мільйони чи мільярди грошових одиниць) має досить складну структуру і динаміку руху.

З якісної сторони важливе значення має структура грошової маси, а із сторони практичного регулювання грошової маси важливе значення має динаміка руху її структурних частин.

Грошову масу можна класифікувати за такими ознаками:

а) за ступенем ліквідності, тобто готовністю до здійснення обігу (готівкові гроші, строкові вклади в банках, кошти на вклади за трастовими операціями тощо);

б) за формою грошових заходів (готівкові, депозитні);

в) за розміщенням у суб'єктів грошового обігу (приватні особи, господарські суб'єкти, громадські організації, державні установи);

г) за територіями розміщення.

З метою визначення маси грошей в обігу найважливішим і найскладнішим є структуризація грошової маси за ступенем ліквідності. Складність полягає у відсутності однозначного розуміння ступеня ліквідності кожного елемента загальної грошової маси. Крім того, немає чіткості у розмежуванні між грошима і високоліквідними фінансовими активами, які вже не є грошима. За цим критерієм сучасна наука і практика виокремлюють кілька елементів грошової маси. За комбінацією окремих елементів загальної грошової маси можна визначити і різні за складом та обсягом показники грошової маси. Залежно від складу, обсягу і ступеня ліквідності грошова маса виражається показником, який називається грошовий агрегат.

Кількість агрегатів, що використовуються в статистичній практиці окремих країн, неоднакова. Це зумовлено істотними відмінностями за складом і обсягом грошової маси, що розглядається як гроші у національній практиці. Так, у Німеччині грошових агрегатів 3, у США — 4, в Англії — 5. У статистичній практиці України визначаються і використовуються 4 грошових агрегати для аналізу і регулювання грошової маси. Це агрегати M0; M1; M2; M3.

Агрегат M0 відображає масу готівки, яка перебуває поза банком. Це готівка грошей, наявна у фізичних осіб і в касах юридичних осіб. Готівка грошей, що знаходиться в касах банків, сюди не відноситься.

Агрегат M1 включає гроші в агрегаті M0 та вклади в банках. Це грошові кошти, наявні у фізичних осіб, в касах юридичних осіб та вклади в банках, які можуть бути використані власниками негайно без попередження банків. Вони включають агрегат M0 та запаси грошових коштів на поточних рахунках і на інших рахунках до запитання.

Агрегат M2 — це гроші в агрегаті M1 та кошти на всіх видах строкових рахунків, кошти на рахунках капітальних вкладень та інших спеціальних рахунках.

Агрегат M3 — це гроші в агрегаті M2 та кошти на вкладах за трастовими операціями банків.

Наведені грошові агрегати відрізняються між собою не лише кількісно, але і якісно. Особливої уваги заслуговує агрегат M0. Він реально виконує функції засобу обігу, платежу і є найбільш ліквідним. Обіг готівки здійснюється поза банками і тому його регулювання і контроль за ним досить складні. Агрегат M1 найповніше пов'язаний з товарною масою, яка проходить процес реалізації і безпосередньо впливає на ринкову кон'юнктуру. Саме цей агрегат перебуває під найпильнішою увагою аналітиків і регулюючих органів. В агрегатах M2 і M3 також враховані запаси грошей у різних формах заощаджень. Це строкові депозити, ощадні сертифікати, трастові вклади тощо. Ці гроші тимчасово перебувають у стані спокою. В цей час вони виконують функцію нагромадження для їх власників.

Найбільш ліквідним і готовим обслуговувати товарооборот є гроші в агрегаті M0. З кожним наступним агрегатом ліквідність грошей знижується. Найнижчу ліквідність мають гроші в агрегаті M3. Значна частина цих грошових коштів не може вступити в обіг без попереднього повідомлення власником цих коштів установи банку про їх вилучення та відповідних фінансових втрат.

Якісним показником, що характеризує масу грошей з боку прояву її на балансі НБУ, є грошова база. Це гроші, які не беруть участі в кредитному і грошовому обігу. Вони лише створюють базу для їх розширення.

Грошова база включає агрегат M0, готівку в касах банків (Mк) та резерви комерційних банків (Mрез) на їх рахунках у національному банку.

Величина грошової бази (Гб) визначається за такою формулою:

$$Гб = M0 + Mк + Mрез. \quad (3.1)$$

Грошова маса, що обслуговувала грошовий обіг в Україні на кінець 2001 р., характеризувалася такими показниками:

Гроші поза банками за грошовим агрегатом M0 — 19,5 млрд. грн.

Гроші на розрахункових і поточних рахунках у національній валюті — 10,3 млрд. грн.

Грошова маса за грошовим агрегатом M1 — 29,8 млрд. грн.

Строкові кошти в національній валюті та валютні кошти — 15,2 млрд. грн.

Грошова маса за грошовим агрегатом M2 — 45,0 млрд. грн.

Кошти клієнтів за трастовими операціями банків і цінні папери власного боргу банків — 0,6 млрд. грн.

Грошова маса (грошовий агрегат M3) — 45,6 млрд. грн.

У структурі грошової маси 42,8% $\left(\frac{19,5 \cdot 100}{45,6}\right)$ становлять готівкові гроші.

Такий високий відсоток готівки грошей в структурі грошової маси негативно характеризує її структуру та стан грошового обігу в країні.

Маса грошей, яка необхідна для забезпечення грошового обігу, безпосередньо залежить від швидкості обігу грошей.

3.5. Швидкість обігу грошей та його вплив на кількість грошей в обігу

Швидкість обігу грошей — це показник, що характеризує ступінь швидкості переміщення грошей від одного суб'єкта грошових відносин до іншого. Це частота, з якою гривня в середньому використовується для реалізації товарів та послуг за певний період: рік, квартал, місяць.

За рівнянням американського економіста І. Фішера (1867-1947 рр.), величину швидкості обігу грошей можна визначити так:

$$V \cdot M = \sum P \cdot Q; \quad V = \frac{P \cdot Q}{M}. \quad (3.2)$$

де V — швидкість обігу грошей;

М — середня маса грошей, що перебуває в обігу за певний період;

Р — середній рівень ціни на товари та послуги;

Q — фізичний обсяг товарів та послуг, що реалізується в даному періоді.

З наведеної формули випливає, що швидкість обігу грошей прямо пропорційна обсягу пред'явлених для продажу товарів та послуг у грошовому виразі ($P \cdot Q$) й обернено пропорційна обсягу маси грошей в обігу.

Приклад. В Україні обсяг ВВП у 2001 р. становив 201,9 млрд. грн. Наявна грошова маса в обігу становила за грошовими агрегатами М3:

— на початок 2001 р. — 32,1 млрд. грн.

— на кінець 2001 р. — 45,6 млрд. грн.

Середня наявна грошова маса за рік становила 38,85 млрд. грн. $[(32,1 + 45,6) : 2]$. Середня швидкість обігу гривні за рік становила 5,2 рази $(201,9 : 38,85)$. А середня тривалість одного обігу гривні у 2001 р. становила 69,2 дня $(360 : 5,2)$.

Швидкість обігу грошей перебуває під впливом багатьох чинників з різним напрямком і інтенсивністю дій. За напрямком дії їх можна поділити на дві групи:

1) чинники, що діють на боці платоспроможності попиту (зміна попиту на гроші, розвиток структури споживання, розвиток культурних потреб тощо);

2) чинники, що діють на боці пропозиції (обсяг, структура та ефективність виробництва, рівень розвитку ринкових відносин тощо).

Зміна попиту на гроші виражається зміною бажання економічних суб'єктів мати у своєму розпорядженні певний запас готівки грошей, як високоліквідних активів. Якщо таке бажання збільшується, то витрачання грошей відбувається менш інтенсивно ніж надходження. В цьому разі грошовий обіг уповільнюється. Якщо попит на гроші зменшується, то витрачання їх буде інтенсивнішим за надходження. У цьому разі грошовий обіг прискориться. Отже, швидкість обігу грошей та попит на них можна розглядати як два взаємопов'язаних показники з оберненою залежністю.

Швидкість обігу грошей та їх маса впливають на економічні процеси своєю зміною протягом певного періоду шляхом прискорення чи сповільнення. Зміна швидкості обігу грошей відображає такі процеси:

- а) збільшення або зменшення пропозиції грошей в обігу;
- б) ускладнює або полегшує регулювання грошового обігу;
- в) показує інтенсивність економічних змін, які становлять основу грошового обігу.

Спостереження і аналіз швидкості обігу грошей дає можливість визначити напрямки і методи регулювання грошового обігу.

Прогнозування і регулювання швидкості обігу грошей відноситься до одного з найскладніших економічних процесів. Крім кількісної зміни маси грошей в обігу практика ще не виробила інших дійових інструментів оперативного регулювання швидкості обігу грошей для визначення їх впливу на кон'юнктуру ринку. Необхідність прискорення швидкості обігу грошей може здійснюватися зменшенням їх кількості в обігу. І, навпаки, зменшення швидкості обігу грошей можна досягнути за рахунок збільшення грошей в обігу.

3.6. Закон кількості грошей, необхідних для забезпечення обігу

Грошовий обіг не відображає простого повторення обороту товарів. Він підпорядковується своєму специфічному закону. Його суть полягає в тому, що протягом визначеного періоду для обміну потрібна лише певна, об'єктивно зумовлена маса купівельних і платіжних засобів.

Цей закон виражається так: фактична маса грошей в обігу (M_f) повинна дорівнювати об'єктивно необхідній масі (M_n). Тобто $M_f = M_n$.

Якщо фактична маса грошей в обігу більша від об'єктивно необхідної ($M_f > M_n$), то це означає, що в обігу з'явилися зайві гроші на величину "А", яка становить $M_f - M_n$.

Навпаки, якщо фактична маса грошей в обігу менша від об'єктивно необхідної ($M_f < M_n$), то це означає що в обігу не вистачає грошей.

Вимоги грошового обігу поширюються на всю його сферу, тобто готівкову і безготівкову. Тому величина M_n включає всі форми грошей, що обслуговують потреби обігу.

Виходячи з відомого рівняння І. Фішера (3.2), кількість грошей, необхідних для забезпечення обігу товарів і послуг можна виразити такою формулою:

$$M_n = \frac{PQ}{V}, \quad (3.3)$$

де PQ — обсяг реалізації товарів і послуг в грошовому виразі за певний період;

V — середня кількість обігів грошової одиниці за цей же період.

В процесі обміну не всі товари, що реалізуються, оплачуються негайно. Частина їх продається з відстрочкою платежу, тобто в кредит. Для реалізації таких товарів гроші в даний момент не потрібні. На цю величину зменшується кількість грошей, необхідних для забезпечення обігу. Водночас гроші в обігу обслуговують не лише реалізацію товарів і послуг, виконуючи функцію купівельного засобу. Вони також забезпечують погашення різних боргових зобов'язань. Зокрема, погашення заборгованості за товари, що куплені в кредит.

В цьому випадку гроші виконують функцію платіжного засобу. Для цього в обіг необхідно додати масу грошей понад ту величину, яка обслуговує реалізацію товарів і послуг. Крім того, не всі боргові зобов'язання погашаються грошима. Частина операцій з обміну між суб'єктами господарювання, що мають зустрічний характер, взаємно зараховуються без участі грошей.

Якщо врахувати усі фактори, що впливають на збільшення грошової маси в обігу і ті, що впливають на її зменшення, то величину кількості

грошей необхідних для обігу протягом визначеного часу, можна розрахувати за такою формулою:

$$M_n = \frac{\sum PQ - \sum K + \sum \Pi \pm ВП}{V}, \quad (3.4)$$

де $\sum PQ$ — обсяг реалізації товарів і послуг у грошовій оцінці;

$\sum K$ — сума продажу товарів в кредит;

$\sum \Pi$ — обсяг продажу товарів і послуг, строк оплати яких настав;

$\sum ВП$ — сума платежів, яка погашається шляхом взаємозаліку (з врахуванням сум до доплати або до отримання);

V — середня кількість обігів грошової одиниці за цей же період. Величина об'єктивної необхідності кількості грошей для забезпечення обігу протягом певного часу (M_n) служить об'єктивним центром, навколо якого змінюється фактична маса грошей в обігу (M_f).

Маса грошей в обігу обернено пропорційна їх швидкості в обігу. Це означає, що у випадку зменшення маси грошей, яка обслуговує ВВП, швидкість кожної одиниці має зростати. Недостатня маса грошей, необхідна для обслуговування обігу на ринку товарів і послуг, компенсується прискоренням швидкості обігу грошей. В умовах ринку прискорення чи сповільнення швидкості обігу грошей відбувається автоматичним саморегулюванням за співвідношенням між попитом і пропозицією на грошовому ринку.

3.7. Механізм поповнення маси грошей в обігу

Поповнення маси грошей в обігу впливає на основні економічні процеси суспільства. Збільшення грошей в обігу відбувається шляхом випуску в обіг грошових знаків у всіх формах. Такий процес збільшення грошей в обігу називається емісією. В Україні зміну маси грошей в обігу може здійснювати

лише банківська система. При цьому центральний банк емітує готівкові і безготівкові гроші, а комерційні банки емітують лише безготівкові гроші.

Емісія готівки — це монопольне право НБУ, а випуск готівки грошей в обіг можуть здійснювати і НБУ, і комерційні банки. Якщо комерційний банк не може покрити випуск готівки її надходженням у свої каси від клієнтів, то покрити цей дефіцит він може не емісією, а купівлею готівки у центрального банку. Емісією вважається та частина випущених в обіг грошей, яка не забезпечена надходженнями.

Приклад. 20-го числа поточного місяця комерційний банк випустив в обіг 2 млн. грн. готівки для забезпечення поточних потреб клієнтів. Надходження готівки в каси цього банку від клієнтів за цей же день становило 1,8 млн. грн. Отже, 200 тис. грн. (2 млн. грн. — 1,8 млн. грн.) становила емісія грошей, яку комерційний банк має купити у центральному банку.

Випуск готівки грошей НБУ здійснюється шляхом продажу її комерційним банкам. Значна частина цього випуску здійснюється за рахунок купівлі НБУ готівки у комерційних банків. Якщо цих надходжень від купівлі грошей недостатньо, то НБУ ніде взяти потрібну суму готівкових грошей. Він здійснює їх емісію. На суму готівкової емісії зростає обсяг грошової бази та значною мірою показники грошової маси в усіх її агрегатах.

Випуск безготівкових грошей, що здійснюється центральним банком відбувається такими способами:

- а) наданням позичок комерційним банкам;
- б) шляхом купівлі у комерційних банків та їх клієнтів іноземної валюти для поповнення золотовалютного резерву;
- в) через купівлю у комерційних банків цінних паперів.

В усіх наведених випадках збільшуються запаси коштів на кореспондентських рахунках НБУ. Це служить проявом випуску НБУ безготівкових грошей. Одночасно комерційні банки тими ж каналами погашають свої зобов'язання перед центральним банком. Це означає вилучення безготівкових

грошей з обігу. Перевищення випуску грошей над їх вилученням означає емісію безготівкових грошей центральним банком. На суму емісії зростає загальна маса грошей в обігу.

Комерційні банки беруть участь у створенні лише безготівкових грошей. Тому вони впливають безпосередньо на безготівковий компонент грошової маси, а через нього і на весь обсяг маси грошей в обігу. Механізм створення безготівкових грошей комерційними банками складніший від емісії грошей, яку здійснює НБУ. Вся складність полягає у грошово-кредитній мультиплікації їх вільних резервів та депозитних вкладів. Це означає, що процес створення безготівкових грошей комерційними банками здійснюється на основі вільного резерву грошових коштів.

Вільний резерв — це сукупність грошових коштів комерційного банку, які на даний момент має в розпорядженні банк і може їх використати для активних операцій. Загальний банківський резерв — це вся сума грошових коштів, які є на даний момент у розпорядженні банку і невикористані для активних операцій. Частина загального резерву банки мають зберігати у грошовій формі і не використовувати для поточних потреб. Ця частина резерву називається обов'язковим резервом, величину якого визначають на підставі норм обов'язкового резервування. Такі норми встановлює НБУ у відсотках до сум банківських пасивів. Різницю між загальним і обов'язковим резервами становить вільний резерв.

Приклад. Станом на перше січня комерційний банк мав на своєму кореспондентському рахунку в НБУ 10 млн. грн. та готівки грошей у своїх касах у розмірі 3 млн. грн. Пасиви банку на цю ж дату становили 12 млн. грн. Норма обов'язкового резервування, затверджена НБУ — 16%. Виходячи з наведених показників, загальний обсяг резерву банку на початок цього року становив 13,0 млн. грн. (10,0 + 3,0), обов'язковий резерв — 1,92 млн. грн. $\left(\frac{12,0 \times 16}{100}\right)$. Вільний резерв становитиме 11,08 млн. грн. (13,0 – 1,92).

Наявність вільного резерву — це важливий показник фінансового

стану банку. Він показує спроможність банку виконувати свої зобов'язання перед клієнтами та задовольняти їх попит в кредитах. Цей показник відображає:

- 1) поточну ліквідність банку;
- 2) рівень його поточного кредитного потенціалу.

Отже, через регулювання вільних резервів банків можна впливати на їх фінансове становище та на їх діяльність щодо маси грошей в обігу.

Якщо банк має вільні резерви, то він може надавати нові кредити. Видаючи кредит, банк перетворює пасивні гроші (як джерело засобів) в активну грошову масу. Банк відкриває рахунки, з яких боржники здійснюють оплату постачальникам за товари і надані послуги в інших банках. Ці інші банки, отримуючи кошти, збільшують свій грошовий потенціал для збільшення видачі кредитних коштів. Отже, банківські безготівкові гроші, тобто банківські депозити, що надходять в міжбанківський обіг, мають властивість до самозростання грошової маси. Кожне наступне збільшення грошової маси може відбуватися на величину, зменшену на норму обов'язкового резерву.

Приклад. Норма обов'язкового резервування встановлена НБУ на рівні 15%. Визначити загальний обсяг банківських депозитів та кредитів, якщо НБУ видав комерційному банку "А" кредит в сумі 5000,0 тис. грн.

Банк "А" може надати кредит в сумі 4250,0 тис. грн. (5000,0 тис. грн. мінус 750,0 тис. грн. — обов'язковий резерв в розмірі 15% отриманого кредит, тобто 5000,0 тис. грн.). Надавши кредит своїм клієнтам, останні погашають заборгованість постачальникам за товари і послуги в інших банках, а також в банку "А". Банки, отримавши суму депозитів в кількості 4250,0 тис. грн., створюють обов'язковий резерв в розмірі 638,0 тис. грн. (15% суми 4250,0 тис. грн.), знову надають кредити своїм клієнтам на величину 3612,0 тис. грн. (4250,0 – 638,0). Такий процес може продовжуватися до повного використання цих ресурсів. Процес визначення суми депозитів та кредиту можна подати за розрахунком, наведеним в табл. 3.1.

Таблиця 3.1 — Визначення обсягу депозитів та кредитів

Банки	Нові депозити, грн.	Обов'язковий резерв, грн.	Кредити, грн.
1	2	3	4
"А"	5000,0	750,0	4250,0
"Б"	4250,0	638,0	3612,0
1	2	3	4
"В"	3612,0	542,0	3070,0
"Г"	3070,0	461,0	2609,0
"Д"	2609,0	391,0	2218,0
"Е"	2218,0	333,0	1885,0
І т.д.			

З наведеного прикладу видно, що банківська система багаторазово збільшує ресурси для надання безготівкових кредитів. Якщо підрахувати підсумок графі таблиці депозитів, то він становитиме 33333,0 тис. грн., тобто обсяг початкового кредиту, наданого НБУ в сумі 5000,0 тис. грн., збільшиться більше, ніж у шість разів. Цей процес отримав назву багаторазової експансії банківських депозитів.

Наявність вільного резерву — важливий показник фінансового стану банку. Він виражає стан поточної ліквідності банку. Коли банк має вільні резерви, то може надавати кредити. Надаючи кредити, банк перетворює пасивні гроші в активну грошову масу. Тоді банк відкриває рахунки, з яких боржники здійснюють оплату постачальникам за товари в інших банках. Ці інші банки, отримуючи кошти, збільшують свій грошовий потенціал для видачі кредитних ресурсів. Отже, банківські безготівкові гроші, що надходять в міжбанківський обіг, мають властивість до самозростання грошової маси. Кожне наступне збільшення може відбуватися на величину, зменшену на норму обов'язкового резерву.

Зв'язок між банківськими резервами і масою грошей в обігу можна визначити з допомогою грошового мультиплікатора.

Грошово-кредитний мультиплікатор — це процес створення банківських безготівкових грошей (банківських депозитів) при кредитуванні банками клієнтів на основі зовнішніх надходжень вільних (додаткових) резервів. Грошово-кредитний мультиплікатор — це коефіцієнт, тобто множник, на величину якого збільшується кількість кредитних ресурсів в обігу на основі додаткових зовнішніх вільних резервів.

Величину грошово-кредитного мультиплікатора можна визначити за формулою:

$$m = \frac{1}{MR} \cdot 100, \quad (3.5)$$

де m — величина грошово-кредитного мультиплікатора, або коефіцієнта експансії;

MR — норма обов'язкових резервів, %;

Цей коефіцієнт показує максимальну кількість нових кредитних грошей, яку може утворити кожна грошова одиниця (гривня), понаднормативних резервів з даною величиною MR .

Максимальна сума нових грошей (ΔM), яка можна буде утворена банківською системою на основі даної суми понаднормативних резервів (E), визначається добутком цього понаднормативного резерву (E) і коефіцієнта експансії (m). Ефект кредитного мультиплікатора в грошовому вираженні визначається за такою формулою:

$$\Delta M = E \cdot m = E \cdot \frac{1}{MR} \cdot 100. \quad (3.6)$$

Так, у наведеному вище прикладі (табл. 3.1) 5000,0 тис. грн., які надійшли від НБУ при 15-відсотковій нормі обов'язкового резервування, утворять максимальний обсяг кредитних грошей в сумі 33333,0 тис. грн $\left(5000,0 \cdot \frac{100}{15} \right)$.

Процес грошово-кредитної мультиплікації відіграє важливу роль у забезпеченні пропозиції грошей відповідно до потреб економічного обігу. Але надмірне підвищення його рівня може призвести до порушення рівноваги на грошовому ринку і посилення інфляційних процесів.

3.8. Сучасні засоби платежу, що обслуговують грошовий обіг

Весь грошовий обіг в народному господарстві обслуговують гроші готівкою і гроші на безготівкових розрахунках.

Для розрахунків готівкою застосовуються банкноти і розмінна монета. Банкноти мають лише товарне забезпечення. Їх ефективність досить низька, оскільки кредитний механізм не гарантує забезпечення своєчасності надходження грошей в банк. Порушення позичальниками умов кредитування та використання банківських ресурсів на покриття непродуктивних державних витрат послаблює зв'язок емісії банком з реальними потребами грошового обігу і призводить до знецінення грошових знаків.

Банкноти мають примусовий офіційний курс і мають прийматися до розрахунків у всіх установах. В Україні функціонують банкноти номіналом 1; 2; 5; 10; 20; 50; 100; 200; 500 грн. Монети використовуються, як засіб розмінювання невеликих сум, що знаходяться в обігу. Їх сумарна вартість невелика порівняно із загальною масою грошей. Вона обмежена потребами населення. Банкноти і монети потрапляють до населення через комерційні банки, які отримують їх від НБУ.

На відміну від готівкових грошей, гроші безготівкових розрахунків не мають речовинної форми вираження. Вони існують лише у формі депозитів на рахунках у банках.

Банківський депозит виступає грошима лише за умови їх перетворення у готівкові гроші, шляхом їх видачі з каси банку. Вони можуть здійснюватися за такими вимогами:

- а) на основі виписаного чека;

б) за допомогою пластикової картки;

в) через банківські автомати.

Використання банківських депозитів для розрахунків з економічними суб'єктами може здійснюватися шляхом виписки векселя, чека, платіжної картки або перерахунку.

Вексель — це боргове зобов'язання, яке дає його власнику право вимагати від боржника вказану в ньому суму грошових коштів після встановленого терміну.

Чек — це письмовий наказ банку власника поточного рахунка про виплату певній особі вказаної в ньому суми грошей.

Платіжна картка — це грошовий документ, який засвідчує наявність рахунку її власника в кредитній установі. Вона дає можливість її власнику, не використовуючи паперові гроші, списувати грошові кошти з рахунку в банку лише в межах його залишку або використовувати кошти понад наявні на рахунку в межах встановлених лімітів (кредитні картки типу: “Visa”, “Master Card”, “American express” тощо).

Якщо операції по банківських рахунках здійснюються за допомогою терміналів електронних платежів, то такі гроші називаються електронними. Для цього використовуються банківські автомати, термінали електронних платежів і домашні термінали, які працюють за принципом магнітних карток з мікропроцесорами тощо.

Запитання для самоконтролю

1. Суть та основні риси грошового обігу.
2. Суб'єкти грошового обігу.
3. Грошові потоки. Характеристика основних грошових потоків та їх взаємозв'язок.
4. Вхідні і вихідні потоки суб'єктів “сімейні господарства” та їх балансування.
5. Поняття грошової маси. Грошові агрегати та їх формування.

6. Грошова база та компоненти, з яких вона складається.
7. Структура грошового обігу.
8. Переваги і недоліки безготівкового обігу.
9. Швидкість обігу грошей та фактори, що на неї впливають.
10. Механізм забезпечення сталості грошей.
11. Суть закону кількості грошей, необхідних для обігу та можливі наслідки його порушення.
12. Банківські резерви та їх формування і використання.
13. Механізм зміни маси грошей в обігу.
14. Грошово-кредитний мультиплікатор.
15. Сучасні засоби платежу, як) обслуговують грошовий обіг.
16. Суть та особливості використання електронних грошей, векселів і чеків.

ТЕМА 4. ГРОШОВИЙ РИНОК

4.1. Суть грошового ринку та особливості його функціонування

Грошовий ринок — це економічні відносини, що виникають з приводу купівлі і продажу грошей як специфічного товару за цінами, що формуються на основі співвідношення попиту і пропозиції.

Традиційні поняття “купівлі” і “продажу”, що склалися на товарних ринках, неприйнятні для грошового ринку. На товарному ринку гроші виконують допоміжну роль з обслуговування обороту товарів. Покупці товарів, які віддають за них свої гроші, повністю втрачають право власності на ці гроші, оскільки отримують у власність еквівалентну вартість у товарній формі. А продавці товарів отримують у свою власність еквівалентну суму грошових коштів і розпоряджаються нею без будь-якого зв'язку з проданими товарами.

На грошовому ринку самі гроші виступають в іншому сенсі чи статусі, порівняно з товарними ринками. Передача грошей одним суб'єктом грошового ринку іншому набуває змісту за таких обставин:

- а) коли в одного суб'єкта ринку є вільні гроші і немає потреби їх витратити на купівлю товару;
- б) коли в іншого суб'єкта ринку їх немає зовсім і в нього немає товару, від продажу якого можна було б отримати потрібні гроші.

Передача грошей здійснюється по-перше, у формі прямого кредиту під зобов'язання повернути грошові кошти у встановлений строк і, по-друге, у формі купівлі певних фінансових інструментів (акцій, облігацій, векселів, депозитних сертифікатів тощо). Таку передачу грошей можна лише умовно назвати купівлею чи продажем, так як власник грошей не втрачає права власності на передані гроші. Покупець має повернути цю суму грошей у встановлені строки і за обумовлену плату. Покупець грошей не отримує права власності на них, а тільки право розпоряджатися ними на певний

період. Метою переміщення грошового товару на грошовому ринку стає отримання додаткового доходу, а не купівля-продаж товарної вартості. Продавець грошей прагне отримати додатковий дохід, який називається відсотком, як плату за тимчасову відмову від користування грошима і передачу цього права іншій особі.

Механізм купівлі-продажу грошей на грошовому ринку зумовлює застосування фінансових інструментів, які мають на меті забезпечити рух грошей на цьому ринку. Усі фінансові інструменти грошового ринку виступають у формі певних зобов'язань покупців перед продавцем грошей. Залежно від виду зобов'язання їх поділяють на не боргові та боргові.

Не боргові зобов'язання — це зобов'язання з надання права участі в управлінні діяльністю покупця грошей та в його доходах. Такі зобов'язання виступають у формі акцій. З отриманням таких зобов'язань продавець грошей зберігає не тільки право власності на ці гроші, але і певною мірою право розпоряджатися ними.

Боргові зобов'язання — це зобов'язання, за якими покупець грошей має повернути продавцю отриману від нього суму грошових коштів і сплатити по ній обумовлений дохід у формі відсотка. Такими зобов'язаннями оформляються операції купівлі-продажу грошей з передачею права розпоряджатися ними на певний строк. Боргові зобов'язання, як інструменти грошового ринку, служать засобом переміщення грошей між його суб'єктами.

Інструменти грошового ринку в обігу набувають певної вартості і стають об'єктом купівлі-продажу. Так виникає специфічний ринок фінансових інструментів. Він виступає однією з форм грошового ринку. Цей ринок називають фінансовим. Він включає такі інструменти:

1. Депозитні зобов'язання, що мають форму угод між банками та їх клієнтами на відкриття поточних та строкових рахунків, депозитних угод та ощадних вкладів (сертифікатів), трастових вкладів;

2. Позичкові зобов'язання, що мають форму кредитних угод, облігацій, векселів тощо. Ці зобов'язання вимагають особливих гарантій їх повернення.

Ціна грошового товару на грошовому ринку визначається за співвідношенням попиту і пропозиції. Ціна грошей має відносно умовний характер і виступає у формі відсотка на залучені чи позичені грошові кошти. Ціна грошового товару істотно відрізняється від ціни на звичайні товари. Величина відсотка визначається не вартістю чи ціною, яку містять у собі куплені гроші (позичені, залучені), а їх споживчою вартістю, тобто здатністю приносити покупцю додатковий дохід чи певні блага, необхідні для задоволення особистих чи виробничих потреб. Чим більшою буде ця здатність і чим довше покупець буде користуватися одержаними грошима, тим більшою буде не тільки сума за відсотками, а й вищий відсоток.

4.2. Грошові ринки та їх характеристика

Грошовий ринок має складний механізм функціонування. На ньому застосовуються різноманітні інструменти і методи управління грошовими потоками. У механізмі грошового ринку важлива роль належить його структуризації. Грошовий ринок класифікується так:

- а) за видами інструментів, які застосовуються для переміщення грошей від покупців до продавців;
- б) за характером взаємозв'язків між суб'єктами грошового ринку, які реалізуються через потоки грошей та інструменти ринку;
- в) за призначенням грошових коштів, які купуються на ринку.

За видами інструментів грошовий ринок складається з таких трьох взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих, але окремо функціонуючих ринків:

- ринок позичкових грошових коштів (зобов'язань);
- ринок цінних паперів;
- валютний ринок.

Ринок позичкових грошових капіталів (зобов'язань) охоплює відносини, що виникають з приводу залучення кредитними установами грошових коштів у фізичних і юридичних осіб та їх надання у формі кредитів, тобто на

умовах повернення, строковості та платності. Об'єктом кредитних відносин виступають не стільки гроші, скільки право на тимчасове користування цими грошима.

Ринок цінних паперів включає кредитні відносини і відносини співволодіння, які оформляються спеціальними документами або цінними паперами (акціями, облігаціями, казначейськими зобов'язаннями, ощадними сертифікатами, векселями, депозитним свідоцтвом тощо). Цінні папери можуть продаватися, купуватися і погашатися. З їх допомогою переважно реалізуються прямі відносини між продавцем і покупцем грошей.

Валютний ринок — це процес купівлі, продажу іноземних валют за національним курсом, який формується за співвідношенням попиту і пропозиції на ці валюти. Необхідність валютного ринку зумовлена розвитком економічних зв'язків, які завершуються формуванням національних валютних систем. За характером взаємозв'язків між суб'єктами грошового ринку він складається з таких ринків:

- фондового ринку;
- ринку банківських кредитів;
- ринку послуг небанківських фінансово-кредитних установ.

На фондовому ринку відбувається переміщення небанківського позичкового капіталу. Він приводиться в рух за допомогою фондових цінностей, тобто акцій, середньострокових облігацій, довгострокових облігацій та інших фінансових інструментів тривалої дії. Цей ринок відкриває широкі можливості для фінансування інвестицій в економіку. Функціональним органом, що здійснює регулювання фондового ринку, служать фондові біржі.

Ринок банківських кредитів — це процес залучення грошових коштів на умовах повернення платності та строковості. Джерела коштів, що функціонують на кредитному ринку, є залучені депозити на рахунках банків, залишки коштів на рахунках в банках юридичних і фізичних осіб, вільні кошти населення та кошти, залучені НБУ. Розміщення залучених коштів відбувається за кредитними угодами між банками, юридичними і фізичними

особами. За економічною суттю на цьому ринку відбувається перерозподіл фінансових ресурсів між суб'єктами господарювання з метою їх ефективного використання і отримання прибутку, який перевищує сплату відсотків за кредит.

Ринок послуг небанківських фінансово-кредитних установ. Небанківські фінансово кредитні установи також є фінансовими посередниками грошового ринку. Вони здійснюють акумуляцію заощаджень і розміщення їх у доходні активи, тобто у цінні папери та кредити. Вони функціонують аналогічно з банками у сфері грошового ринку, купують свої ресурси у формі боргових зобов'язань та розміщують у доходні активи. Їх діяльність відрізняється від банківської тим, що вони,

по-перше, не зачіпають процесу створення депозитів і не впливають на динаміку пропозиції грошей. Формування грошових ресурсів не є депозитним, тобто переданими їм коштами власники не можуть так вільно скористатися, як банківськими вкладками. Вони вкладаються на тривалий, заздалегідь визначений строк;

по-друге, вони вузько спеціалізовані.

Не депозитне залучення грошових коштів може здійснюватися двома способами:

1) на договірних засадах шляхом продажу посередникам своїх цінних паперів;

2) через інвестиційних фінансових посередників, які залучають кошти шляхом продажу кредиторами (інвесторами) своїх акцій, облігацій, паїв тощо.

У групі договірних посередників виокремлюються:

— страхові компанії;

— пенсійні фонди;

— ломбарди, лізингові та факторингові компанії.

У групі інвестиційних посередників виокремлюються:

— інвестиційні фонди;

- фінансові компанії;
- кредитні спілки, товариства тощо.

За економічним призначенням грошових коштів, що купуються на ринку, грошовий ринок поділяється на ринок грошей і ринок капіталів. Ця класифікація включає ринок грошей і ринок капіталів.

На ринку грошей купуються грошові кошти на короткий термін (до року). Ці кошти використовуються в обігу грошей позичальника (покупця). Вони застосовуються для приведення в рух нагромадженого капіталу. Завдяки цим коштам вкладені ресурси швидко вивільняються з обігу і повертаються кредитору.

Ринок грошей характеризується тим, що він досить чутливий до будь-яких змін в економіці та фінансовій сфері. Тому попит на гроші і їх пропозиція досить мінливі, а відсоток за їх користування змінюється під впливом попиту і пропозиції. Тому грошовий ринок є найбільш реальним індикатором рівня ціни на гроші. Він служить базою для формування відсоткової політики в суспільстві.

Ринок капіталів. На ньому купують грошові кошти на тривалий термін — більше одного року. Ці кошти використовуються для збільшення маси основного і обігового капіталів, зайнятих в обігу позичальника.

Основними операціями ринку капіталів є операції з фондовими інструментами: акціями, середньостроковими і довгостроковими облігаціями, що куплені для зберігання, довгостроковими депозитами та позичками комерційних банків, операціями спеціалізованих інвестиційних і фінансових компаній тощо.

На ринку капіталів можуть працювати всі суб'єкти грошового ринку, тобто кредитори, позичальники, фінансові посередники. Характерною особливістю ринків капіталів є те, що попит і пропозиція тут відносно стабільні. Більш стабільною є і відсоткова ставка. Це мають враховувати банки у своїй відсотковій політиці з метою створення сприятливих умов для інвестування економіки.

Розмежування грошового ринку на ринок грошей і ринок капіталів має досить умовний характер. Це зумовлено тим, що запозичення грошей на строк до одного року не гарантує того, що наявний в обігу позичальника капітал не збільшиться протягом цього терміну. І навпаки, запозичення грошей на термін більше одного року не гарантує того, що ці грошові кошти не будуть використані для здійснення короткострокових платежів і не вплинуть на кон'юнктуру ринку грошей. Але навіть умовне розмежування цих ринків має важливе практичне значення для їх функціонування. Воно дає можливість суб'єктам цих ринків здійснити свою діяльність більш цілеспрямовано і ефективно.

4.3. Попит на гроші та чинники, що на нього впливають

Попит відноситься до одного з найважливіших економічних законів ринку. Відповідно до загального положення цього закону за всіх інших рівних умов люди проявляють більший попит на товар по мірі зниження його ціни. Гроші — це також товар, і на них також існує попит. Гроші входять у сферу людських бажань і ради них люди жертвують багатьма іншими засобами. Чому існує попит на гроші, знає кожен. За гроші можна відпочивати на Гаваях, їздити на “Мерседесі”, жити в шикарних умовах, споживати найвитонченіші продукти тощо.

На відміну від попиту на звичайні товари попит на гроші виокремлює ту їх частину, яку люди бажають зберігати у ліквідній формі, а не в інших активах (акціях, облігаціях, нерухомості, антикваріаті тощо). Це означає, що попит на гроші необхідно розглядати, як попит на запас грошей, що визначається у певний фіксований час. Він відрізняється від попиту у формі потоку грошей, який вимірюється як обіг за певний час.

Якщо власники активів віддають перевагу ліквідній формі, то це означає зростання попиту на гроші. А якщо ці власники віддають перевагу грошам в активах, то це означає зменшення попиту на гроші. Такий підхід до

вивчення попиту на гроші був застосований Дж. М. Кейнсом. Він назвав своє трактування попиту на гроші теорією переваги ліквідності.

Наявність попиту на гроші означає, що в межах цього попиту суб'єкти тримають готівкові гроші у себе і не випускають їх на товарний, валютний чи фондовий ринки, і він не порушить сформовану там рівновагу. Тому зростання попиту на гроші розширює економічну межу емісії грошей.

Попит на гроші пов'язаний обернено-пропорційною залежністю зі швидкістю обігу грошей. Чим швидшим буде обіг грошей, тим менше необхідно грошової маси для забезпечення обігу і меншим виявиться попит на гроші. З цієї залежності випливають такі висновки практичного характеру:

а) оскільки попит на гроші — це динамічне явище, то і швидкість обігу грошей змінюється;

б) зростання швидкості обігу грошей внаслідок зниження на них попиту може компенсувати нестачу платіжних засобів і послабити кризу неплатежів;

в) зниження швидкості обігу грошей через зростання попиту на них послаблює вплив збільшення маси грошей в обігу на кон'юнктуру ринків і знижує його інфляційні наслідки;

г) за спільної взаємодії попиту на гроші і швидкості обігу грошей визначальним є попит, а швидкість обігу грошей — похідним. Тому фактори зміни попиту на гроші безпосередньо впливають і на швидкість їх обігу.

У теорії грошей одним із найактуальніших було і залишається питання визначення мети і мотивів попиту на гроші. Встановлення мети нагромадження грошей впливає із самих функцій грошей як загального купівельного і платіжного засобу та засобу нагромадження вартості, тобто багатства. Задоволення купівельного і платіжного засобів характеризує забезпечення поточних потреб економічних суб'єктів. А задоволення засобу нагромадження характеризує нагромадження грошей як капіталу, спроможного давати їх власнику доход у формі відсотка. В ряді випадків мета нагромадження грошей може задовольняти купівельний і платіжний засоби та нагромаджен-

ня грошей як капіталу. Отже, метою попиту на гроші виступають такі чинники:

- а) попит на поточний запас платіжних засобів;
- б) попит на постійний запас грошей, що призначений давати їх власнику додатковий дохід;
- в) попит на тривалий запас грошей для забезпечення майбутніх платежів та отримання додаткового доходу.

Визначення спонукального мотиву нагромадження грошей впливає з мети попиту на гроші. З боку економічних суб'єктів виділяються три групи мотивів попиту на гроші.

1. Трансакційний (операційний) мотив в тому, що економічні суб'єкти постійно відчують потребу в певному запасі грошей для здійснення поточних платежів, щоб підтримувати на належному рівні своє особисте і виробниче споживання. Ці гроші мають бути у формі, придатній для їх негайного використання. Запас таких грошей називають поточною чи операційною касою. Ці гроші створюють для їх власника значні зручності. Вони забезпечують йому належну ліквідність і авторитет платоспроможного контрагента.

2. Мотив завбачливості полягає в тому, що фізичні і юридичні особи бажають мати запаси готівкових грошей, щоб у будь-який момент мати можливість задовольнити свої потреби, або скористатися перевагами несподіваних можливостей. Непередбачені потреби (хвороба, аварії, вихід з ладу побутової чи виробничої техніки тощо) вимагають утримувати готівковий запас грошей. Його ще називають страховим запасом. Водночас можливі і інші несподівані події. Зокрема, з'являється можливість негайно купити товар задосить низькими цінами. Це так званий мотив завбачливості.

3. Спекулятивний мотив пов'язаний з тим, що економічні суб'єкти бажають мати у своєму розпорядженні певний запас грошей, щоб за сприятливих умов перетворити їх у високоприбуткові фінансові активи (акції, облігації тощо). За умови появи загрози зниження їх прибутковості та

ризиком збитковості наявні фінансові інструменти можуть бути перетворені у грошову форму, яка є хоч і мало прибутковою, але не має ризиків.

Ідея спекулятивного мотиву попиту на гроші привнесена в економічну теорію Дж. К. Кейнсом. Вона вважається його одним з найвагоміших внесків у теорію грошей. Головна перевага цієї ідеї Кейнса полягає в тому, що вона відкрила шлях до встановлення залежності попиту на гроші та нагромадження грошей від зміни відсотка.

Механізм спекулятивного мотиву базується на тому, що запаси готівкових грошей і запаси фінансових інструментів розглядаються, як альтернативні види активів (багатства), які дають неоднаковий дохід і містять в собі не однакові ризики. Активи у формі грошей приносять мінімальний дохід (іноді нульовий) і мають максимальний захист від ризику. Зберігаючи готівкові гроші, їх власники втрачають доходи, які називаються альтернативною вартістю зберігання грошей, її величина залежить від середньої норми відсотка за фінансовими активами та запасу грошей. Активи у формі запасу фінансових інструментів можуть приносити значний дохід, але його отримання пов'язано з певним ризиком.

Мотиви, що заохочують економічних суб'єктів нагромаджувати гроші, дозволяють визначити чинники, які впливають на ці мотиви і на динаміку попиту на гроші. Основні з них такі:

1. Зміна обсягів виробництва або обсягів національного доходу. Цей фактор зумовлюється трансакційним мотивом нагромадження грошей. Чим більший обсяг виробництва ВВП і ВНП, тим більшим може бути обсяг операцій щодо його реалізації і тим більшим має бути запас грошей для виконання цих операцій. Зміна обсягу ВВП у свою чергу визначається двома самостійними чинниками: динамікою рівня цін та динамікою фізичного обсягу виробництва продукції.

2. Економічні суб'єкти нагромаджують багатства у формі різних активів. Вони відносно рівномірно розміщують їх приріст між усіма активами, у

тому числі й у формі запасу грошей. Тому в міру збільшення маси багатства зростатиме і попит на гроші.

3. В умовах інфляційного зростання цін на товари, запас грошей, який мають у своєму розпорядженні економічні суб'єкти, знецінюється. Власники грошей зазнають втрат, і це само по собі провокує скорочення попиту на гроші. Крім того, інфляційне зростання цін підштовхує вгору ставку відсотка і всі інші очікувані доходи на альтернативні грошам види активів. Внаслідок цього буде зростати альтернативна вартість грошових засобів і скорочується попит на гроші.

З інфляційним очікуванням тісно переплітаються очікування погіршення кон'юнктури ринків. Зокрема, скорочення товарної пропозиції, посилення товарного дефіциту, зниження якості продукції тощо. В усіх цих випадках економічні суб'єкти віддають перевагу нагромадженню багатства у товарній формі, а не у грошах. Тому попит на гроші під впливом інфляційних процесів скорочується.

4.4. Пропозиція грошей та чинники, що на неї впливають

Другою складовою силою, яка у взаємодії з попитом визначає кон'юнктуру грошового ринку, є пропозиція грошей. Загалом пропозиція — це явище, що відображає залишок грошей. Суть пропозиції грошей полягає в тому, що економічні суб'єкти в будь-який момент мають у своєму розпорядженні певний запас грошей, який вони можуть за сприятливих обставин спрямовувати в обіг.

На рівні окремого економічного суб'єкта пропозиція грошей взаємодіє з попитом, як вибір одного з двох можливих рішень. Якщо фактичний запас грошей окремого суб'єкта перевищує його попит, то він може пропонувати частину цього запасу на ринок для продажу. І, навпаки, при перевищенні попиту над наявним запасом економічні суб'єкти будуть купувати певну суму грошей на ринку або іншим способом будуть задовольняти такий попит.

Тому на рівні економічного суб'єкта пропозиція і попит на гроші у них постійно чергуються. При зростанні рівня відсотка більшість економічних суб'єктів виступатимуть на ринку з пропозицією грошей, а при зниженні — з попитом на них.

На макроекономічному рівні пропозиція грошей формується по-іншому. Вважається, що всі економічні суб'єкти не можуть одночасно запропонувати на ринку більше від наявного у них запасу грошей. Тому фактична маса грошей в обігу виступає природною межею пропозиції грошей. Інші стимулюючі фактори (зростання відсотка) не можуть збільшити пропозицію понад цю межу. Якщо виникає потреба збільшити пропозицію грошей понад дану межу (це можливо при зростанні сукупного попиту), то цього можна досягти додатковою емісією грошей в обіг. Тому емісія грошей розглядається, як зростання пропозиції на грошовому ринку, а вилучення з обігу розглядається, як скорочення пропозиції грошей. Визнання емісії грошей вирішальним чинником зміни пропозиції грошей надає їй (пропозиції) характеру зовнішнього чинника.

Отже, попит на гроші змінюється насамперед під впливом об'єктивних чинників, що формуються в середині економіки. Пропозиція грошей формується під впливом зовнішніх чинників, які лежать у сфері банківської діяльності. Тому вважається, що лише попит на гроші може бути первинним чинником у взаємодії з пропозицією грошей. У своїй динаміці пропозиція грошей повинна постійно орієнтуватися і прилаштовуватися до зміни попиту на гроші. Лише за цієї умови вплив суб'єктивного фактора на кон'юнктуру грошового ринку досягає мінімуму, а зміни визначальних індикаторів ринку (маси грошей, рівень відсотка, рівень інфляції) будуть об'єктивними і не матимуть руйнівних наслідків.

Визнання попиту на гроші об'єктивною межею для пропозиції грошей, а самої пропозиції, як результату діяльності банків, може створити враження, що завданням монетарної політики банківської системи є суто механічне доведення грошової маси до попиту на гроші при зміні його обсягу. Але це

лише поверхнєве, загальне уявлення. Формування пропозиції грошей — це досить складний процес зростання маси грошей в обігу.

Пропозицію готівкових грошей у формі готівкових грошей поза банками та депозитів на поточних рахунках можна уявити, як добуток коефіцієнта грошово-кредитного мультиплікатора на грошову базу:

$$M_1 = mM_b, \quad (4.1)$$

де M_1 — пропозиція готівкових грошей поза банком;

m — коефіцієнт грошово-кредитного мультиплікатора;

M_b — грошова база (сума готівки грошей поза банком, готівкових грошей в касах та резервів в грошових коштах на банківських рахунках).

Зміна пропозиції грошей поза банками (M_1) може бути визначена дією чинників, які впливають на обсяг грошової бази (M_b) та коефіцієнта грошово-кредитного мультиплікатора (m). Грошова база (M_b) перебуває під безпосереднім контролем центрального банку. Тому обсяг грошової бази може змінюватися як результат операцій банку.

Зміна коефіцієнта грошово-кредитного мультиплікатора може відбуватися не лише за рішенням центрального банку, а й багатьма іншими чинниками. Вони незалежно від бажання банку можуть самостійно впливати на обсяг пропозиції грошей. До найвизначніших відносяться такі чинники:

- норма обов'язкових резервів;
- облікова ставка НБУ;
- типові ринкові відсоткові ставки;
- обсяг багатства економічних суб'єктів;
- рівень довіри до банків;
- рівень “тінізації” підприємницької діяльності.

Оцінка факторів впливу на пропозицію грошей показує, що остаточна величина пропозиції грошей формується під впливом таких груп суб'єктів грошового ринку, як центрального банку, комерційних банків, банківських вкладників та позичальників. У зв'язку з цим управління банківською

пропозицією є досить складним завданням. Щоб вивести пропозицію грошей на запланований рівень, необхідно відрегулювати грошову базу та забезпечити відповідне мультиплікативне зростання депозитів, на що впливають наведені вище фактори.

Запитання для самоконтролю

1. Суть і структура грошового ринку.
2. Економічна структура і характеристика складових частин грошового ринку.
3. Суть і форми попиту на гроші.
4. Цілі і мотиви попиту на гроші.
5. Суть і механізм формування пропозиції грошей.
6. Рівновага на грошовому ринку та норма відсотка.
7. Фактори, які визначають рівновагу на грошовому ринку.

ТЕМА 5. ГРОШОВІ СИСТЕМИ

5.1. Суть грошової системи та її елементи

Грошова система являє собою встановлену державою форму організації грошового обігу в країні. Ця форма грошового обігу в кожній країні закріплюється загальнодержавними законами. Формування грошових систем здійснюють центральні органи влади. Процес організації і функціонування грошової системи відбувається на базі банківської системи. Тому грошова система є складовою банківської системи. В багатьох країнах правові норми, що формують грошову систему, безпосередньо визначаються в банківському законодавстві. Вони регламентують діяльність центральних банків.

Грошові системи здебільшого складаються історично. Її суть і структурні елементи відбивають рівень соціально-економічного розвитку країни. Грошова система — це складовий елемент господарського механізму. Сучасна грошова система складається з окремих елементів.

1. Грошова одиниця — це встановлений у законодавчому порядку грошовий знак. Вона служить засобом для вимірювання цін на товари та послуги. Своїм рішенням Верховна Рада України назвала грошову одиницю гривнею. Таку назву мала грошова одиниця Київської Русі. Це була високорозвинута держава, яка існувала в X-XI ст. Через назву грошової одиниці проведена своєрідна лінія зв'язку між колишньою і сучасною українськими державами.

2. Масштаб цін — це уособлення представницької вартості загальної маси товарів і послуг, які перебувають в обороті.

В епоху, коли гроші мали натуральну грошову форму, зокрема форму золота і срібла, масштаб цін установлювався державою шляхом визначення вагового вмісту металу в грошовій одиниці. Така величина грошової одиниці була важливим елементом ціноутворення.

В сучасних умовах, коли в обігу перебувають нерозмінні на золото кредитні гроші (банкноти), фіксація державою металевого вмісту грошової одиниці втратила свій економічний сенс. Вона ліквідована у всіх країнах світу. Масштаб цін втратив форму вагового вмісту металу у грошовій одиниці. Зараз він лише уособлює представницьку вартість товарів в обігу.

3. Емісійна система та форми грошей. Право емісії грошових знаків та відповідальність за їх забезпечення покладається на певний державний орган. В Україні таким органом є центральний банк.

За формою грошові знаки поділяються на банківські білети, казначейські білети і монети. Форма грошей являє собою матеріалізовану мінову вартість в її загальному еквіваленті. Вона забезпечує стабільність обороту товарів і виступає стабільним платіжним засобом у готівковому обігу.

Випуск банкнот зумовлює кредитна емісія центрального банку. Банківські білети надходять у сферу обігу у зв'язку з видачею кредиту. А погашення кредиту зумовлює вилучення грошових знаків з обігу. Якщо емісію грошових знаків здійснює Міністерство фінансів (його скарбниці), то за формою вони є казначейськими білетами.

Суттєва відмінність між цими видами грошових знаків полягає у різних механізмах їх емісії і порядку випуску в обіг та вилучення з обігу. Емісія казначейських білетів використовується для покриття бюджетних витрат і допускається, як правило, в умовах глибокої кризи державних фінансів.

Монета являє собою злиток металу, що має встановлені законодавством форму, масу, склад металу, певні зображення і надписи, номінал та її вартість.

4. Валютний курс — це співвідношення, за яким одна валюта обмінюється на іншу, або “ціна” грошової одиниці однієї країни, яка визначена в грошовій одиниці іншої країни. Валютний курс використовується для обміну валют під час здійснення валютних та інших економічних операцій.

5. Регламентація готівкового та безготівкового грошового обігу включає:

- визначення сфери застосування готівкового і безготівкового розрахунків;
- встановлення режиму використання грошей на рахунках;
- застосування форм розрахунків;
- способи і порядок здійснення платежів та ін.

Центральний банк здійснює контроль за грошовим обігом, забезпечує стабільність грошової одиниці, регламентує правила виконання безготівкових платежів, визначає способи і порядок проведення платежів.

Грошова система держави забезпечує правову і організаційну базу для розробки та реалізації грошово-кредитної політики.

5.2. Види грошових систем та їх розвиток

В результаті розвитку товарного виробництва і властивих йому економічних відносин поступово змінилися, удосконалилися і набували різних форм грошові системи. В історичному аспекті класифікація грошових систем відбувалася за різними критеріями.

1. Залежно від форми, в якій функціонують гроші, виділяють такі види грошових систем:

- систему металевого обігу;
- систему паперово-кредитного обігу.

Система металевого обігу функціонувала в той період, коли грошовий метал безперервно перебував в обігу і виконував всі функції грошей, а банкноти були розмінними на метал.

Металеві грошові системи виступали у двох формах: біметалізму і монометалізму. Біметалізм — це грошова система в якій роль загального еквівалента законодавчо закріплена за двома металами: золото і срібло. Монети цих металів карбувалися і оберталися на рівних умовах, а банкноти підлягали обміну на обидва ці метали також на рівних умовах.

Історично першим різновидом біметалізму була система паралельної валюти, за якою співвідношення між золотими і срібними монетами встановлювалося на ринку стихійно. Тобто при здійсненні платежів золоті й срібні монети приймалися відповідно до ринкової вартості золота й срібла. Це створювало труднощі обміну, які були пов'язані з існуванням на ринку двох загальних еквівалентів, а значить і двох мір вартості, двох систем цін. Ринкова ситуація ускладнювалася постійною зміною співвідношення вартості золота й срібла. Щоб спростити відносини між суб'єктами ринку, держава законодавчо встановлювала вартісне співвідношення між двома металами, які оберталися на рівних умовах за їх відкритого карбування. Такий різновид біметалізму дістав назву “системи подвійної валюти”. Але встановлене фіксоване вартісне співвідношення часто не збігалось з реальною ринковою вартістю. Той метал, що був недооцінений, витіснявся з обігу тим металом, вартість якого була встановлена вищою. У цьому проявлялася дія закону Коперника-Грешема, коли кращі гроші на ринку витіснялися гіршими.

Біметалізм не відповідав потребам розвинутого ринкового господарства, оскільки використання двох металів в якості міри вартості суперечило економічній суті цієї функції грошей. Практика довела, що загальну міру вартості може виконувати лише один метал. Так з'явився монометалізм.

Монометалізм — це грошова система, за якої роль загального еквівалента виконує один метал: золото — золотий монометалізм або срібло — срібний монометалізм.

У міру розвитку капіталістичного господарства біметалізм поступається монометалізму, а срібний монометалізм поступається золотому.

Система паперово-кредитного обігу являє собою грошові системи, за яких обіг обслуговують грошові знаки у паперовій та металевій формах. У них внутрішня вартість не відповідає номіналу. Такі грошові системи регулюються державою, яка бере на себе зобов'язання щодо забезпечення сталості емітованих від її імені грошових знаків. В історичному аспекті

розрізняють паперові грошові системи та системи кредитних грошей, що нерозмінні на золото.

За паперової системи грошового обігу емісія грошових знаків у формі казначейських білетів здійснюється державним казначейством з метою покриття дефіциту бюджету країни. В цьому випадку емісія грошей не зумовлена потребами товарного обороту. Тому така емісія призводить до збільшення маси паперових грошей в обігу і до їх знецінення. До емісії грошей у формі казначейських білетів вдаються здебільшого країни за складної економічної ситуації, викликані кризовими явищами, війнами тощо.

У ході грошових реформ світу (1924-1929 рр.) відбулося повернення до золотого стандарту у двох нових формах: золотозливкового та золотодев'язного стандартів. Золотозливковий стандарт являє собою грошову систему, за якою в обігу відсутні золоті монети та їх вільне карбування. Обмін банкнот здійснюється лише на золоті зливки з певним обмеженням. Так, у Великобританії ціна стандартного зливка масою 12,4 кг становила 1700 фунтів стерлінгів, а у Франції ціна зливка масою 12,7 кг становила 215 тис. франків.

Більшість країн із досить обмеженою кількістю золотих запасів (Німеччина, Австрія та інші) перейшли до золотодев'язного стандарту. За цим стандартом в обігу відсутні золоті монети та їх вільне карбування. Обмін банкнот здійснювався на іноземну валюту (дев'язи), яка обмінювалася на золото. У такий спосіб зберігався опосередкований зв'язок паперових грошей тридцяти країн світу із золотом.

У 30-ті роки ХХ ст. в усіх країнах світу утвердилася система кредитних грошей, нерозмінних на золото. Сучасні гроші за своєю суттю є кредитними грошима. Вони безпосередньо пов'язані з господарським оборотом і реально відображають його розвиток. Отже, сучасні гроші у своїй основній масі виступають, по-перше, свідченням вартості, або титулом платоспроможності

і, по-друге, реальним відображенням руху товарно-матеріальних цінностей, руху грошового капіталу.

Сучасній грошовій системі властиві такі риси:

- а) втрата прямого і опосередкованого зв'язку із золотом внаслідок витіснення його з внутрішнього і зовнішнього обігу;
- б) випуск грошей в обіг відбувається не лише з метою здійснення кредитування суб'єктів господарювання, але і для кредитування держави;
- в) розширення безготівкового обігу і зменшення готівкового;
- г) розвиток хронічної інфляції;
- д) здійснення державного регулювання грошового обігу;
- е) відміна офіційного золотого вмісту банкнот і незабезпечення їх розміну на золото.

Кредитний механізм емісії грошей базується на загальних принципах кредитування. Це створює передумови для забезпечення сталості грошей за рахунок формування стабільного механізму регулювання пропозиції грошей відповідно до потреб обороту в засобах обігу. Зараз в усьому світі емісія грошей монополізована державою. Вона бере на себе зобов'язання забезпечувати сталість грошових знаків, які емітує центральний емісійний банк від її імені.

За певних умов кредитна природа банківських білетів може набувати формального характеру. Розлад економіки суспільства впливає на характер функціонування кредитно-фінансових установ. Випуск банкнот з метою покриття бюджетного дефіциту змінює характер їх функціонування. Це призводить до непропорційного збільшення грошової маси в обігу, сприяє виникненню та поглибленню інфляційної ситуації. Так, внаслідок значного зростання грошової маси в 1991-1993 рр. грошова система України мала паперово-грошовий характер. За рахунок кредитів НБУ фінансувався весь дефіцит державного бюджету. Це був період повного розладу економіки, грошової і банківської систем (за 1993 р. інфляція перевищила 10000%).

2. Залежно від ступеня втручання держави в економічні відносини грошові системи можуть бути:

- ринковими;
- неринковими.

Для ринкових грошових систем характерна перевага економічних методів та інструментів регулювання грошового обігу. Такі системи властиві країнам з ринковою економікою. Неринковим грошовим системам властиві переваги адміністративних неринкових методів регулювання грошового обігу. Це проявляється перш за все у штучному розмежуванні загального обігу на готівкову та безготівкову сфери. Такі грошові системи відповідають командно-адміністративним економічним системам.

3. За характером регулювання національної валютної системи грошові системи можуть бути:

- відкритими;
- закритими.

Для відкритих грошових систем характерне мінімальне втручання держави у регулювання валютних відносин в середині країни. Воно виражається процесом додаткового регулювання валютного ринку, повній конвертованості валюти, ринковому механізму формування валютного курсу. Таке регулювання можливе за умови достатнього розвитку та відкритості економіки країни.

Закриті грошові системи характеризуються значною кількістю валютних обмежень. Вони проявляються в адміністративному регулюванні валютного ринку, неконвертованості валюти і штучному формуванню валютного курсу. Такі грошові системи характерні для країн із закритою економікою.

Сучасна грошова система України має ринковий характер. Вона формувалася в процесі ринкової трансформації економіки, розвитку грошового ринку та його інфраструктури.

5.3. Створення та розвиток грошової системи України

Становлення України як незалежної, суверенної держави зумовило необхідність створення власної грошової системи. Це дає можливість українським владним структурам самостійно керувати грошовим обігом та грошовим ринком в інтересах розвитку національної економіки. Організаційно-правові засади створення грошової системи України були закладені в Законі України “Про банки і банківську діяльність”, ухваленому Верховною Радою України 20 березня 1991 р. До перших практичних заходів щодо створення власної грошової системи відноситься випуск 10 січня 1992 р. українського купоно-карбованця. Він був багаторазового користування і одночасно доповнював рубльову грошову масу, якою користувалася Україна в перші роки незалежності. Паралельне використання двох валют в цей період було зумовлене такими обставинами:

а) центральний банк Російської Федерації з вересня 1991 р. припинив надсилати в Україну готівку грошей рублями. Це супроводжувалося значними ускладненнями в забезпеченні потреб обігу в готівці грошей;

б) на межі 1991-1992 рр. Україна стала на шлях лібералізації цін. Внаслідок цього рівень цін виріс в 10 разів. Це вимагало збільшення грошової маси для забезпечення грошового обігу;

в) Україна не мала власної бази для виготовлення грошових знаків. Водночас фінансове становище держави обмежувало можливості зробити замовлення на виготовлення грошей в іншій державі.

Паралельний обіг рубля і купоно-карбованця ускладнював управління внутрішнім готівковим обігом, організацією внутрішніх безготівкових розрахунків та зовнішніми розрахунками і, зокрема, з Російською Федерацією. Ускладнення грошового обігу було зумовлено:

а) обвальним спадом виробництва під впливом лібералізації цін і розривом попередніх господарських зв'язків з колишніми республіками Радянського Союзу та скороченням державного замовлення;

б) вільне використання російського рубля на внутрішньому ринку сприяло значному відпливу товарів за межі України. Тому Уряд був змушений перевести весь готівковий обіг на карбованцеву валюту і вилучити з нього рубльову валюту. Це відкрило широкі можливості для емісії грошей з метою покриття фінансових потреб Уряду і стало одним із головних факторів розкручування гіперінфляції в Україні;

в) у серпні 1992 р. у рубльових зонах була запроваджена система взаємозаліку через кореспондентські рахунки, відкриті в розрахунковому центрі при Російському банку Російської Федерації. Всі платежі між країнами були взяті під контроль. Рубель втратив свій статус єдиної загальної грошової одиниці. З'явилося кілька рублів: російський рубель, білоруський рубель, український рубель. Курс українського рубля щодо російського став швидко падати.

Щоб послабити негативні наслідки паралельного обігу двох валют, Президент України указом “Про реформування грошової системи України” від 12 листопада 1992 р. запровадив купоно-карбованець у сферу безготівкового обігу і вилучив з нього рубльові гроші. Нові гроші були названі “Український карбованець”. Купоно-карбованець отримав статус тимчасових національних грошей і став єдиним засобом платежу на території України.

Запроваджені в Україні 10 січня 1992 р. тимчасові національні гроші проіснували до вересня 1996 р. їх основним недоліком було те, що вони не виконували належним чином однієї з найважливіших функцій грошей — засобу нагромадження. Це підривало інтереси економічних суб'єктів до нагромадження грошей як джерела інвестування, стримувало економічне зростання держави, знижувало ефективність антиінфляційних заходів і зміцнення державних фінансів.

Згідно з указом Президента України від 25 серпня 1996 р. “Про грошову реформу в Україні”, з 2 по 16 вересня цього ж року з обігу було вилучено купоно-карбованець і введена постійна грошова одиниця — гривня та її сота частина — копійка. Зараз відбувається подальше вдосконалення механізмів

та інструментів грошової системи України. Зокрема, передбачаються зміни купюри грошей за формою і дизайном. Вони будуть близькі за розміром до євро, розробляється нова система їх захисту. Заміна грошових знаків має відбутися протягом певного часу.

5.4. Державне регулювання грошового обігу

Оскільки держава несе відповідальність за розвиток економіки країни, то вона має право впливати на економічне життя суспільства. Серед економістів немає розбіжностей в поглядах щодо необхідності впливу держави на розвиток суспільства. Відмінності поглядів окремих економістів стосуються лише ступеня та методів реалізації такого впливу. Так, Джон Кейнс (1883-1946 рр.) та його однодумці вважають, що такий вплив повинен бути прямим, безпосередньо спрямованим на окремий економічний суб'єкт, індивідуально стимулювати його економічну поведінку. На думку Адама Сміта (1723-1790 р.р.) та його сучасних послідовників, що сформулювали свої погляди в монетарній теорії, економічні суб'єкти за своєю природою спроможні самостійно забезпечити найдоцільнішу економічну поведінку, а тому державі немає потреби втручатися в економічну поведінку окремих суб'єктів. Свій вплив на економіку держава має здійснювати опосередковано, шляхом гарантування їм сприятливих умов для фінансово-господарської діяльності (свободу підприємництва, захист приватної власності, свободу торгівлі, вільний вибір професії і місця роботи, свободу при укладанні договорів тощо). Для реалізації свого впливу на економіку держава повинна розробляти відповідну економічну політику. Її основні завдання такі:

- забезпечення певного рівня економічного зростання;
- забезпечення максимальної зайнятості;
- контроль над інфляцією з метою мінімізації та стабілізації цін;
- урівноваження активів і пасивів платіжного балансу.

Для вирішення завдань економічної політики передбачається дія впливу окремих заходів на економічне життя суспільства. Досить умовно всі такі заходи можна поділити на чотири групи:

- 1) структурна політика;
- 2) політика конкуренції;
- 3) соціальна політика;
- 4) кон'юнктурна політика.

Структурна політика передбачає надання субсидій та інших стимулів активізації розвитку відносно відсталих регіонів чи галузей господарства. Політика конкуренції пов'язана з антимонопольними заходами, вільним ціноутворенням, встановленням особливих правил взаємовідносин там, де вільна конкуренція обмежена (енергетика, сільське господарство тощо).

Соціальна політика передбачає заходи, спрямовані на забезпечення соціальної рівності та забезпеченості всіх членів суспільства шляхом часткового перерозподілу їх доходів.

Політика кон'юнктури реалізується через регулятивний вплив держави на ринкову кон'юнктуру, на співвідношення сукупного попиту і сукупної пропозиції. Оскільки сукупний платоспроможний попит формується і реалізується в грошовій формі, то кон'юнктурна політика забезпечується насамперед державним регулюванням грошового обігу.

Через регулювання окремих грошових потоків, таких, як маси грошей в обігу, рівня відсотка, швидкості обігу грошей, держава має можливість впливати не лише на зміну попиту, а й на зміну пропозиції на товарних ринках. Наприклад, при збільшенні пропозиції грошей знижується рівень відсотка, що стимулює зростання інвестицій і розширення виробництва. А переорієнтація грошових коштів шляхом зниження рівня оподаткування з потоків чистих податків і державних закупівель у потоки інвестицій скорочує шлях надходження їх у сферу економіки і також сприяє розширенню виробництва.

За способом та характером впливу на поведінку економічних суб'єктів усі заходи політики кон'юнктури можна розділити на три групи.

1. Заходи фіскально-бюджетної політики — зводяться до економічного регулювання через оподаткування та інших вилучень до державного бюджету, фінансування витрат держави, пов'язаних з виконанням нею своїх суспільних функцій. Ця політика забезпечує можливість безпосереднього впливу на сукупний попит і сукупну пропозицію.

Заходи фінансово-бюджетної політики базуються на прямих, нееквівалентних вилученнях фінансових ресурсів у економічних суб'єктів або нееквівалентних вливаннях їм фінансових ресурсів. Стимулюючий вплив цих заходів на поведінку економічних суб'єктів досить низький. Тому він вимагає вельми обережного і добре виваженого їх застосування.

2. Грошово-кредитна, або монетарна політика — пов'язана з економічним регулюванням через механізм зміни пропозиції (маси) грошей та їх відсотка на грошовому ринку. Збільшення пропозиції грошей за інших рівних умов безпосередньо впливає на зниження відсотка та зростання інвестицій, а також на зростання платоспроможного попиту на ринках.

Залежно від напрямку і темпів зміни пропозиції грошей та рівня відсотка розрізняють експансійну та рестрикційну грошово-кредитну політику.

Експансійна політика допускає неконтрольоване, довільне зростання грошової пропозиції. В результаті цього гроші стрімко дешевіють. Це призводить до інфляційних процесів. Таку політику іноді називають політикою інфляцій. В основному вона негативно впливає на економічний розвиток. Тому уряди її здебільшого уникають.

Рестрикційна політика допускає скорочення пропозиції грошей. Тому гроші швидко “дорожчають”. Сукупний попит на них скорочується. Це провокує зниження рівня цін і падіння економічної активності. Таку політику називають політикою дефляцій.

Зважаючи на негативні риси політики дефляції, уряди багатьох країн намагаються уникати відвертої політики дефляції. Вони допускають

повільне, з незначними темпами скорочення пропозиції грошей та рівня відсотка. Така політика гальмує економічну активність без різкого і глибокого спаду виробництва. Вона отримала назву рефляція.

3. Пряме втручання держави в економічне життя допускається у тих випадках, коли заходи фіскально-бюджетної і монетарної політики не можуть дати бажаного результату, або він настане із запізненням. До таких заходів можна віднести обмеження, тобто заморожування цін і доходів з метою гальмування високої інфляції, раціонування споживання, коли товари та послуги розподіляються не за платоспроможністю покупців, а за встановленими державою нормами та інші. Заходи прямого втручання суперечать закономірностям ринкового господарювання і їх застосування досить обмежені.

Головне завдання кон'юнктурної політики — це згладжування коливань ринкових процесів з метою підтримання загального стану ринкової кон'юнктури на передбаченому рівні, який би забезпечував досягнення визначених цілей економічної політики. Таке регулювання ринкової кон'юнктури може забезпечуватися законами грошово-кредитної або фіскально-бюджетної політики, або ж заходами двох названих політик одночасно. Заходи монетарної (грошово-кредитної) та фіскально-бюджетної політики необхідно розглядати не як альтернативу, а в їх нерозривній єдності. На практиці необхідно враховувати не лише їх прямі регулятивні наслідки, а й результати можливих змін у функціонуванні інструментів у паралельній сфері регулювання грошового обігу.

5.5. Грошово-кредитна політика та її інструменти

Головним результатом функціонування грошової системи вважається розробка і реалізація грошово-кредитної політики. Вона являє собою комплекс взаємопов'язаних, скоординованих цілей і заходів, спрямованих на

регулювання грошового ринку, що проводить держава через центральний банк.

Об'єктами грошово-кредитної політики виступають такі елементи грошового ринку:

- пропозиція (маса) грошей;
- відсоткова ставка;
- валютний курс;
- швидкість обігу грошей.

Залежно від економічної ситуації в країні монетарна політика може бути спрямована на один або кілька об'єктів одночасно. Головним суб'єктом грошово-кредитної політики України є НБУ. Крім нього, у виробленні грошово-кредитної політики беруть участь інші органи державного регулювання економіки — Міністерство фінансів, Міністерство економіки, безпосередньо Уряд, Верховна Рада. Органи виконавчої та законодавчої влади визначають основні макроекономічні показники, які служать орієнтирами для формування цілей грошово-кредитної політики (обсяг ВВП, розмір бюджетного дефіциту, платіжний та торговельний баланси, рівень зайнятості тощо). Водночас Верховна Рада регулярно заслуховує доповіді Голови НБУ та отримує інформацію банку про стан грошово-кредитного ринку в Україні.

Грошово-кредитна політика характеризує цільову спрямованість. Вона направлена на забезпечення внутрішньої стабільності грошей. Реалізація цільової спрямованості грошово-кредитної політики зумовлюється стратегічними, проміжними і тактичними цілями.

Стратегічні цілі вважаються визначальними або ключовими в загально-економічній політиці держави. Такими цілями можуть бути зростання обсягу виробництва, забезпечення оптимальності зайнятості, стабілізація рівня цін, збалансування платіжного балансу та інші. Кожна з цих цілей настільки важлива для суспільства, що може ставитися завдання перед владними структурами для реалізації їх всіх або більшою частиною.

Водночас за допомогою заходів лише монетарної політики досягти усіх названих цілей неможливо. Це зумовлено обмеженістю та специфікою інструментарію монетарної політики. В її межах зазначені стратегічні цілі виявляються несумісними. Так, стабілізація цін вимагає застосування монетарних заходів, які приводять до погіршення кон'юнктури, спаду виробництва та зайнятості. І, навпаки, для зростання виробництва необхідно вжиття заходів, що призведуть до пожвавлення кон'юнктури і можуть вплинути на зростання цін. Тому залежно від конкретної економічної ситуації центральний банк вибирає одну із стратегічних цілей. Це, як правило, є стабілізація цін чи подолання інфляції, оскільки вони найбільшою мірою відповідають головному призначенню центрального банку (підтримання стабільності національних грошей). Завдяки розв'язанню цього завдання центральним банком досягається вирішення інших стратегічних цілей.

Сутність проміжних цілей монетарної політики полягає у таких змінах економічних процесів, які сприяють досягненню стратегічних цілей. Так, якщо стратегічною ціллю є стабілізація цін, то проміжною — буде стримування зміни ринкової кон'юнктури. Або, якщо ціллю загальноекономічної політики є економічне зростання при скороченні безробіття, то проміжною — буде пожвавлення ринкової кон'юнктури. Характерною особливістю проміжних цілей є те, що вони встановлюються на тривалі часові періоди, у продовж яких можуть бути реалізовані і виявити ефективність своєї дії.

Тактичні заходи мають короткостроковий характер щодо регулювання грошової маси, відсоткової ставки та валютного курсу для досягнення проміжних цілей. До кожного об'єкта тактичного регулювання може ставитися одне з трьох завдань: зростання, стабілізація, зниження. Конкретний напрям об'єкта регулювання визначається проміжною ціллю.

Залежно від економічних змінних визнаються інструменти грошово-кредитної політики. Вони включають:

- а) проведення операцій на відкритому ринку;
- б) регулювання норм обов'язкових резервів;
- в) зміна банківської відсоткової ставки;
- г) регулювання курсу національної валюти та інші.

Суть проведення операцій на відкритому ринку полягає в тому, що купуючи цінні папери на ринку, центральний банк додатково спрямовує в обіг грошові кошти. І як результат, на початковому етапі він збільшує банківські резерви, а потім загальну масу грошей за умови, якщо не вплинуть інші фактори. Операції на відкритому ринку бувають динамічні й захисні.

Динамічні операції застосовуються для збільшення чи зменшення загальної пропозиції грошей за умови, якщо інші чинники не вплинуть на масу грошей. Захисні операції полягають у підтриманні загальної пропозиції грошей на незмінному рівні в умовах впливу на масу грошей інших чинників. Якщо ці чинники зменшують пропозицію грошей, то необхідно на певну суму купити цінних паперів на відкритому ринку, щоб стабілізувати обсяг пропозиції.

Регулювання норми обов'язкових резервів полягає в тому, що центральний банк встановлює для всіх банків і інших депозитних установ норму обов'язкового зберігання залучених коштів на кореспондентських рахунках без права їх використання і без сплати відсотка по них. Збільшуючи норму обов'язкового резервування, НБУ скорочує обсяг надлишкових резервів банків і зменшує їх кредитну спроможність.

Застосування змін банківського відсотка відбувається таким чином, що центральний банк встановлює ставки відсотків за кредити, які він надає комерційним банкам в порядку рефінансування (погашення старої заборгованості новою, продовження терміну кредиту тощо). Комерційні банки здебільшого застосовують такі зміни щодо своїх клієнтів.

Регулювання курсу національної валюти полягає в тому, що продаючи певну масу іноземних валютних цінностей, зменшуються банківські резерви і зменшується пропозиція грошей. І, навпаки, за необхідності збільшення маси

грошей в обігу центральний банк купує певну масу іноземної валюти. Такі операції отримали назву валютної інтервенції. Хоч метою цих операцій є регулювання курсу національної валюти, вони опосередковано впливають на масу національних грошей в обігу.

Певний вплив центрального банку на пропозицію грошей і кон'юнктуру ринків досягається через встановлення економічних нормативів діяльності комерційних банків. Це можуть бути нормативи ліквідності, різноманітні методи стимулювання кредитної діяльності, стимулювання розвитку ринку цінних паперів і деякі інші.

5.6. Монетизація бюджетного дефіциту

Дефіцит державного бюджету являє собою перевищення видатків бюджету над доходами. Це є основною причиною інфляції. Для покриття дефіциту державного бюджету держава може друкувати гроші, робити позики або витратити свої валютні резерви. Варіантом податкового наповнення бюджету в Україні можна вважати запровадження державної монополії на виробництво й реалізацію алкогольних напоїв і тютюнових виробів. Це сприятиме насамперед поліпшенню здоров'я нації, а потім — збиранню прямих і непрямих податків.

Купівля центральним банком державних боргових зобов'язань називається монетизацією бюджетного дефіциту. Вона призводить до інфляції.

Проблема монетизації бюджетного дефіциту полягає у пошуку грошових коштів, необхідних для покриття (фінансування) перевищення витрат бюджету над його доходами. Мобілізація необхідних грошових коштів для забезпечення грошовими коштами бюджетного дефіциту може здійснюватися різними способами.

1. Збільшення оподаткування економічних суб'єктів через підвищення податкових ставок, введення нових податків, скасування податкових пільг. Щоб забезпечити монетизацію бюджетного дефіциту таким шляхом,

необхідно змінити податкове законодавство. Останнє є малореальним. Крім того, збільшення оподаткування приведе лише до переміщення грошових коштів, а не до збільшення їх маси.

2. Дозволити уряду (казначейству) випустити власні боргові зобов'язання (казначейські білети) в розмірі, достатньому для покриття бюджетного дефіциту і надати їм статус законного платіжного засобу. Такий прибуток у світовій практиці отримав назву сеньйораж. Цей захід також потребує внесення змін до законодавства. Його прийняття парламентом також малоймовірне. Але, якщо б він був реалізований, то це могло б внести негативний регулюючий вплив в механізм монетарної політики. Це веде до інфляції.

3. Дозволити уряду випускати власні цінні папери і реалізувати їх на внутрішньому та зовнішньому ринках. Реалізація цінних паперів тимчасово віддавить сукупний попит на товарних ринках. За реалізацію державних облігацій на зовнішніх ринках виручка надійде у валютній формі, яка опосередковано сприятиме фінансуванню бюджетних витрат.

4. Дозволити центральному банку надати кредит уряду у розмірі бюджетного дефіциту. При цьому на таку суму банк має купити зобов'язання на первинному ринку.

На суму кредиту уряду збільшиться маса грошових коштів і одночасно збільшиться сукупний попит на них. Щоб не допустити негативного впливу такого збільшення грошової маси на кон'юнктуру ринку і забезпечити сталість грошей, центральний банк може зменшити резерви комерційних банків. Останнє скоротить обсяг кредитування економіки держави.

Наведена характеристика можливих способів монетизації бюджетного дефіциту свідчить про те, що найдоцільнішим є дозвіл уряду реалізувати власні цінні папери на вторинному ринку. Це не вплине на зміну обсягу грошової маси і не ускладнить вирішення завдань, визначених грошово-кредитною (монетарною) політикою держави.

Запитання для самоконтролю

1. Суть грошової системи та її елементи.
2. Основні типи грошових систем та їх еволюція.
3. Створення і розвиток грошової системи України.
4. Державне регулювання грошової сфери: суть та методи регулювання.
5. Поняття, цілі та типи грошово-кредитної політики.
6. Фіскально-бюджетна і грошово-кредитна політика в системі державного регулювання ринкової економіки.

ТЕМА 6. ІНФЛЯЦІЯ ТА ГРОШОВІ РЕФОРМИ

6.1. Суть, види та закономірності розвитку інфляції

Наведемо декілька визначень інфляції:

Інфляція — це тривале і швидке знецінення грошей внаслідок зростання їх маси в обігу.

Інфляція — процес знецінення грошей, котрий проявляється, як постійне підвищення загального рівня цін у результаті перевантаження сфери обігу грошовою масою, незабезпеченою матеріальними цінностями.

Інфляція — це знецінення паперових грошей, що супроводжується зростанням цін на товари і послуги.

Інфляція — процес утворення відносного надлишку грошової маси в обігу, що супроводжується некерованою зміною масштабу цін, який призводить до розладу економіки в країні.

Останнє з наведених визначень трактує виникнення інфляції в результаті стихійної зміни масштабу цін, що впливає на розбалансованість економіки. Воно дає можливість сформулювати методологічний підхід до вирішення практичних завдань держави з подоланням розбалансованості економіки шляхом застосування відповідних економічних і адміністративних методів впливу з метою досягнення стабілізації цін і наступного постійного контролю за його змінами.

Трактування інфляції як знецінення грошей через зростання цін, яке найбільш поширене, не дає відповіді на такі запитання:

- 1) Чи можна вважати зростання цін на товари й послуги єдиною ознакою інфляції?
- 2) Чи можлива інфляція без зростання цін?
- 3) Чи виникає інфляція за будь-яких темпів зростання цін на товари й послуги?
- 4) Чи можлива інфляція за будь-яких причин зростання цін?

Наведені запитання свідчать про неправомірність ототожнення інфляції із звичайним підвищенням цін. Інфляція являє собою складне соціально-економічне явище. Вона можлива і без зростання цін. Останнє відбувається, якщо знецінення грошей набуває форми хронічного товарного дефіциту за умови встановлення державою фіксованих цін на товари й послуги. У цьому випадку грошова одиниця формально може не знецінюватися, але знецінюються в цілому грошові доходи економічних суб'єктів через заощадження. Ці заощадження можуть бути витрачені на купівлю дефіцитних товарів. Вони можуть бути частково втрачені, як це відбулося в колишньому СРСР, або відкладені на задоволення споживчого попиту.

Якщо заощадження набувають великих обсягів, виникає так зване інфляційне збільшення. Під його тиском держава безпосередньо планово підвищує ціни або опосередковано, через зміну масштабу цін, як це відбулося в 1961 р. в процесі зміни грошей в СРСР. Отже, і без прямого зростання цін суспільство може пережити прояви і важкі наслідки інфляції. Це зумовлено порушенням рівноваги між товарним і грошовим обігом і знеціненням грошей у формі їх товарного забезпечення. Немає однозначної відповіді про темпи зростання цін і їх вплив на інфляційні процеси. Якщо зростання цін є короткочасним, зокрема сезонним, і змінюється наступним їх частковим зниженням, то інфляційні наслідки незначні.

Важко визначити інфляцію і процес тривалого підвищення цін, якщо воно досить повільне і малопомітне. Таке зростання цін компенсується підвищенням ефективності діяльності. В економічній літературі воно розглядається, як особливий вид інфляції.

Розглядаючи питання можливості інфляції за будь-яких причин зростання цін, економісти не однозначні. Зростання цін можливе і за умови зростання виробничих витрат. Виходить, що зростання витрат виробництва сприяє зростанню цін, а це в свою чергу зумовлює збільшення маси грошей в обігу. Таку інфляцію називають інфляцією витрат і надають їй відносно самостійного статусу, як об'єктивного і прогресивного явища.

Найбільш послідовно і повно процес інфляції за будь-яких зростань цін розглядають монетаристи. Провідний вчений монетарист Мілтон Фрідмен стверджує, що інфляція завжди і всюди є грошовим феноменом. Суть інфляції ототожнюється з високими темпами зростання пропозиції грошей, яке провокує зростання попиту і цін.

Зростання цін — це прояв інфляції. Інфляція — явище досить складне за формою її прояву та за суттю чинників, що її спричиняють. Зовні вона проявляється в зростанні цін на товари і у падінні валютного курсу національних грошей, у поглибленні дефіциту. Усі ці явища вважаються проявом знецінення грошей незалежно від причинно-наслідкових зв'язків між грошима і товарами на ринку.

За формою прояву інфляції поділяються на такі види:

а) цінова інфляція, що проявляється у формі зростання цін на товари й послуги;

б) інфляція заощаджень, коли знецінення грошей проявляється у зростанні вимушених заощаджень при зафіксованих державою цінах і доходах;

в) девальвація, за якою знецінення грошей проявляється у падінні їх курсу до іноземних валют.

В умовах ринкової економіки основним видом інфляції є цінова інфляція. За темпами знецінення грошей виділяють такі види цінової інфляції:

а) повзуча — характеризується прискореним зростанням маси грошей в обігу з незначним зростанням цін — до 5% на рік;

б) помірна або відкрита інфляція — проявляється у прискоренні знецінення грошей у формі зростання цін в межах 5-20% на рік;

в) галопуюча інфляція — зростання цін досягає 20-50%, а інколи і 100% на рік;

г) гіперінфляція — характеризується надзвичайно високим зростанням цін — більше 100% на рік. На цій стадії інфляції гроші не виконують або виконують не належним чином своїх функцій, купюри низьких номіналів та

розмінна монета зникають з обігу, падає роль грошей в економіці, поширюється бартер.

6.2. Загальні причини інфляції. Причини інфляції в Україні

Загальні наслідки інфляції зумовлюються складними і різними напрямами соціально-економічних і політичних причин. Для одних економічних суб'єктів інфляція може виявитися досить прибутковою справою, а для інших — досить таки збитковою. Тому ті, для кого інфляція виявилася прибутковою, шукають об'єктивних причин інфляції, а ті, для кого інфляція принесла збитки, звинувачують перших у свідомому розкручуванні інфляції.

Загалом причини інфляції можуть бути зовнішніми та внутрішніми.

Зовнішні причини інфляції такі:

- а) зростання цін на світових ринках;
- б) скорочення грошових надходжень від зовнішньої торгівлі;
- в) від'ємне сальдо зовнішньоторговельного балансу.

Внутрішні причини інфляції такі:

- а) запровадження нерозмінних на золото паперових (неповноцінних) грошей;
- б) розбалансованість економіки держави;
- в) монополія держави на грошову емісію;
- г) монопольне положення великих виробників та встановлення ними монопольно високих цін на ринку;
- д) запровадження непомірно високих податків та відсоткових ставок за кредит.

Причиною інфляції може бути також перевищення попиту над пропозицією та відставання попиту від пропозиції. Результатом перевищення попиту над пропозицією є інфляція попиту, а відставання попиту від пропозиції викликає інфляцію витрат або пропозиції.

Основними причинами інфляції в Україні вважаються:

а) Україна унаслідувала від СРСР високозатратну, високомонополізовану, неефективну економіку. Така економіка не могла працювати за рахунок самофінансуванню і вимагала дотацій;

б) Україна унаслідувала від СРСР інфляційний навіс, що становив 117 млрд. крб. у формі вкладів населення в банках (він становив 9,5% доходів державного бюджету України у 1992 р.);

в) Уряд України не розробив чіткої розміченої в часі програми ринкової трансформації економіки та інших сфер суспільства. Реформа проводиться шляхом “спроб і помилок” діяльності нашого Уряду. В результаті інфляція в Україні досягла досить високого рівня. У 1992 р. рівень інфляції в країні становив 2100%, у 1993 р. — 10256% — це найвищий рівень інфляції у світі (до цього найвищим був рівень інфляції у Перу в 1990 р. і становив 7432%);

г) збільшення маси грошей та пов'язане з ним зростання цін не лише не сприяли економічному зростанню, а, навпаки, поглиблювали економічний спад в державі та зростання безробіття;

д) в умовах хронічного дефіциту бюджету і повільних темпів ринкової реструктуризації виробництва, не можна було різко погасити інфляцію. Економіка України все ще залишається високозатратною і малоефективною. Їй була потрібна фінансова підтримка з боку держави. Це спричиняло підвищення цін на товарних ринках. З іншого боку, тривалий інфляційний процес в економіці є свідченням неспроможності існуючого виробничого потенціалу функціонувати в умовах ринку на засадах самофінансування. Останнє зумовлено застосуванням застарілого основного капіталу та втратою внаслідок гіперінфляції обігового капіталу.

До інших основних причин інфляції в Україні можна віднести:

— диспропорцію внутрішніх і світових цін;

— високу монополізацію економіки;

— тиск зовнішнього боргу на державний бюджет. Останнє звужувало маневреність валютними ресурсами держави;

— несприятливий інвестиційний клімат і спрямування вільного капіта-

лу у спекулятивний бізнес;

— слабка економічна компетентність керівників вищих органів влади.

Надмірне затягування інфляційного процесу на досить високому рівні (в середньому на 20%) без відчутного впливу на економічне зростання призвело до того, що інфляція набула форми стагфляції. Вона характеризується загальним застоєм в державі (застій в економіці, виробництві, соціальній сфері) і одночасно інфляцією.

6.3. Економічні та соціальні наслідки інфляції

Інфляція призводить до відчутних негативних наслідків у багатьох сферах суспільного життя, насамперед у соціальній та економічній.

У соціальній сфері інфляція створює передумови для перерозподілу доходів між окремими найманими працівниками та підприємцями на користь підприємців. Зростання цін на товари і послуги як прояв інфляції сприяє збільшенню прибутків господарських суб'єктів і зменшує реальні доходи робітників, службовців та інших верств населення, які змушені купувати товари за зростаючими цінами. Водночас підприємці не лише реалізують, але й купують товари, а працівники не лише купують товари, а й продають свій товар — робочу силу. Ціни на товари, які купують підприємці, та ціни на робочу силу в період інфляції також зростають. Тому виграші або втрати від інфляції можуть мати різні соціальні групи. Все залежить від темпів зростання цін на товарному і ресурсному ринках. Якщо, наприклад, ціни на робочу силу зростають повільніше від цін на споживчі товари, що є найхарактернішим, то матеріальне становище робітників погіршується.

Особливо негативно інфляція впливає на людей похилого віку. Вони живуть за свої заощадження. Внаслідок інфляції ці заощадження знецінюються або зникають зовсім. Так, Уряд України прирівняв карбованець колишнього СРСР до 23 сучасних копійок (один батон за ціною 22 коп. за радянських часів тепер коштує 1 грн.). Залишок кредиторської заборгованос-

ті у формі соціальної компенсації за втрачені грошові заощадження населення, що становлять 28,55 млрд. грн., передбачається виплачувати протягом наступних 20 років.

Інфляція породжує невпевненість підприємців і працівників у перспективі свого економічного розвитку. Це призводить до загострення соціальних суперечностей і посилення політичної нестабільності у суспільстві.

Досить негативні наслідки інфляції в економічній сфері. Особливо відчутний її вплив на сферу виробництва, торгівлю, грошово-кредитну систему, державні фінанси, валютну систему, платіжний баланс держави.

Інфляція спричиняє диспропорційність розвитку виробництва. Позичкові капітали спрямовуються здебільшого в галузі із швидким зростанням цін і відволікають їх з інших галузей. Це призводить до застою виробництва та його занепаду. Коливання цін посилюють економічні ризики інвестицій. Останнє викликає скорочення нових капітальних вкладень і затухання науково-технічного прогресу. Оскільки ціна робочої сили здебільшого зростає повільніше від ціни на засоби виробництва, то стає вигіднішим застосування ручної праці, ніж техніки.

В умовах інфляції скорочується платоспроможний попит населення. Інфляція зумовлює звуження ринку збуту товарів народного споживання. Це викликає зниження темпів виробництва та їх обсягів. Капітали з виробництва відпливають у торгівлю, що посилює спекуляцію, збільшує кількість робочої сили в торгівлі.

В умовах інфляції депозитний відсоток не компенсує інфляційних втрат. Тому економічним суб'єктам стає вигідніше тримати свої активи в грошовій формі. Це негативно впливає на грошовий обіг і кредитні відносини. Відсотки за кредит підвищуються. Останнє призводить до зниження попиту на кредит. Одночасно звужується комерційний кредит.

В умовах гіперінфляції розвивається натуралізація обміну. Власники товарів здійснюють обмін на бартерних умовах, що прискорює інфляцію. На цій фазі інфляції посилюється попит на грошові знаки. Випереджуюче

знецінення грошей порівняно зі збільшенням їх емісії призводить до зменшення реальної цінності грошової маси в обігу.

В умовах інфляції, коли знецінення грошей випереджає їх емісію, порушується баланс у фінансовій системі. Реальна вартість усієї суми державних доходів постійно зменшується. Тому держава змушена весь час вдаватися до емісії грошей. А це ще більше посилює інфляцію. Держава змушена скорочувати свої витрати, здебільшого соціального характеру. Тому ще сильніше загострюється соціально-політична нестабільність у країні.

Негативний наслідок інфляції відбивається у зовнішньоекономічних зв'язках. Він проявляється здебільшого через падіння курсу національної валюти. В результаті купівельна сила грошей на внутрішньому ринку приходиться у невідповідність до курсу національної валюти. Спроби державного регулювання валютних відносин призводять до формування ринкового і офіційного курсів що посилює спекуляцію на валютних ринках, стримує приплив іноземних інвестицій в економіку країни, погіршується платіжний баланс країни і її валютне становище. Все це підриває позиції держави на світовому ринку. Аномалії впливу інфляції на соціально-економічний розвиток держави вимагають кардинальних заходів з метою її приборкання.

6.4. Державне регулювання інфляції

Сучасна економічна наука двояко оцінює вплив інфляції на соціально-економічний розвиток. Більшість економістів визнає позитивний вплив повзучої інфляції на соціально-економічний розвиток. І лише на вищих стадіях вона набуває руйнівного характеру. Тому основна мета державного регулювання полягає в тому, щоб стримувати інфляцію в розумних межах.

Ідею регулювання інфляції першим висунув Кейнс та його однодумці. Ідея “контрольованої” інфляції сформувалася, як складова кейнсіанської теорії державного регулювання економіки шляхом втручання в платоспро-

можний попит. За кейнсіанською ідеєю, держава може стимулювати розширення попиту різними економічними важелями, в т.ч. збільшенням грошової маси в обігу. Реакцією на таке збільшення грошей буде зростання пропозиції, а значить і виробництва товарів без підвищення цін.

Ефективний вплив збільшення грошової маси може відбуватися за таких умов:

- в умовах вільної конкуренції діє механізм цін рівноваги. Тому під впливом додаткового попиту, що зумовлено додатковою кількістю грошей в обігу, підприємці будуть зацікавлені в розширенні виробництва товарів;
- через збільшення попиту втягуються у сферу виробництва наявні на ринку резерви засобів виробництва і робочої сили;
- вільний рух кредитного відсотка під впливом попиту і пропозиції на грошовому ринку дає можливість знижувати його в разі випуску в обіг додаткової маси грошей. Це призведе до зростання інвестицій і наступного розширення виробництва.

Практична реалізація кейнсіанської теорії давала позитивні результати у 50-60-х роках минулого століття. Проте у 70-х роках у більшості країн з розвинутою ринковою економікою розпочалося швидке зростання цін. Інфляція наблизилася до галопуючого рівня. Недостатня обґрунтованість цієї теорії зумовлена такими причинами:

- значним збільшенням державних витрат;
- збільшенням грошової маси в обігу порівняно з їх товарним забезпеченням;
- створення великих монополій, які деформували дію вільного механізму цін рівноваги;
- загостренням екологічних і енергетичних криз, погіршенням умов виробництва, що зумовило зростання виробничих витрат.

В цих умовах кейнсіанська ідея регульованої інфляції зазнала серйозної критики з боку монетарної школи. Головний її недолік вбачався в тому,

що кейнсіанці не враховували в своїх оцінках наслідків інфляційних заходів Уряду і свідомої реакції економічних агентів (підприємців, найманих працівників) на майбутню інфляцію.

Представники монетарної школи висунули положення про “природний рівень безробіття”, який визначається умовами ринку робочої сили і не може бути порушений зовнішнім впливом. Якщо Уряд своїми заходами зменшить безробіття за його природній рівень, то це лише прискорить інфляцію до галопуючих темпів. Останнє зумовлено тим, що підприємці застраховують свої доходи, прогнозуючи зростання цін у своїх ділових контрактах та трудових угодах. Тому очікуваного Урядом перерозподілу доходів та посилення стимулювання виробництва не відбувається. Для цього Уряд буде змушений ще більше розширювати попит над розмірами, яких очікували підприємці. Останнє може призвести до розкручування інфляції. Позитивний ефект може бути лише короткочасним у довгостроковій перспективі. В своїй основі він містить загрозу гіперінфляції.

Політика контрольованої інфляції зазнала невдачі. Уряди більшості країн прийняли нову ідею щодо регулювання інфляції — антиінфляційну політику.

Сучасна антиінфляційна політика проводиться за такими напрямками:

- політика дефляцій;
- політика доходів;
- інтеграційна антиінфляційна політика (поєднання політики дефляцій і політики доходів).

Політика дефляцій включає ряд методів обмеження платоспроможного попиту через фіскально-бюджетний і кредитно-грошовий механізм. Щоб зменшити надходження зайвих грошей в обіг, скорочуються державні витрати. Це, зокрема, витрати на субсидії підприємствам, на соціальні потреби, на військово-промисловий комплекс. З метою вилучення з обігу зайвих грошей, посилюється податковий тиск на доходи, а також здійснюється реалізація державних позик.

Важливим інструментом політики дефляції вважається кредитна рестрикція та пряме лімітування випуску готівки грошей в обігу. Для цього підвищується облікова ставка центрального банку, здійснюється регулювання відсоткової ставки за пасивними й активними операціями комерційних банків, збільшується норма обов'язкових резервів та інші заходи, що скорочують банківське кредитування економіки і цим стримується зростання грошової маси та платоспроможний попит. Така політика може негативно впливати на економічний розвиток виробництва.

Політика доходів передбачає державний контроль за заробітною платою і цінами. Такий контроль зводиться до фіксації заробітної плати і цін на певному рівні (заморожування), або встановлення темпів їх зростання у певних межах.

Під впливом нових монетарних ідей більшість країн відмовляється від прямого втручання держави в ціни і заробітну плату. Вони спрямовують свої антиінфляційні заходи на створення сприятливих умов для функціонування законів ринку і стимулювання приватного підприємництва. Такі заходи включають проведення антимонопольної політики, заохочення ринкової конкуренції, скорочення державних витрат на субсидії малорентабельним і слабоконкурентним підприємствам, введення гнучкої податкової політики, стимулювання підприємницької активності, зростання грошових заощаджень населення тощо. Усі ці заходи позитивно впливають на розвиток виробництва, підвищення його ефективності та продуктивності праці.

6.5. Грошові реформи

Тривалі і глибокі кризові явища в економіці й особливо в грошовому обігу країни завжди вимагають розробки та здійснення заходів, покликаних змінити ситуацію і поліпшити стан грошового обігу й економіки в цілому. Ці заходи можуть набувати форми часткових і подовжених у часі дій виконавчої й законодавчої влади, чи форму концентрованих за часом і місцем дій, на-

цілених на кардинальну зміну ситуації. У такому разі звичайно говорять про господарську або грошову реформу.

Кожна грошова реформа завжди індивідуальна, бо, з одного боку, віддзеркалює конкретні історичні й ринкові умови тієї країни, в якій вона здійснюється, а з іншого — кожна окрема грошова реформа має свою мету, засоби її реалізації і, врешті-решт, свої несхожі ні на яку іншу реформу, наслідки.

Передусім слід зауважити, що в економічній літературі часто розрізняють грошові реформи у вузькому й широкому розумінні. У вузькому розумінні — це реформи, спрямовані на те, щоб зміцнити грошову систему без докорінної зміни самої системи. Грошові реформи, розглянуті під таким кутом з огляду на їх зміст, як правило, розрізняють такі:

1. Формальна грошова реформа, що зводиться найчастіше до простої заміни одного зразка купюр іншим. Приводом до цього є недостатня захищеність купюр старого зразка, або посилення масштабів її фальсифікації.

2. Грошова реформа, що ставить за мету зміну існуючого масштабу цін. Це так звана деномінаційна грошова реформа.

3. Грошові реформи конфіскаційного типу, тобто грошові реформи, що мають за мету безеквівалентне вилучення у населення і суб'єктів господарювання частини грошової маси. Зрозуміло, що такий тип грошової реформи здійснюється в короткі періоди часу, а її підготовка здійснюється таємно від громадян.

Досягнення як стратегічних, так і тактичних цілей передбачає певний механізм реалізації грошових реформ, конкретні методи їх здійснення.

За методом здійснення можна виділити такі грошові реформи:

— Реформи, що здійснюються шляхом реставрації. Суть цього методу полягає в тому, що знецінену грошову одиницю поступово зміцнюють, змінюючи співвідношення між грошовою і товарною масою, тобто акцент робиться на розвитку виробництва таким чином, щоб поступово грошова

одиниця країни відображала більшу (за вартістю) сукупну товарну масу, ніж до початку реформи.

Такий спосіб є найбільш прийнятним для суспільства, але він потребує значних зусиль і така реформа, як правило, здійснюється протягом тривалого часу. Прикладом можуть бути США, що використали цей метод, відновлюючи і зміцнюючи свою грошову одиницю після громадянської війни 1861—1865 рр. На це вони витратили 14 років. Довготривалість здійснення грошових реформ таким способом досить часто спонукає тих, хто її планує і здійснює, до використання ще так званої дефляції. Остання полягає в тому, що частина грошової маси вилучається з грошового обігу і знищується. У такий спосіб це зміцнює зусилля суспільства щодо відновлення статусу грошової одиниці. Звісно, знищення частини грошових знаків може здійснювати тільки держава, а вилучити їх з обігу без відповідного еквівалента вона не може. Це робить дефляцію найбільш прийнятним прийомом грошової реформи для всіх верств суспільства.

— Складним, але таким, що мав місце в історії грошових реформ методом, є метод уведення паралельних валют. Суть цього методу полягає в тому, що введення нової грошової одиниці здійснюється поступово і вона певний час діє поряд зі старою грошовою одиницею, сфера функціонування якої поступово звужується. Це складний шлях реформування сфери грошового обігу, він завжди має конфіскаційну спрямованість, незалежно від того оголошено про це офіційно, чи ні. Справа в тому, що та грошова одиниця, яка ще діє, але вже приречена на зникнення, швидко втрачає сферу своєї дії і, по суті, частину коштів у населення таким чином конфіскують.

Прикладом успішного застосування такого методу може бути грошова реформа, що здійснювалась у Радянському Союзі в 1922—1924 рр. Тоді перебудова грошової системи почалася з емісії в 1922 р. банківських білетів у червінцях, які мали золотий уміст 7,7 грама золота. Водночас у 1922 і в 1923 рр. проведено дві деномінації радзнаків, які ще знаходились в обігу (у 1922 р.

10 тис. старих рублів прирівнювалися до 1 нового рубля, а в 1923 р. радзнаки зразка 1923 р. обміняли на нові у співвідношенні 100 руб. до одного рубля).

Що ж стосується грошових реформ у широкому розумінні, то це якісні масштабні і, як правило, довготермінові зміни в усій царині грошових відносин. В умовах нашої держави вони тісно пов'язані зі структурною перебудовою економіки, формуванням і розвитком ринкової інфраструктури, удосконаленням нормативної бази суспільного виробництва, розвитком банківської системи, розробкою ринкових механізмів регулювання грошової сфери, удосконаленням організації використання різноманітних фінансових інструментів тощо.

Історія грошових реформ у нашій країні бере початок з 1917 р. Як відомо, вперше державну самостійність Україна отримала в 1917 р. Спочатку Центральна Рада своїм універсалом проголосила автономію Української Народної Республіки, а пізніше, у знаменитому четвертому Універсалі було оголошено її повну державну самостійність.

З одержанням Україною в 1991 р. незалежності знову постало питання про введення власної валюти і створення самостійної грошової системи. Цей процес пройшов три етапи від уведення купона, до виходу з рублевої зони і введення гривні. Особливу значимість з огляду на процес становлення грошової системи незалежної держави мало введення гривні, що було здійснено в результаті проведення грошової реформи. Її підготовка відбувалася досить довго і супроводжувалася пошуком найбільш оптимальних варіантів її проведення. При цьому її оптимальність визначалася з позицій забезпечення стійкої національної валюти.

Грошова реформа в Україні почалася 2 вересня і продовжувалась до 16 вересня 1996 р. Упродовж цього періоду вільно використовувались як гривні, так і карбованці. Це була найбільш успішна з усіх грошових реформ, проведених до цього часу в країнах СНД. Найважливіша її особливість — це насамперед її неконфіскаційний характер.

Запитання для самоконтролю

1. Суть, види і закономірності розвитку інфляції.
2. Види інфляції за формою прояву, темпами знецінення грошей та факторами, що спричиняють інфляцію.
3. Причини виникнення інфляції.
4. Економічні і соціальні наслідки інфляції.
5. Особливості інфляції в Україні.

ТЕМА 7. ВАЛЮТНИЙ РИНОК І ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ

7.1. Суть валюти і валютних відносин. Класифікація валют

Валюта являє собою грошову одиницю, яка застосовується для вимірювання вартості товару, що прямо чи опосередковано пов'язано із зовнішньоекономічними відносинами. Термін “валюта” (valuta) походить від італійського, що означає вартість (цінність). У практичному застосуванні цей термін використовується для визначення національної грошової одиниці, грошових знаків іноземних країн при міжнародних розрахунках, а також для визначення регіональних грошових розрахункових одиниць типу євро.

Поняття валюти включає:

1) грошові кошти у формі законних платіжних засобів, тобто готівки валютних коштів чи депозитів у грошах тієї чи іншої країни, які можуть служити міжнародним засобом платежу чи обігу;

2) інші валютні цінності, тобто платіжні документи у формі чеків, векселів, сертифікатів, акредитивів, а також фондові цінності (акції, облігації тощо) та фінансові інструменти.

Валюта класифікується за кількома критеріями. Найважливішими є класифікації за емітентною належністю та режимом використання. За емітентною належністю валюта включає:

а) національну валюту, яка виражається в грошах, що емітуються національною банківською системою. Для України — це гривня, для Російської Федерації — рубель, для США — долар;

б) іноземну валюту, виражену в грошах, що емітуються банківськими системами інших країн. Для України — це будуть кошти за номіналом у всіх національних грошових одиницях, крім гривні;

в) колективну валюту, виражену в особливих міжнародних грошових одиницях. Вони емітуються міжнародними фінансово-кредитними

установами і функціонують за міжнародними угодами. Зараз найважливішими вважаються такі дві валюти:

- євро, що запроваджені в міжнародний грошовий обіг одинадцяти країнами Західної Європи;
- SDP (СПЗ — спеціальні права запозичення) — розрахункова одиниця міжнародного валютного фонду (1 СПЗ = 0,888671 г. золота з 1 СПЗ = 1 дол. США).

За режимом використання валюти поділяються на конвертовані і неко-
нвертовані.

Конвертованими вважаються валюти, які вільно обмінюються на валюти інших країн за курсом у встановленому порядку та вільно ввозяться і ввозяться через кордон. Конвертованість валюти забезпечується завдяки зусиллям, які спрямовані на досягнення товарно-грошової збалансованості, запровадження організаційно-правових основ валютного регулювання та інших заходів стабілізації валютних відносин. Україна прагне до запровадження конвертованості валюти. Рада директорів МВФ 8 травня 1997 р. оголосила про те, що Україна взяла на себе зобов'язання щодо виконання статті VIII Статуту МВФ.

У межах світової валютної системи вільно конвертованою вважається валюта країни, яка взяла на себе зобов'язання, передбачені пунктами 2,3 і 4 статті VIII Угоди МВФ. Це означає наступне:

а) країна має право запроваджувати заходи контролю (в тому числі й дискримінаційні) щодо руху капіталу (як відпливу його, так і припливу з-за кордону);

б) дана країна має права обмежувати можливість використання своєї валюти або валюти інших членів Фонду для здійснення поточних платежів (хоч вона і може визначити, в яких валютах резиденти мають право обмежувати платежі з-за кордону, але в жодному разі не повинна обмежувати їхнього права одержувати ці платежі в національній валюті);

в) дана країна зобов'язана викуповувати в інших членів Фонду (їхніх офіційних органів) залишки коштів у своїй валюті за умови, що вони утворилися за рахунок платежів за поточними операціями, і конвертація необхідна для здійснення поточних операцій.

В даний час порядок здійснення валютних операцій в Україні відповідає загальноприйнятим міжнародним стандартам та вимогам, які передбачені статтею VIII Статуту МВФ.

Конвертованість валюти можна класифікувати за ступенем конвертованості на повну і часткову.

Повна конвертованість означає можливість вільного обміну національної валюти на іноземну валюту для всіх категорій власників і за всіма операціями. На початок 2002 р. функціонувало більше двадцяти вільно конвертованих валют. Часткова конвертованість означає, що для одних видів операцій та осіб обмін національної валюти дозволений, а для інших — ні.

Якщо конвертованість поширюється лише на платежі за поточними операціями, вона називається поточною, а якщо вона поширюється лише на платежі за рухом капіталу, то називається капітальною.

Неконвертованими вважаються валюти, які неможливо обміняти на іноземні валюти за ринковим курсом. Ввіз та вивіз іноземних валют обмежений. Такими є валюти слаборозвинутих країн або країн, що переживають глибоку і хронічну економічну та фінансову кризи. До 1997 р. типово неконвертованою була українська національна валюта — гривня.

Використання певних валют для обслуговування зовнішньоекономічних відносин надає цим відносинам специфічної форми. Характерні особливості валютних відносин такі:

- відносини, що складаються між економічними суб'єктами різних країн. Вони мають виконувати вимоги національного законодавства цих країн;
- відносини, що реалізуються у певних сферах світового ринку. Вони зазнають впливу традицій і правил, передбачених міжнародними

угодами та іншими регулятивними документами міжнародного характеру;

- відносини відображають суперечливість економічних інтересів різних країн. Нерідко ці суперечності зачіпають національні інтереси, що надає валютним відносинам особливого значення в економічних системах певних країн;
- валютні відносини обслуговуються кількома валютами, інколи трьома: національною валютою імпортера, валютою міжнародного платежу та національною валютою експортера. Тому тут значний вплив справляють фактори, пов'язані з валютними ризиками.

Валютні відносини є досить складними і важко регульованими. Тому у більшості країн світу прийняті спеціальні закони, які регламентують механізм державного регулювання валютних відносин. Вони спрямовані на захист національних інтересів країни від негативного впливу зовнішніх та внутрішніх учасників.

За своїм економічним змістом валютні відносини являють собою сукупність економічних відносин, що виникають у процесі взаємного обміну результатами діяльності національних господарських суб'єктів і обслуговуються валютою. Економічні відносини національних господарських суб'єктів різних країн завершуються валютними платежами. За економічним призначенням валютні платежі можуть виступати у таких формах:

- а) міжнародні розрахунки за зовнішньоторговельними операціями;
- б) отримання і погашення різних видів міжнародних кредитів;
- в) переміщення валют при здійсненні зовнішніх інвестицій;
- г) переміщення валют при наданні технічної та економічної допомоги;
- д) операції з купівлі-продажу валюти на внутрішньому і зовнішньому валютному ринках.

7.2. Валютний ринок та його класифікація. Операції на валютному ринку

Успішний розвиток валютних відносин можливий за умови функціонування ринку, на якому можна вільно продавати та купувати валюту.

Валютний ринок — це економічні відносини, що виникають у процесі купівлі-продажу іноземних валют за курсом національної валюти, який складається на основі співвідношення попиту і пропозиції на ці валюти.

За економічним змістом валютний ринок являє собою частину грошового ринку, на якому врівноважується попит і пропозиція на валюту як специфічний товар. За призначенням і організаційною формою валютний ринок — це сукупність спеціальних установ і механізмів, які у взаємодії забезпечують вільний продаж і купівлю національної та іноземної валюти за співвідношенням попиту і пропозиції.

Валютний ринок має атрибути звичайного ринку: об'єкти і суб'єкти, та функціонування ринкового механізму з його елементами: попиту, пропозиції і ціни. Він характеризується особливою інфраструктурою та комунікаціями.

Об'єктом валютного ринку служать валютні цінності, зокрема іноземні, коли суб'єкти цього ринку купують чи продають їх за національну валюту, та національні, коли суб'єкти ринку купують чи продають ці валютні цінності за іноземну валюту. Оскільки на ринку одночасно відбувається продаж іноземної та національної валюти, то вони існують, як об'єкти валютного ринку.

Суб'єктами валютного ринку можуть виступати фізичні і юридичні особи, посередники — банки, брокерські контори, валютні біржі, які “зводять” продавців і покупців валюти та забезпечують організацію купівлі-продажу валюти. Основна мета діяльності всіх суб'єктів валютного ринку є отримання прибутку від своїх операцій.

За характером виконуваних операцій і ступенем ризику валютний ринок включає такі суб'єкти:

а) господарські суб'єкти, які купують і продають валюту, необхідну для забезпечення своєї комерційної діяльності. В основному це експортери й імпортери;

б) інвестори, які вкладають капітал у валютні цінності з метою отримання відсоткового доходу;

в) спекулянти, які постійно купують і продають валюту задля отримання доходу від різниці в їх курсі. Професійними спекулянтами виступають валютні дилери. Ними можуть бути і фізичні, і юридичні особи;

г) хеджери, які здійснюють операції на валютному ринку від несприятливої зміни валютного курсу;

д) посередницькі банки, брокерські контори, біржі тощо.

Провідне місце серед посередників валютного ринку займають банки. Вони ведуть рахунки в національній та іноземній валютах, мають розвинуту систему комунікацій і їм досить зручно виконувати доручення клієнтів з купівлі-продажу валюти. Вони постійно торгують валютою в середині країни та за її межами.

Особливості попиту і пропозиції на валютному ринку зумовлені тим, що об'єктом та інструментом купівлі-продажу тут виступають грошові кошти різної національної належності. Тому попит на іноземну валюту одночасно є пропозицією національної валюти, а пропозиція іноземної валюти є одночасно попитом на національну валюту.

Ціною на валютному ринку виступає валютний курс. Він являє собою вартісне співвідношення двох валют, або "ціну" грошової одиниці однієї країни, вираженої в грошових одиницях іншої країни або в міжнародних платіжних засобах.

Залежно від організації торгівлі валютою валютний ринок поділяється на біржовий та позабіржовий.

На біржовому ринку торгівля валютою здійснюється організовано на спеціальному місці, що називається валютна біржа. Організатори біржі за свої послуги отримують великі доходи у формі комісійних. Тому цей вид

торгівлі все більше поступається місцем позабіржовій валютній торгівлі. Тут продавці і покупці вступають у прямі зв'язки між собою. В Україні міжбанківська валютна біржа перестала існувати з 2000 р. Тепер торгівля валютою здійснюється через міжбанківський валютний ринок.

Валютний ринок має свою структуру. Він включає національні ринки, міжнародні ринки і світовий ринок.

Національні валютні ринки функціонують у більшості країн світу. Вони обмежуються економічним простором конкретної країни і регулюються її національним валютним законодавством.

Міжнародні валютні ринки сформувалися в тих країнах, в яких до мінімуму зведені обмеження на валютні операції. Такі ринки в основному регулюються міждержавними угодами, традиціями та домовленістю учасників цих ринків.

Світовий валютний ринок поєднує окремі міжнародні ринки і працює практично цілодобово. З початку доби відкриваються азійські ринки (в містах Токіо, Гонконг, Сінгапур тощо), а після їх закриття працюють європейські ринки (в містах Париж, Лондон тощо), а під кінець дня — ринки американського континенту. Завдяки цьому будь-який суб'єкт валютного ринку може будь-коли, зв'язавшись з центром, здійснити операції з купівлі-продажу валюти.

За характером операцій валютний ринок поділяється на ринок конверсійних операцій (перетворення або заміна на еквівалентній основі рівновеликих цінностей шляхом їх обміну) та ринок депозитно-кредитних операцій, на якому купівля валюти здійснюється шляхом її залучення на депозитні вклади на узгоджені строки та наступний продаж у формі надання кредитів на різні строки.

За видами конвертованості операцій валютний ринок включає:

а) ринок касових операцій, на якому купівля-продаж валюти відбувається в умовах поставки її не пізніше другого робочого дня з дня укладання угоди за курсом, узгодженим у момент її підписання;

б) ринок ф'ючерсних операцій, де торгівля відбувається за угодою, що передбачає оплату валюти через певний час після укладання угоди за ціною, наперед визначеною в контракті. Метою торгівлі на цьому ринку є отримання різниці в курсі валют з моменту укладання угоди до моменту її оплати;

в) ринок опціонів — це торгівля, що здійснюється з відстрочкою поставки валюти на термін, який перевищує два робочих дні за біржовою угодою чи контрактом з наданням права (але не зобов'язання) купувати або продавати валюту на певних умовах у майбутньому з фіксацією ціни на час укладення угоди або на час придбання валюти. Перший продавець опціону несе безумовне та невідкладне зобов'язання щодо виконання умов опціонного контракту. Кожен покупець опціону має право відмовитися у будь-який момент від придбання валюти. Претензії щодо неналежного виконання чи невиконання зобов'язань опціонного контракту можуть пред'являтися лише емітенту.

За територіями розміщення світові валютні ринки поділяються на європейські, азіатські, північноамериканські тощо. За характером оплати валютний ринок поділяється на ринок безготівкових валютних операцій і ринок готівкових валютних операцій.

Валютний ринок має виконувати покладені на нього функції. Основні з них такі:

а) забезпечення умов для проведення валютної політики держави та створення для цього відповідних механізмів;

б) суб'єктам валютних відносин мають бути створені належні умови для своєчасного проведення розрахунків. Це сприяє розвитку зовнішньої торгівлі;

в) діяльність всіх учасників валютних відносин має бути прибутковою;

г) формування і балансування попиту і пропозиції валюти і регулювання валютного курсу;

д) страхування валютних ризиків;

е) диверсифікація валютних резервів (розширення номенклатури валютних коштів, які використовуються, як резерв).

Валютний ринок виконує свої функції за допомогою властивих йому валютних операцій. Під валютними операціями розуміється процес переміщення валютних цінностей між суб'єктами валютного ринку.

Операції валютного ринку класифікуються за такими трьома ознаками.

1. За терміном здійснення платежів з купівлі-продажу валюти валютний ринок включає касові операції, або операції з негайною оплатою, та строкові операції, тобто операції з відстрочкою оплати на термін, що перевищує два робочих дні.

2. За механізмом проведення валютні операції включають:

а) операції спот — це валютні угоди на короткотермінову (до 48 год.) доставку валюти із негайною оплатою. Угода укладається за поточними цінами (курсами) на день її підписання, а обмін валюти — наступного дня після підписання угоди;

б) операції своп — це купівля іноземної валюти з негайною оплатою національною валютою і з умовою подальшого зворотного викупу;

в) форвардні операції — це різновид строкових операцій, що полягає у купівлі-продажу валюти між двома суб'єктами з наступним передаванням її в обумовлений строк і за курсом, визначеним у момент укладання контракту. Вони здійснюються здебільшого на позабіржовому між-банківському ринку;

г) ф'ючерсні операції — це також різновид строкових операцій, в яких два контрагенти зобов'язуються купити або продати певну суму валюти у певний час за курсом, встановленим в момент укладання угоди. Ці угоди здійснюються на біржах і під їх контролем;

д) опціонні операції, як різновид строкових операцій, за якими складається особлива угода, що надає одному з контрагентів ринку право купити чи продати певну суму валюти в установленний строк і за узгодженим сторонами курсом. Угодою передбачається можливість відмови покупцем, але обов'язком продавця;

е) валютний арбітраж являє собою купівлю-продаж іноземних валют з наступною зворотною угодою для отримання різниці валютних курсів в часі або за рахунок різниці в курсах різних валют та різних ринків.

Класифікація операцій за формою їх проведення включає готівкові і безготівкові операції. Класифікація за масштабами операцій виділяє оптові операції, які здійснюються між банками, та роздрібні, які відбуваються між банком та його клієнтами.

За цільовим призначенням операції валютного ринку можуть здійснюватися з метою отримання валютних коштів для проведення міжнародних розрахунків, з метою страхування від валютних ризиків (операції хеджування) та спекулятивні операції (операції з метою отримання прибутку).

7.3. Валютний курс та фактори, що впливають на його рівень

Зовнішньоекономічні операції здебільшого пов'язані з обміном однієї міжнародної валюти на іншу. Тому виникає необхідність встановлення співвідношення обміну між валютами, тобто валютного курсу.

Валютний курс — це співвідношення, за яким одна валюта обмінюється на іншу, або “ціна” грошової одиниці однієї країни, що визначена в грошовій одиниці іншої країни. Він встановлюється з точністю до 4-5 десяткових знаків.

Встановлення курсу обміну валюти називається котирування валюти. Валютний курс відбиває взаємодію сфер національної та світової економіки. За допомогою валютного курсу порівнюється цінність національної валюти через її відносну купівельну спроможність з цінністю грошової одиниці інших країн. Необхідність визначення валютного курсу зумовлено такими потребами:

а) здійснення обміну валюти під час торгівлі товарами і послугами та в процесі руху кредитів і капіталів;

б) для порівнювання цін на світових та національних ринках, а також для визначення вартісних показників різних країн, виражених у національній або іноземних валютах;

в) з метою переоцінки рахунків в іноземній валюті фірм та банків.

Для проведення розрахунків валютний курс розглядається учасниками обміну, як коефіцієнт перерахунку однієї валюти в іншу. Він визначається за співвідношенням попиту і пропозиції на валютному ринку.

Валютний курс коливається навколо його вартісної основи, тобто паритету купівельної спроможності валют під впливом співвідношення попиту і пропозиції. Таке співвідношення залежить від багатьох факторів, які відображають зв'язок валютного курсу з такими економічними категоріями, як вартість, ціна, гроші, відсотки, платіжний баланс тощо. Всі фактори, що впливають на валютний курс, можна поділити на дві групи:

1. Кон'юнктурні або тимчасові, які зумовлені коливанням ділової активності, політичною і військово-політичною обставинами, прогнозами, ажіотажем тощо.

2. Структурні або довгострокові. До них відносяться:

— зростання обсягу національного доходу, який зумовлює підвищення попиту на іноземні товари. Водночас товарний імпорт може збільшувати вплив іноземної валюти;

— рівень інфляції — чим вищі темпи інфляції в країні, тим нижчий курс її валюти, якщо не впливають інші фактори;

— стан платіжного балансу. За активного платіжного балансу підвищується курс національної валюти, бо підвищується на неї попит з боку зовнішніх боржників. За пасивного платіжного балансу може відбуватися зниження курсу національної валюти, так як боржники продають валюту цієї країни на іноземну з метою погашення своїх зовнішніх зобов'язань;

— різниця відсоткових ставок у різних країнах і її вплив на валютний курс зумовлюється двома основними причинами:

1) підвищення відсоткової ставки стимулює приплив іноземних капіталів, а її зниження заохочує відплив капіталів в т.ч. і національних капіталів за кордон;

2) відсоткові ставки впливають на операції валютних ринків та ринків позичкових капіталів;

— діяльність валютних ринків та здійснення спекулятивних валютних операцій. Валютні ринки досить активно реагують на зміни в економіці і політиці та коливаннях курсових співвідношень валют. Цим вони сприяють розширенню можливості валютної спекуляції на стихійному ринку валютами, на які знижується їх курс. При цьому фірми і банки завчасно продають валюти, що мають тенденцію до зниження і купують стійкіші валюти;— ступінь використання певної валюти на ринку і в міжнародних розрахунках, зокрема операції світового ринку виконуються на 50-70% у доларах США. Це визначає масштаб попиту на цю валюту та її пропозицію. На курс валюти впливає і ступінь її використання в міжнародних розрахунках;

— рівень довіри до валюти на національному та світовому ринках, який визначається економічною та політичною обстановками в країні, станом економічного зростання, інфляційними процесами, купівельною спроможністю валюти, співвідношенням попиту і пропозиції валюти та перспективами їх співвідношення;

— валютна політика, яка визначає державне регулювання валютного курсу, спрямованого на його підвищення або зниження, виходячи із завдань валютно-економічної політики держави;

— рівень розвитку фондового ринку — виступає конкурентом валютного ринку. Тому безпосереднє залучення іноземної валюти, а також залучення національної валюти для купівлі іноземної валюти на валютному ринку впливає на співвідношення попиту і пропозиції на валютному ринку.

Держава здійснює валютне регулювання двома методами: девальвацією, що являє собою зниження офіційного курсу для стимулювання експорту та імпорту, і ревальвацією — підвищенням офіційного курсу.

Девальвація і ревальвація не є засобами стабілізації валютного курсу. Вони служать методом приведення офіційного курсу у тимчасову відповідність з дійсним.

Валютні курси можуть бути фіксовані та плаваючі. В умовах фіксованого режиму валютний курс закріплюється до однієї валюти або до “кошика” валют. Плаваючі курси змінюються залежно від попиту та пропозиції на валютному ринку. В Україні у 1993 р. було прийнято фіксований курс, а з 1994 р. — плаваючий курс. Починаючи з 1 вересня 1997 р., в Україні запроваджений так званий “валютний коридор”. Це такий режим курсу національної валюти, коли на певний термін встановлюється мінімальна та максимальна межі офіційного курсу валюти. А на центральний банк покладається зобов'язання підтримувати такий курс у встановлених межах.

7.4. Валютні системи та валютна політика

Валютна система являє собою організаційно-правову форму реалізації валютних відносин у межах певного економічного простору.

Валютні системи поділяються на національні, регіональні (міжнародні) та світову.

Національні валютні системи базуються на національних грошах і є складовими грошових систем окремих країн. Національні валютні системи включають такі основні елементи:

- назву валюти, види купюр та характер емісії національної валюти;
- ступінь конвертованості національної валюти. Українська гривня є частково вільно конвертованою;
- режим курсу національної валюти. Законодавче визначення режиму валютного курсу в Україні Верховна Рада України передала Кабінету

Міністрів України та НБУ. Режим валютного курсу поступово змінювався від жорсткої фіксації до вільного плавання;

— режим використання іноземної валюти на національній території в загальному економічному обороті. Цей режим зводиться до повної або часткової заборони (заборони з окремими винятками);

— режим формування і використання державних золотовалютних резервів. Він встановлюється для забезпечення стабільності національних грошей і може проявитися у двох формах:

а) жорсткої прив'язки національної валюти до певної іноземної чи іншої валюти (національної, колективної) з установленням фіксованого її курсу до цієї валюти. За такого режиму іноземна валюта перетворюється в забезпечення національних грошей;

б) використання валютних запасів для підтримання рівноваги на національному валютному ринку з метою стабілізації зовнішньої і внутрішньої вартості грошей;

— режим валютних обмежень, які вводяться чи скорочуються законодавчим органом залежно від економічної ситуації в країні. Якщо економіка розбалансована, національні гроші не стабільні, то в країні вводяться певні обмеження, лімітування, заборони щодо операцій з іноземною валютою;

— регламентація внутрішнього валютного ринку і ринку дорогоцінних металів. В Україні за нормативними актами визначається порядок функціонування біржового ринку і міжбанківського валютного ринку. Крім того, НБУ здійснює ліцензування діяльності комерційних банків з валютною основою, видає дозволи юридичним особам на відкриття рахунків в іноземних банках, здійснює контроль за надходженням виручки від експортерів в країну, регламентує режим поточних і строкових вкладів в іноземній валюті;

— регламентація міжнародних розрахунків та міжнародних кредитних відносин. Нормативними актами України визначається порядок відкриття в наших банках кореспондентських рахунків іноземних банків, порядок

здійснення платежів за окремими видами комерційних операцій та формами розрахунків, а також порядок переказування іноземної валюти за кордон фізичним особам;

— визначення національних органів, на які покладається порядок реалізації валютної політики, їх прав та обов'язків у сфері організації національної валютної системи. До таких органів в Україні відносяться:

- а) Кабінет міністрів України;
- б) Національний банк України;
- в) Державна податкова адміністрація;
- г) Державний митний комітет;
- д) Міністерство зв'язку України.

Названі державні органи та комерційні банки створюють інфраструктуру валютної системи. Центральним органом є Національний банк України як орган державного валютного регулювання і контролю.

Контроль за валютними операціями, які проводяться на території України, здійснюють органи Державної податкової адміністрації. Контроль за дотриманням правил переміщення валюти через митний кордон України здійснюють органи Державного митного комітету. Контроль за дотриманням правил поштових переміщень та пересилки валютних цінностей через Державний кордон проводять органи Міністерства зв'язку України.

Організація валютної системи пов'язана з розробкою і реалізацією валютної політики. У її формуванні беруть участь Кабінет міністрів України, Адміністрація Президента та Верховна Рада України.

Валютна політика являє собою сукупність організаційно правових та економічних заходів у сфері міжнародних валютних відносин, спрямованих на досягнення визначених державою цілей. Кінцевою метою валютної політики є стратегічні цілі монетарної політики. Вони пов'язані із забезпеченням збільшення зайнятості, виробництва ВВП та стабілізації цін. Механізм валютної політики ув'язується з проміжними і тактичними цілями монетарної політики.

Крім загальномонетарних цілей валютна політика має свої специфічні цілі. Вони проявляються у валютній сфері, зокрема:

- а) лібералізація валютних відносин у державі;
- б) забезпечення збалансованості платіжного балансу та стабілізація джерел надходження іноземної валюти на національний ринок;
- в) забезпечення високого рівня конвертованості національної валюти;
- г) захист інвестицій (національних та іноземних) у країні;
- д) забезпечення стабільності національної валюти.

Реалізація валютної політики забезпечується законодавчим регулюванням валютних відносин та контроль за їх виконанням.

7.5. Світова та міжнародні валютні системи

Світова валютна система — це спільно розроблена державами форма реалізації валютних відносин, закріплена міжнародними угодами. Вона включає такі складові:

- а) форми міжнародних засобів платежу: золото, національні валюти, міжнародні валютні ресурси типу євро, СПЗ (спеціальні права запозичені);
- б) умови взаємної конвертованості валют;
- в) уніфіковані правила міжнародних розрахунків;
- д) уніфікований режим валютних курсів;
- е) режим валютних ринків та ринків золота;
- є) міжнародні валютно-фінансові організації;
- ж) міжнародне регулювання валютних обмежень.

Світова валютна система у своєму розвитку пройшла кілька етапів.

Першою світовою валютною системою була система, заснована на золотому стандарті. Вона сформувалася наприкінці XIX та початку XX ст. і характеризувалася сукупністю національних валютних систем. В цей період платіжний обіг обслуговувався переважно золотом. Обмін національних валют на іноземні не мав обмежень, існував вільний її ввіз і вивіз з країн.

Після першої світової війни на зміну золотому стандарту прийшов механізм золотодевізного стандарту (роль еквівалента стали виконувати золоті монети). У період світової економічної кризи (1927-1933 рр.) єдиний золотодевізний стандарт розпався і єдина світова валютна система перестала існувати.

З грудня 1945 р. почав діяти третій етап валютно-фінансового устрою. Він проіснував до 1 січня 1970 р., тобто до початку функціонування СПЗ (спеціальні права запозичень). Роль золота у міжнародній валютній системі обмежувалася. У цій одиниці виражалися курси національних валют та оцінювалися валютні резерви.

З 15 серпня 1971 р. припинено розмін долара США на золото, а з квітня 1978 р. функціонує четвертий етап світової валютної системи. З цього часу юридично закріплено демонетизацію золота.

Сучасна світова валютна система має характер паперово-валютної системи. Провідна роль у світовій валютній системі до цього часу належала долару США. Щоб протистояти монополії долара у світовій валютній системі, у березні 1979 р. утворилася міжнародна (регіональна) валютна система — Європейська валютна система (ЄВС). Її основна мета полягала у досягненні стабільності та створення єдиної валюти для членів європейської валютної системи. З 1 січня 1999 р. в одинадцяти Європейських країнах з п'ятнадцяти, що входили тоді до Європейського союзу, запроваджена єдина валюта євро.

Основні переваги введення євро такі:

- а) зниження операційних витрат на конверсійні операції;
- б) розширення фінансових ринків;
- г) зростання ліквідності фінансових інструментів;
- д) зменшення валютних ризиків в процесі здійснення економічних операцій;
- е) спрощення міжнародних фінансових операцій;

є) зростання конкуренції на світовому валютному ринку. Переваги функціонування валюти євро будуть сприяти розвитку міжрегіонального співробітництва.

Запитання для самоконтролю

1. Суть валюти і валютних відносин.
2. Поняття валютної системи.
3. Валютний курс та конвертованість валют.
4. Валютний ринок. Операції на валютному ринку.
5. Валютне регулювання: суть та необхідність.
6. Валютні системи: поняття, структура, призначення.
7. Світова та міжнародні валютні системи.
8. Етапи розвитку світової валютної системи.

ТЕМА 8. КРЕДИТ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

8.1. Необхідність і суть кредиту

Кредит виник безпосередньо з потреб виробництва внаслідок процесів обміну товарів. Виникнення кредиту поряд з виникненням грошей відноситься до найвизначніших відкриттів людства. Причини виникнення кредиту криються у сфері обміну, де продавці товарів протистоять один одному, як власники, як юридично самостійні особи.

Конкретною економічною основою, на якій проявляються і розвиваються кредитні відносини, виступає кругообіг капіталу. Цей кругообіг безперервний. В його процесі виникають коливання наявності тимчасово вільних коштів і коливання гострої потреби в таких коштах. У зв'язку з тим, що строки надходження грошових коштів від реалізації продукції і строки їх витрат на виробничі потреби не збігаються, то у господарських суб'єктів певна частина коштів у певні періоди часу тимчасово вільна, а в інших — в цей час виникає гостра потреба в таких коштах. Так виникає можливість мобілізації тимчасово вільних коштів для надання їх у формі кредиту іншим суб'єктам господарювання. Це служить однією з найважливіших передумов кредитних відносин.

Для виникнення кредитних відносин необхідно, щоб той, хто надає кредит, довіряв тому, хто хоче отримати кредит. Сам термін “кредит” походить від латинського слова *credere*, що означає довіряти, або *credo* — вірю. Саме довіра служить основою кредитних відносин, однією з найважливіших передумов виникнення кредиту. Але в сучасних умовах ця передумова досить часто виступає на другий план. Для виникнення кредитних відносин і укладання кредитної угоди самої довіри недостатньо. При видачі кредиту майже завжди є ризик несвоєчасного чи неповного повернення коштів. Тому кредитору потрібні певні гарантії. Такі гарантії він може отримати, по-перше, від самого позичальника у формі застави, по-

друге, від гаранта, тобто фізичної чи юридичної особи, яка має певний капітал чи майно і гарантує повернення кредиту, і, по-третє, від страхової компанії.

Крім довіри, обов'язковою передумовою виникнення кредитних відносин є збіг економічних інтересів кредитора і позичальника. Він досягається через переговори між ними щодо умов кредитної угоди, де обумовлюється розмір кредиту, термін кредиту, відсоткова ставка за користування кредитом, порядок надання та повернення кредиту.

За своєю природою кредитна угода зумовлює необхідність матеріальної відповідальності її учасників за виконання взятих на себе зобов'язань. Тому цими учасниками мають бути юридично самостійні особи. Фізичні особи можуть бути суб'єктами кредитних відносин за умови їх дієздатності з правового погляду. Обидві сторони кредитних відносин мають бути кредитоспроможними.

Важлива передумова кредитних відносин — це отримання позичальником регулярних доходів у формі заробітної плати, пенсії, виручки від реалізації продукції тощо.

Отже, кредит (від латинського “creditum” — позика, борг) — це економічні відносини між суб'єктами ринку з приводу перерозподілу вартості на умовах їх повернення, строковості і платності.

Потреба суб'єктів господарювання в оборотних грошових коштах і, зокрема, кредиту, коливається протягом виробничого циклу і в різних циклах кругообігу. Ці коливання бувають двох видів: сезонні і постійні. Сезонні коливання викликані переважно природними причинами, а постійні — різними випадковими причинами. У сезонних галузях виробництва, зокрема у сільському господарстві, мають місце обидва види коливань.

Для здійснення безперервності процесу індивідуального кругообігу капіталу і сезонні, і постійні коливання забезпечуються грошовими коштами у формі кредиту. За характером та обсягами коливань потреби в обіговому

капіталі господарств відрізняються між собою і за обсягами, і за часом використання.

Коливання потреби в обіговому капіталі суб'єктів господарювання з сезонним характером виробництва, зокрема переробка плодоовочевої продукції, показує, що у першому кварталі закінчується переробка плодоовочевої продукції і завершується її відвантаження. Тому потреби в обіговому капіталі зменшуються до мінімуму. Його величина визначається нормативом власних обігових активів. Лише у другому кварталі, коли завершується підготовча робота до нового сезону виробництва продукції, потреба в обігових коштах починає зростати. Це зумовлено потребами ремонтних робіт, створенням запасів паливно-мастильних матеріалів, тари тощо. Потреба в обігових активах підвищується і особливо швидко зростає в третьому і на початку четвертого кварталів, коли здійснюються масова заготівля плодоовочевої продукції. В цей час відбувається перевищення обсягів заготівлі продукції над її переробкою. Після завершення збору врожаю плодоовочевої продукції потреба в обігових коштах стрімко знижується. Одночасно зменшується і потреба в кредитних ресурсах.

Передбачити потребу в кредитних ресурсах для суб'єктів господарювання з сезонним характером виробництва не складає особливих труднощів. Це зумовлено тим, що відомо, коли і яка пора року змінює іншу, які процеси в той чи інший період відбуваються в певній галузі виробництва. Але точний обсяг потреби в кредитних ресурсах наперед визначити складно. Головне, що суб'єктам господарювання відомо, в які саме періоди і в яких приблизно обсягах виникає потреба у залученні кредитних ресурсів.

Інакше відбувається процес кругообігу капіталу господарських суб'єктів з несезонним характером виробництва. Їх потреба в обігових активах коливається протягом року через нерівномірність надходження і витрачання товарно-матеріальних цінностей, наростання витрат на незавершене виробництво, випуск і реалізація продукції та з інших причин. Зміна потреби

в обігових коштах у підприємствах з несезонним характером виробництва має значно меншу амплітуду. Але її значно важче завчасно передбачувати.

Коливання потреби в обігових активах служить важливою причиною необхідності кредиту. Другою причиною необхідності кредиту є коливання структури джерел формування обігового капіталу суб'єктів господарювання. Зміна джерел покриття обігових активів (власних і прирівняних до них коштів, кредиторська заборгованість тощо) викликає потребу у кредитних ресурсах. За рахунок власних обігових коштів забезпечуються постійні потреби господарських суб'єктів, а тимчасові потреби у витратах для забезпечення відповідних запасів задовольняються кредитними ресурсами. Цим забезпечується економічна самостійність суб'єктів господарювання, підвищується їх відповідальність за збереження та ефективне використання фінансових ресурсів, зміцнюється комерційний розрахунок.

8.2. Функції кредиту

Внутрішня суть кредиту проявляється в його структурі, закономірностях руху, формах і видах функціонування. Водночас кредит активно взаємодіє із зовнішнім середовищем, з непов'язаними кредитними процесами в економіці і соціальній сфері та відповідно на них впливає.

Функції кредиту характеризуються його призначенням у відтворювальному процесі і тією роллю, яку він виконує у суспільстві. Функції кредиту являють собою специфічний прояв їх суті. Вони відображають ознаки, які відрізняють кредит від інших економічних категорій. Кредит виконує такі функції:

- перерозподільну функцію;
- функцію забезпечення потреб обігу у платіжних засобах;
- контрольну функцію;
- функцію капіталізації вільних грошових коштів.

Перерозподілиш функція ґрунтується на суті кредиту, як форми зворотного руху вартості та тій ролі, яку виконує кредит в економічній системі, тобто у переміщенні грошових коштів між окремими суб'єктами на умовах повернення, строковості і платності. Матеріальні і грошові ресурси, які були розподілені і передані у власність економічним суб'єктам, через кредит перерозподіляються і спрямовуються на тимчасове користування іншими суб'єктами. Ці ресурси не змінюють первинного права власності. Такий перерозподіл характеризується двома обставинами:

а) кошти вивільнені в одних ланках процесу відтворення спрямовуються в інші ланки, що сприяє розширенню виробництва;

б) вивільнені кошти через кредит спрямовуються у ті ланки суспільного виробництва, за результатом діяльності яких передбачається зростання попиту і отримання більших прибутків. Це сприяє можливості до запровадження нової техніки, прогресивної технології виробництва, підвищення його ефективності.

Завдяки перерозподільній функції кредиту створюються умови для руху коштів фізичних і юридичних осіб у сфері суспільного виробництва. Узгодження вивільнення ресурсів у одних економічних суб'єктів і використання іншими сприяє підвищенню ефективності виробництва, економічному і ефективному використанню фінансових ресурсів. Здійснення безготівкових розрахунків шляхом кредитування відбувається без участі готівкових грошових коштів, вони погашаються шляхом задоволення взаємних вимог за умови зустрічних платежів.

Функцію забезпечення потреб обігу у платіжних засобах називають ще функцією заміщення та емісійною функцією. В цій функції кредит створює необхідні умови для ефективного регулювання грошового обігу. За допомогою кредиту у цій функції забезпечується своєчасність розрахунків, що безпосередньо впливає на підвищення ефективності суспільного виробництва.

Контрольна функція кредиту забезпечує контроль за дотриманням умов та принципів надання кредиту з боку суб'єктів кредитної угоди. Одночасно банк здійснює попередній, поточний і наступний контроль за діяльністю позичальника. Це дає можливість мінімізувати кредитний ризик, реалізувати цільовий характер кредиту, стимулює позичальника раціонально й ефективно використовувати кредитні ресурси.

Функція капіталізації вільних грошових коштів пов'язана з трансформацією вільних грошових коштів у вартість, що дає доход, тобто у позичковий капітал. Така трансформація забезпечується через зворотний рух кредиту та його платність. Вільна вартість, що передається у формі кредиту, не змінює власника. Вона приносить йому доход, тобто набуває форми позичкового капіталу.

8.3. Принципи та умови банківського кредитування

Об'єктивний характер кредиту як економічної категорії, наявність його самостійної внутрішньої суті визначають певні закономірності його руху. Вони безпосередньо впливають з суті кредиту. Пізнання закономірностей руху кредиту служить важливою передумовою ефективно організації та управління кредитними відносинами в суспільстві.

Закономірності руху кредитних ресурсів реалізуються у принципах або правилах кредитування, які виробила світова кредитна практика. Основними, найвизначнішими вважаються такі принципи кредитування:

- цільове призначення кредиту;
- строковість кредиту;
- повернення позичальником коштів кредиту в повному обсязі;
- платність користування коштами кредиту.

Принцип цільового призначення кредиту полягає у тому, що економічні суб'єкти, які мають намір вступати в кредитні відносини, повинні наперед чітко визначати мету використання коштів кредиту. Цю мету мають однаково

розуміти і оцінювати обидві сторони кредитної угоди. Визнання мети призначення кредиту служить необхідною передумовою забезпечення кожною із сторін своїх інтересів та реалізації кредитних відносин.

Принцип строковості кредиту передбачає, що вільні кошти кредитора передаються позичальнику на конкретно визначений час. Цей строк мають узгодити сторони в момент вступу у кредитні відносини. Строковість впливає із цільового призначення кредиту. Одночасно вона сама служить передумовою для формування таких кредитних відносин, а також для розгортання таких майбутніх передумов, як визначення плати за кредит і порядку погашення кредиту.

Строки кожного окремого кредиту визначаються залежно від тривалості кругообігу капіталу позичальника, у формуванні якого беруть участь кошти кредиту. Економічне обґрунтування визначення строку кредиту має важливе значення для забезпечення інтересів суб'єктів кредитних відносин, ефективності використання коштів кредиту та зведення до мінімуму кредитного ризику.

Принцип повернення кредиту означає, що позичальник зобов'язаний повернути всю отриману суму кредиту. Цей принцип впливає із принципу строковості і з ним тісно пов'язаний. Визначення строку кредиту в момент укладання угоди не гарантує його повернення у визначений строк. Якщо навіть кредит буде погашено у встановлений термін, це ще не означає повернення всієї вартості. Інфляція може знецінити грошову одиницю та основну суму кредиту. У цьому разі повернення номінальної суми кредиту означає втрату частини вартості. Тому суб'єкти кредиту мають передбачати спеціальні заходи щодо забезпечення повернення кредиту в повному розмірі, зокрема: скорочення терміну кредиту, зміни ставки позичкового відсотка, застосування індексів інфляції (дефляції) тощо.

Принцип платності кредиту полягає в тому, що кредитор при наданні кредиту має вжити додаткових заходів щодо гарантування повернення кредиту у визначений строк. Принципи цільового спрямування та

строковості кредиту часто виявляються недостатніми і кредит повертається не своєчасно і не в повному обсязі, або взагалі не повертається. Захисту кредитора від неповернення боргу платоспроможним позичальником служить принцип забезпеченості кредиту.

Забезпечення кредиту може бути майном (рухомим, нерухомим, цінними паперами, валютними цінностями, дорогоцінними металами, антикваріатом тощо), яке береться у заставу. Забезпечення може гарантуватися зобов'язанням третьої особи в погашенні боргу кредитору у формі гарантій та поручительств. Обсяг майнових зобов'язань встановлюється в такому розмірі, що перевищує розмір кредиту. Останнє зумовлюється можливостями зниження справедливої вартості об'єкта .

Платність кредиту означає, що позичальник повертає не лише основну суму боргу, а сплачує додаткові кошти у формі відсотка. Встановлення такого принципу має економічні підстави. При передачі своїх коштів позичальнику кредитор зазнає таких втрат:

- а) втрачає доход, який припадає на вилучені з обігу грошові кошти, що стають джерелом кредиту;
- б) втрачає ті переваги та зручності, які властиві утриманню вивільнених грошових коштів у ліквідній формі;
- в) з'являється кредитний ризик, пов'язаний з наданням кредиту та можливих від цього збитків.

Щоб зберегти своє попереднє фінансове становище на ринку, кредитор має утримувати плату за надані грошові кошти в кредит. Платність кредиту одночасно стимулює позичальника виваженого рішення щодо доцільності отримання кредиту та ефективності використання коштів кредиту. У відсотковій ставці стикаються інтереси кредитора і позичальника.

Усі принципи кредитування тісно пов'язані між собою. Кожен з них впливає із суті кредиту. Але лише в комплексі всі ці принципи можуть сприяти практичній реалізації суті кредиту. Тому ефективність кредитування може бути забезпечена за обов'язковим дотриманням всіх його принципів.

Основні умови банківського кредитування в сучасних умовах господарювання такі:

а) операції проводяться лише в межах вільних кредитних ресурсів у національній або іноземній валютах;

б) банк виходить із необхідності поєднання своїх інтересів з інтересами вкладників і держави;

в) для забезпечення власної стійкості операції проводяться з дотриманням встановлених НБУ економічних нормативів. Про надання кредитів у іноземній валюті повідомляється НБУ в обов'язковому порядку;

г) рішення про умови та порядок надання кредиту приймається колективно і визначається правилами банку;

д) кредити надаються лише правоздатним та кредитоспроможним позичальникам, які мають власні обігові кошти і самостійний баланс;

е) кредити видаються на забезпечення потреб сфери виробництва і сфери обігу, фізичним і юридичним особам незалежно від форми власності й організаційної будови;

є) кредитні взаємовідносини будуються на договірній основі.

Банкам забороняється надання кредитів на такі цілі:

а) покриття збитків від господарської діяльності позичальників;

б) формування статутного капіталу;

в) погашення раніше отриманих кредитів;

г) придбання цінних паперів інших підприємств і організацій;

д) без відповідного забезпечення, крім випадків надання бланкових кредитів.

8.4. Теорії кредиту

Економічна наука з питань суті і ролі кредиту в суспільстві визначає два основних напрями дослідження:

— натуралістичну теорію кредиту, яка вбачає в кредиті лише спосіб

- передачі матеріальних благ;
- капіталотворчу теорію кредиту, яка приписує останньому роль творця капіталу і первинного самозростаючого засобу економічного розвитку суспільства.

Засновниками натуралістичної теорії кредиту були класики політичної економії А. Сміт і Д. Рікардо. Суть цієї теорії зводилась до наступного:

- об'єктом кредиту є тимчасово вільний капітал у натуральній формі;
- роль кредиту полягає у перерозподілі матеріальних благ у суспільстві;
- позиковий капітал розглядався як реальний капітал речової форми;
- банки розглядалися лише як посередники кредиту, які спочатку акумулюють тимчасово вільні кошти, а потім їх розміщують серед позичальників;
- пасивні операції банків вважалися первинними, а активні — вторинними.

Натуралістична теорія кредиту була прогресивною для свого часу. Її засновники вірно вважали, що надання капіталу в кредит відрізняється від грошей, оскільки не може здійснювати свій рух у відриві від руху реального капіталу і дає приріст лише постільки, поскільки вкладається позичальником у те чи інше підприємство. Водночас вона мала ряд недоліків. Зокрема, відкинувши невірне ототожнення позикового капіталу з грошима, її захисники дійшли до іншої крайності — ототожнення позикового капіталу з реальним капіталом. Крім того, поставивши кредит у залежність від виробництва та попри заперечення його чудодійної сили, вони не розуміли зворотного впливу на виробництво, тобто його активної ролі. Однобічність поглядів на кредит позначилася і на трактуванні суті позикового відсотка. Вчені не виявили залежності відсотка від зміни попиту на позиковий капітал і його пропозицію та його впливу на зміну кон'юнктури ринку.

Подальше зростання ролі кредиту і банків у розвитку суспільного виробництва, заміна готівкових грошей кредитними засобами обігу, використання кредиту і банків у державному регулюванні економіки та інші

процеси обмежували розвиток натуралістичної теорії кредиту. Це зумовило заміну натуралістичної теорії капіталотворчою теорією кредиту.

Засновником капіталотворчої теорії кредиту був англійський економіст Джон Ло. Він помилково ототожнював кредит з грошима, багатством та капіталом і вважав кредит вирішальним фактором збільшення національного багатства. Причину наявності невикористовуваних виробничих можливостей у суспільстві (необроблені землі і вільні робочі руки) Ло вбачав лише у нестачі кількості грошей. На його думку, збільшення їх кількості можна досягти за допомогою кредиту і випуску кредитних грошей. Ло вважав, що установи емісійного банку достатньо для того, щоб запуснути в дію усі продуктивні сили суспільства і збагатити країну.

Джон Ло зробив спробу здійснити свою теорію на практиці. Отримавши патент на заснування емісійного банку, він почав операції з випуску банкнот, які в подальшому використав для фінансування акціонерного товариства. Незабезпечені банкноти швидко знецінилися і банк збанкрутував. Це підірвало довіру до капіталотворчої теорії і зміцнило позиції натуралістичної теорії кредиту.

У другій половині XIX ст. капіталотворчу теорію відновив і продовжив англійський економіст Маклеод. Його основні положення зводилися до наступного:

- кредит є те саме, що й гроші, оскільки і гроші, і кредит мають купівельну силу, яка може бути використана для придбання товарів;
- гроші і кредит в однаковій мірі є багатством;
- оскільки кредит приносить прибуток, то він є продуктивним капіталом;
- банки є творцями кредиту (за визначенням Маклеода, банки є “фабрикою кредиту”).

Маклеод помилково ототожнював кредит з грошима, багатством та капіталом. Неправильним було також твердження, що банки є “фабрикою кредиту”. Адже розміри банківського кредиту визначаються об'єктивними

умовами суспільного відтворення, а не свавіллям банку. Водночас він усвідомлював, що капіталотворення за допомогою кредиту не може бути безмежним. Він вбачав велику загрозу в здатності банків приумножувати капітал. Це спонукало його до постановки завдання віднайти розумні межі збільшення обсягів кредиту.

Захисниками капіталотворчої теорії кредиту у ХХ ст. були економісти А. Ган та Й. Шумпетер. Вони наполягали на розширенні кредитних операцій з метою розвитку виробництва і збільшення зайнятості, здатних запобігти економічним кризам, інфляції і забезпечити належний розвиток суспільства. А. Ган вважав, що банки можуть створити такий обсяг “купівельної сили”, який необхідний для збільшення попиту, щоб запобігти кризі надвиробництва, згладити коливання економічного циклу.

Ряд положень капіталотворчої теорії кредиту використаний Дж. М. Кейнсом для розробки заходів здійснення державного регулювання економіки. Окремі положення цієї теорії знайшли застосування у теоретичних побудовах представників некейнсіанства та кейнсіансько-некласичного синтезу.

У результаті подальшого розвитку теорій кредиту та їх застосування у практиці економічного регулювання виявилось зближення їх поглядів з окремих питань. Зокрема, що банки були і посередниками, і “фабриками” грошового капіталу, а їх активні операції були первинними щодо пасивних. Водночас держава регулювала обсяги цих операцій. Взаємозв'язок позикового і реального капіталу знайшов своє відображення у їх самостійному русі, внаслідок чого вони цілком не можуть відокремитися один від одного і, отже, мають відносно самостійний характер. Ідеї натуралістичної і капіталотворчої теорій кредиту очікують свого вирішення сучасними вченими і практикаками.

8.5. Форми кредиту та його види

Кредит відноситься до історичних категорій, він розвивався і удосконалювався одночасно із розвитком суспільного виробництва. Для кожного з історичних періодів була характерна їм сукупність різних видів кредитів. В сучасних умовах господарювання за суб'єктами кредитних відносин розрізняють наступні види кредитів:

- а) банківський;
- б) міжгосподарський, який включає комерційний кредит, дебіторсько-кредиторська заборгованість, аванси покупців, тимчасову фінансову допомогу, лізинг, облігаційні позики господарських суб'єктів, розміщені серед юридичних осіб і деякі інші;
- в) податковий кредит;
- г) державний кредит;
- д) міжнародний або зовнішньоекономічний кредит.

Банківський кредит має місце тоді, коли однією із сторін кредитної угоди виступає банк. В сучасних умовах господарювання банківський кредит є провідною формою кредиту. Об'єктом банківського кредиту виступає грошовий капітал, який відокремився від промислового капіталу. Тому він надається лише у грошовій формі. Кредитні відносини, що виникають із застосуванням банківського кредиту, поділяються на дві великі групи.

1. Отримання самим банком грошових коштів на кредитних умовах з метою формування своїх ресурсів (пасивні операції банків), які він має намір вкладати у різні активи (надання кредиту, купівля цінних паперів, іноземних валют, нерухомого майна тощо).

2. Кредити, які надає банк своїм клієнтам (активні операції банків), можна класифікувати за такими ознаки:

- а) за призначенням:
  - на виробничі цілі (юридичним особам під заставу необоротних та оборотних активів);

- споживчий кредит (фізичним особам);
- б) за термінами користування:
  - короткострокові (до одного року);
  - середньострокові (від одного до трьох років);
  - довгострокові (понад трьох років);
- в) за забезпеченням:
  - забезпечені заставою (майном, майновими правами, цінними паперами);
  - гарантовані (банками, фінансовими ресурсами чи майном третьої особи);
  - іншими забезпеченнями (поручительство, свідоцтво страхової організації);
  - незабезпечені (бланкові);
- г) за ступенем ризику:
  - стандартні;
  - нестандартні;
  - сумнівні;
  - незабезпечені;
  - безнадійні;
- д) за методом надання:
  - одноразові;
  - перманентні (надаються клієнтам, що мають стабільні кредитні відносини з банком);
  - гарантійні (із заздалегідь обумовленим строками надання; за потребою тощо);
- е) за схемою надання:
  - за кредитною лінією;
  - револьверні (кредит, який автоматично поновлюється в межах обумовленого кредитною угодою розміру);

- контокорентні (з відкриттям контокорентного рахунку позичальнику, який здійснює з цього рахунку всі платежі в межах встановленого ліміту);
- овердрафт (крім поточного рахунку клієнту у разі потреби банк відкриває позичковий рахунок, з якого оплачуються всі розрахункові документи в межах ліміту);
- є) за строками погашення:
  - водночас;
  - на виплату;
  - за вимогою кредитора або за заявою позичальника;
  - по закінченні обумовленого періоду;
- ж) за характером і способом сплати відсотків:
  - з фіксованою відсотковою ставкою;
  - з плаваючою відсотковою ставкою;
  - сплата відсотків в міру використання кредитних коштів;
  - сплата відсотків одночасно з отриманням кредитних коштів (дисконтний кредит).

Міжгосподарський кредит — це форма перерозподілу вартості між функціонуючими господарськими суб'єктами за договірними умовами. Обсяг цього кредиту визначається, по-перше, розмірами резервних капіталів, які є у розпорядженні господарських суб'єктів кредиторів, і, по-друге, регулярністю надходження грошових коштів за рахунок реалізації товарів та можливістю перетворення наданого міжгосподарського кредиту в банківський.

Загалом існування міжгосподарського кредиту значною мірою зумовлюється недостатнім розвитком банківського кредиту. Міжгосподарський кредит може мати такі форми:

1. Комерційний кредит — форма руху промислового капіталу і спосіб перетворення товарного капіталу у грошовий шляхом продажу товарів з відстроченням платежу та поверненням боргу грошима. Комерційний кредит є різновидом грошового кредиту. З одного боку він прискорює реалізацію

товарів продавцем, а з другого — він надає можливість покупцю користуватися товаром до отримання коштів від реалізації товарів. Передавання товару в кредит може оформлятися векселем, або зовсім не оформлятися.

Розвиток комерційного кредиту має свої закономірності. Із зростанням обсягів виробництва продукції цей кредит розширюється, а зі зменшенням — звужується.

2. Дебіторсько-кредиторська заборгованість багато в чому подібна до комерційного кредиту, але не має таких трьох родових ознак кредиту: як добровільність, рівноправність та платність. Тому її можна називати кредитом досить умовно. Виникнення дебіторсько-кредиторської заборгованості відбувається всупереч волі сторін. Причиною її виникнення є розрив у часі між рухом натуральної і вартісної форм товару. На обсяги неплатежів впливає рівень договірної дисципліни, збалансованість грошової і товарної маси, розвиток кредитних відносин, податкова система тощо.

Причина неплатежів зумовлюється низькою ефективністю діяльності окремих господарських суб'єктів, порушенням нормального кругообігу капіталу та недотриманням договірної і платіжної дисципліни.

3. Аванс — величина грошових коштів, наданих в рахунок майбутніх платежів за товарно-матеріальні цінності (виконання робіт і надання послуг) з метою забезпечення гарантії їх отримання покупцем чи з метою гарантування її купівлі.

Аванс є одним із джерел формування оборотних активів господарського суб'єкта, який його отримав. За користування авансом відсоток не нараховується, якщо інше не передбачено договором між сторонами.

4. Тимчасова фінансова допомога. Вона може надаватися вищою організацією або партнерами за умови її повернення і, як правило, без нарахування відсотків. Вона може надаватися господарським суб'єктам, які тимчасово опинилися у скрутному фінансовому становищі. З метою надання такої допомоги можуть створюватися спеціальні резерви.

5. Лізинг виступає міжгосподарським кредитом тоді, коли лізингодавцем виступає спеціалізована лізингова фірма. Якщо в її ролі виступає банк, то лізинг вважається різновидом банківського кредиту у не-обігові активи. Лізинг можна вважати кредитом досить умовно. З економічного погляду він має з кредитом такі спільні ознаки: наявність довіри між сторонами лізингової угоди, передавання власності у тимчасове користування, платність користування власністю. Об'єкт лізингу переходить у власність лізингоотримувача після повного погашення кредиту.

6. Облігаційні позики. До них відносяться позики, які розміщуються господарськими суб'єктами серед юридичних осіб, що оформляються облігаціями. Чинним законодавством України дозволяється всім господарським суб'єктам випускати свої облігації і розміщувати їх на грошовому ринку. Водночас вони мають свої обмеження. Так, акціонерні товариства можуть випускати свої облігації лише у розмірі, що не перевищує 25% їх статутного капіталу.

З подоланням економічної кризи, а головне — платіжної кризи в Україні, міжгосподарський кредит набуде ширшого застосування. Зростатимуть комерційний кредит та лізингові операції, але різко має зменшитися дебіторсько-кредиторська заборгованості.

Податковий кредит надається фінансовими органами на основі кредитної угоди, укладеної між господарськими суб'єктами і податковою адміністрацією. Цей кредит надається господарським суб'єктам за місцем їх реєстрації для сплати податків. Крім того, обсяг податкового кредиту зазначається у звіті з податку на додану вартість і становить суму, на яку платник цього податку має право зменшити податкове зобов'язання звітного періоду. Підставою для одержання права на податковий кредит служить податкова накладна. У разі ввезення імпортованих товарів таким документом вважається належним чином оформлена митна декларація. Вона служить підтвердженням сплати податку на додану вартість.

Державний кредит має місце коли одним із його учасників (позичальник або кредитор) виступає держава в особі Уряду або місцевих органів самоврядування. В сучасних умовах переважно держава виступає у ролі позичальника. На відміну від банківського кредиту, державний кредит (якщо держава виступає позичальником) не має конкретного цільового призначення. Він використовується для вирішення загальнодержавних чи місцевих проблем: покриття дефіциту державного бюджету, надання допомоги, в т.ч. у формі кредиту окремим суб'єктам господарювання чи категоріям населення. Державний кредит може бути внутрішнім та зовнішнім.

Державний кредит реалізується випуском облігацій внутрішніх чи зовнішніх державних або муніципальних позик та оформленням казначейських зобов'язань.

Міжнародний (зовнішньоекономічний) кредит — це переміщення позичкового капіталу з однієї країни в іншу. Суб'єктами міжнародного кредиту виступають банки, суб'єкти господарювання, держава, населення. Суб'єктами цього кредиту можуть виступати також міжнародні валютно-фінансові організації: міжнародний валютний фонд, міжнародний банк реконструкції і розвитку, Європейський банк реконструкції і розвитку та інші подібні інституції.

Міжнародний кредит функціонує у різних формах залежно від організаційно-правової форми і правового статусу суб'єкта, який надає кредит. Залежно від суб'єктів, що беруть участь у міжнародних кредитних відносинах, розрізняють фірмовий, банківський та урядовий кредити.

Фірмовий кредит за своєю сутністю подібний комерційному кредиту на міжнародному рівні. Однією стороною таких кредитних відносин виступає суб'єкт іншої країни.

Банківським вважається кредит, коли однією стороною кредитних відносин виступає банк. В Україні міжнародні банківські кредити в основному отримують комерційні банки та спільні з іноземними інвесторами господарські суб'єкти.

Урядовий кредит може надаватися урядом однієї країни уряду іншої країни в межах укладеної між ними угоди. Він може виступати у формі розміщення урядом своїх цінних паперів на зарубіжних фінансових ринках.

Міжнародний кредит поділяється на фінансовий, що надається у грошовій формі, та комерційний, який надається у товарній формі.

8.6. Роль кредиту у розвитку економіки

Кредит відіграє важливу роль у розвитку економіки держави. З його допомогою швидко переміщуються тимчасово вільні грошові кошти між суб'єктами господарювання, галузями економіки, регіонами держави та між державами. Це дає можливість у короткі терміни здійснювати переорієнтацію виробництва, допомагає збільшувати обсяг виготовлення продукції, забезпечувати безперебійність кругообігу основного й обігового капіталу, уникати кризових явищ та здійснювати оздоровлення економіки. Кредит є також важливим джерелом формування необоротних і оборотних активів суб'єктів господарювання і служить засобом збільшення їх прибутку. Завдяки кредиту відбувається швидкий процес капіталізації прибутку і, відповідно, концентрації виробництва. Без кредитної підтримки практично неможливо забезпечити швидке і цивілізоване становлення фермерських господарств, підприємств малого і середнього бізнесу, впровадження інших видів підприємницької діяльності на внутрішньому і зовнішньому ринках. Важлива роль належить кредиту у задоволенні тимчасової потреби в грошових коштах галузей із сезонним характером виробництва (виробництво сільськогосподарської продукції, торфодобування, вирощування і вилов риби, заготівля лісу та ін.). Без кредитних ресурсів вони практично не можуть функціонувати.

За допомогою кредиту активно впливають на обсяг і структуру грошової маси в обороті, платіжний оборот, швидкість обігу грошей в державі. Створюючи різні форми безготівкових грошей, кредит забезпечує формування бази для прискорення безготівкових розрахунків, зокрема у

зв'язку із застосуванням сучасних інформаційних технологій. Цим забезпечується зменшення кількості готівкових грошей в обігу, скорочуються витрати суспільства на виготовлення, випуск в обіг, перевезення, облік та зберігання грошових знаків.

Підвищення ефективності суспільного виробництва в Україні, функціонування і створення необхідної інфраструктури господарювання неможливо забезпечити без використання і подальшого удосконалення кредиту і кредитних відносин. Водночас ефективність кредиту і кредитної політики значною мірою визначається застосуванням параметрів кредитних відносин: величини позикового відсотка, умов доступу до отримання кредиту, рівня кредитного ризику, терміну кредитування тощо. Параметри кредитування мають стимулювати кінцеві результати діяльності товаровиробників (позичальників).

Ефективність кредиту в державі та його належний вплив на відтворювальний процес значною мірою визначаються дотриманням економічних меж кредитування.

Економісти виявляють різне розуміння сутності економічних меж кредиту. За основу беруться економічні, часові, просторові, зовнішні і внутрішні, макроекономічні і мікроекономічні, якісні і кількісні, перерозподільні, емісійні та інші чинники. Кожний з них заслуговує на увагу, але їх практичне застосування потребує відповідного дослідження. На нашу думку, кількісним виявом межі пропозиції кредиту має слугувати оптимальна ставка банківського відсотка, за якої зберігається відносна стабільність пропозиції з боку кредиторів (передусім банків) і попиту кредитоспроможних позичальників. Завищений рівень банківського відсотка за кредит або його швидке зростання є виявом обмеженої пропозиції і наслідком недостатнього задоволення реальних потреб економічних суб'єктів у кредитних ресурсах. І, навпаки, занижений рівень банківського відсотка за кредит є свідченням надмірної його пропозиції і наслідком випередження його зростання порівняно з реальним попитом. Порушення меж кредитування призводить до

деформації кредитних відносин, що виявляється або в надмірному, або в недостатньому обсягові надання кредиту. Останнє безпосередньо впливає на загальний грошовий обіг у державі. Отже, економічні межі кредиту визначаються не суб'єктивними оцінками працівників банку, а поведінкою суб'єктів грошового ринку. Тому регулювання ставки банківського відсотка як інструменту грошово-кредитної політики НБУ є ключовим важелем формування економічної межі кредиту та засобом її дотримання всією банківською системою держави.

Залежно від рівня економічної системи економічна межа кредиту може розглядатися на мікроекономічну і макроекономічну рівнях.

Мікроекономічна межа кредиту визначається обсягом попиту на кредит окремих позичальників. Вона формується під впливом таких факторів, як динаміка ринкової ставки позикового відсотка, коливання потреби позичальника в необоротних і оборотних активах, забезпечення потреб позичальника власними фінансовими ресурсами та ефективність їх використання, ефективність та окупність проектів, на реалізацію яких спрямовуються кредитні ресурси тощо. Мікроекономічна межа кредиту виявляється у момент звернення економічного суб'єкта на грошовий ринок за позикою.

Макроекономічна межа кредиту визначається об'єктивним обсягом кредитних вкладень у народне господарство в цілому. Вона не відображає просту сукупність індивідуальних позичальників. Макроекономічна межа кредиту має відносну самодостатність і формується під впливом таких додаткових факторів, як обсяг і темпи зростання валового внутрішнього продукту, рівень розвитку фінансової системи і стан державних фінансів, державної грошово-кредитної політики, рівень розвитку ринкових відносин тощо.

Підвищення ефективності економічних перетворень в Україні та створення необхідної інфраструктури господарювання безпосередньо пов'язане з

необхідністю використання кредиту. Це зумовлює подальший розвиток кредиту і удосконалення кредитних відносин.

Запитання для самоконтролю

1. Дайте обґрунтування необхідності кредиту.
2. Охарактеризуйте передумови виникнення кредиту.
3. Розкрийте суть кредиту
4. Розкрийте економічний зміст поглядів учених щодо суті і ролі кредиту у суспільстві.
5. Охарактеризуйте принципи організації кредитних відносин.
6. Дайте характеристику формам та видам кредиту.
7. Дайте обґрунтування економічним межам та закономірностям розвитку кредиту.
8. Охарактеризуйте функції кредиту та розкрийте його роль у розвитку економіки суспільства.
9. Сформулюйте основні риси розвитку кредиту в умовах транзитної економіки України.

ТЕМА 9. ФІНАНСОВІ ПОСЕРЕДНИКИ ГРОШОВОГО РИНКУ

9.1. Суть, призначення та види фінансового посередництва

Грошовий ринок являє собою економічні відносини, що виникають з приводу купівлі і продажу грошей як специфічного товару за цінами, що формуються за співвідношенням попиту і пропозиції.

За характером зв'язку між продавцем (кредитором) і покупцем (позичальником) грошовий ринок розділяють на два сектори:

а) сектор прямого фінансування (без посередників). Тут кредитори і позичальники самостійно вирішують всі питання купівлі-продажу грошей;

б) сектор непрямого (опосередкованого) фінансування. Тут, крім кредитора і позичальника, функціонують посередники. Вони спочатку мобілізують у себе ресурси, які пропонуються на ринку, а потім продають їх кінцевим покупцям від свого імені. Такі посередники створюють власні зобов'язання і вимоги, які можуть бути самостійним інструментом грошового ринку.

За характером посередництва операцій посередники поділяються на такі види фінансових посередників: банки, страхові компанії, інвестиційні, фінансові і трастові компанії, пенсійні фонди, кредитні товариства. За місцем на грошовому ринку та роллю, яку виконують фінансові посередники на грошовому ринку, розрізняють банківські і небанківські фінансово-кредитні установи. Усі фінансові посередники функціонують на єдиному грошовому ринку і з одним і тим самим об'єктом — вільними грошовими коштами.

Фінансові посередники відіграють важливу роль у функціонуванні грошового ринку, а через нього і в розвитку економіки в цілому. Їх економічне призначення полягає у забезпеченні позичальників і кредиторів, яких називають базовими суб'єктами ринку, найбільш сприятливих умов для їх діяльності.

Економічні суб'єкти (кредитори і позичальники) можуть будувати свої взаємовідносини безпосередньо між собою, не звертаючись до посередників. Але організація таких відносин і для них, і для суспільства загалом була б дорожчою, уповільненою, більш ризикованою і не досить зручною. Переваги фінансового посередництва проявляються у наступному:

а) широкі можливості для кожного окремого кредитора оперативно розмістити вільні кошти в доходні активи. Для позичальника з'являється можливість оперативно мобілізувати додаткові кошти, необхідні для вирішення виробничих, споживчих чи інших завдань і так само оперативно повернути їх кредитору. Для цього кредитору необхідно звернутися до будь-якого посередника і розмістити у нього свої кошти, а позичальнику необхідно звернутися до того самого посередника і отримати кредит. При цьому позичальнику зовсім не потрібно шукати конкретного власника коштів. Достатньо лише необхідний розвиток мережі фінансових посередників;

б) скорочення витрат базових суб'єктів ринку (кредиторів і позичальників) на формування вільних грошових коштів, розміщення їх у доходні активи та надання кредиту. Останнє зумовлено тим, що, по-перше, кредитор і позичальник зменшують свої витрати на пошук один одного. По-друге, скорочуються витрати з оцінки фінансового стану, кредитоспроможності, надійності та інших показників потенційних клієнтів. Водночас кредитору необхідно оцінювати надійність самого фінансового посередника;

в) зниження фінансових ризиків для базових суб'єктів грошового ринку, так як значна їх частина перекладається на посередників;

г) урізноманітнюються відносини між кредиторами і позичальниками шляхом надання додаткових послуг, які беруть на себе посередники. Це, зокрема, страхування кредитора від різних ризиків, задоволення потреб у пенсійному забезпеченні тощо.

Базовими суб'єктами грошового ринку (позичальники і кредитори) виступають ділові підприємства, сімейні господарства, окремі фізичні особи.

Тому, створюючи сприятливі умови для їх функціонування, фінансові посередники позитивно впливають на кругообіг капіталу в процесі розширеного відтворення виробництва, торгівлі та інших сфер економічної діяльності. Особлива роль у переміщенні тимчасово вільних грошових коштів сімейних господарств та окремих фізичних і юридичних осіб. Ці грошові ресурси перебувають у великій кількості власників і їх перерозподіл без участі посередників навіть технічно був би дуже складним і дорогим.

У вітчизняній економічній літературі усі посередники поділяються на банківські і небанківські. А у зв'язку з тим, що у різних законодавствах по-різному трактується поняття “банк”, то окремі установи в одній країні називаються банківськими, а в інших — небанківськими.

Вважається доцільним здійснення класифікації фінансових посередників за участю їх у формуванні пропозиції грошей. За цією ознакою вони поділяються, по-перше, на фінансових посередників, що здатні впливати на пропозицію грошей через механізм грошово-кредитного мультиплікатора, і, по-друге, фінансові посередників, небанківські фінансові установи, які не можуть впливати на пропозицію грошей з застосуванням механізму грошово-кредитного мультиплікатора.

Отже, під терміном “банк” слід розуміти установу, яка створена для залучення грошових коштів і розміщення їх від свого імені на умовах повернення, платності і строковості, та здатну впливати на пропозицію грошей через грошово-кредитний мультиплікатор.

9.2. Банки як провідні суб'єкти фінансового посередництва та їх функції

Серед фінансових посередників провідна роль належить банкам. Це зумовлено такими їх перевагами:

а) на банки випадає більша частина фінансових ресурсів у перерозподілі позичкових коштів на грошовому ринку, ніж на будь-який інший вид

фінансових посередників;

б) банки за своїм функціональним призначенням беруть участь у формуванні пропозиції грошей і безпосередньо впливають на ринкову кон'юнктуру. Інші посередники такої можливості не мають. Крім того, діяльність банків з пропозиції грошей впливає на становище всіх посередників на грошовому ринку. Банки ведуть рахунок всіх інших посередників, сприяють формуванню їх грошових фондів, здійснюють розрахунково-касове обслуговування і через це можуть впливати на діяльність всіх інших посередників;

в) банки надають різноманітні послуги економічним суб'єктам. Інші посередники спеціалізуються лише на окремих фінансових операціях, здебільшого з обмеженою сферою їх функціонування. Тому можливості впливу на грошовий обіг і економіку загалом у банків значно ширші, ніж у будь-якого іншого виду небанківських посередників;

г) банки приймають гроші на поточні депозити, за якими вкладники можуть вільно розпоряджатися своїми коштами. Значна частина цих коштів залишається у банках. Це примушує їх вкладати залучені кошти у високоліквідні активи, зокрема у короткострокові кредити, які непов'язані з додатковими умовами, що могли б погіршити ліквідність банків;

д) розміщуючи свої резерви, банки спроможні створювати нові депозити і цим впливати на пропозицію грошей. А щоб не допускати надмірного збільшення пропозиції грошей і не порушувати товарно-грошову рівновагу на ринку, здійснюється система контролю і регулювання банківських резервів через центральний банк. Щоб забезпечувати захист інтересів вкладників, створюються спеціальні системи забезпечення стабільності банків через централізоване встановлення економічних нормативів діяльності банків та контроль за їх дотриманням.

Банківська діяльність пов'язана з виконанням таких трьох посередницьких операцій:

— прийом грошових вкладів від клієнтів;

- надання клієнтам позичок і створення нових платіжних засобів;
- здійснення розрахунків між клієнтами.

Комплекс названих трьох операцій вважається визначальною ознакою центральних і комерційних банків. Указані три види операцій називають базовими. Вони створюють первинну сферу банківської діяльності.

На практиці банківські посередники, крім названих трьох базових операцій, можуть виконувати багато інших операцій, таких як інвестиційні операції, інкасація і перевезення грошових цінностей, ведення рахунків клієнтів у національній та іноземних валютах, видача гарантій і поручительств, управління грошовими коштами та цінними паперами за дорученням клієнтів тощо.

У разі виконання банком, крім трьох базових операцій, ще й інших не базових операцій, його називають універсальним.

Але якщо він виконує не всі базові операції, а лише одну чи дві з них, то, очевидно, він не є банком у повному розумінні цього слова. Це лише частина банку і в цьому разі його називають спеціалізованим.

Якщо посередник грошового ринку не виконує жодної із трьох наведених операцій, він належить до небанківських фінансових посередників.

Визначення суті банку через його операції поширюється на всі види банків, тобто на центральні і комерційні. Центральні банки приймають депозити, видають кредити і здійснюють розрахунки, але взаємовідносини їх поширюються не на господарські суб'єкти, а лише на банки. Останнє не змінює ситуації, за якою центральний банк підпадає під вимоги базових банківських ознак.

Як самостійні суб'єкти грошового ринку, банки виконують певні економічні функції. У цих функціях конкретизується суть і призначення банків. Загалом банки виконують такі функції:

- трансформаційну або змінну;
- емісійну.

Трансформаційна функція банків зумовлена посередницькою діяльністю банків та їх особливим місцем серед фінансових посередників. Вона полягає у зміні (трансформації) таких якісних характеристик грошових потоків, що проходять через банк: рівень ризикованості, строковість, обсяг, просторове спрямування. У зв'язку з цим виділяють й аналогічні напрямки трансформації, тобто трансформація ризиків, трансформація строків, трансформація обсягів, просторова трансформація.

Трансформація ризиків полягає в тому, що банківська діяльність пов'язана з високим ризиком. Але, вживаючи відповідних заходів, банки можуть звести ці ризики для своїх вкладників та акціонерів до мінімуму. До таких заходів належать: диференціація відсоткових ставок залежно від ризикованості кредитів, страхування депозитів, диверсифікація активних операцій тощо. Тому банки беруть не себе значну частину ризиків неповернення вкладів.

Трансформація строків означає, що в процесі мобілізації короткострокових коштів у великих розмірах та їх постійне поновлення, банки мають можливість спрямовувати частину цих коштів у довгострокові кредити і на довгострокові активи. Це вигідно і банкам, і позичальникам, і кредиторам за таких обставин:

- банки отримують вищий прибуток за розміщення коштів;
- позичальники мають можливість профінансувати свої довгострокові проекти;
- кредитори отримують більші доходи на вклади.

Трансформація обсягів капіталів проявляється в тому, що банки, мобілізуючи великі обсяги грошових коштів із невеликих вкладів, мають можливість профінансувати масштабні проекти. Без банків невеликі грошові кошти могли б залишатися розпорощеними і використовуватися з низькою ефективністю.

Просторова трансформація характеризується тим, що кошти мобілізуються банком з багатьох регіонів країни та з інших країн, а їх спрямування здійснюється на фінансування проектів одного регіону, одного об'єкта чи

країни. Завдяки цьому розширюються географічні можливості грошового ринку. Він перетворюється у міжнародний і світовий. Це полегшує балансування попиту і пропозиції на грошовому ринку у будь-якому місці світового ринку.

Емісійна функція банків полягає в тому, що лише банки можуть створювати додаткові платіжні засоби і спрямовувати їх в обіг. При цьому може відбуватися або збільшення пропозиції грошей, або їх зменшення, коли гроші вилучаються з обігу. Цю функцію виконують і центральний банк, і комерційні банки. Центральний банк — коли емітує готівкові та депозитні гроші, а комерційні — коли вони емітують депозитні гроші через механізм грошово-кредитного мультиплікатора.

В економічній літературі банки наділяються і іншими функціями, зокрема функцією акумулювання коштів та функцією регулювання грошового обігу. Вважається, що акумуляція коштів є складовою трансформаційної функції, так як будь-яка форма трансформації вимагає попередньої акумуляції грошових коштів. А що стосується регулювання грошового обігу, то воно досягається через трансформаційну і емісійну функції банків. Через трансформаційну функцію відбувається структурне, якісне регулювання грошового обігу, а через емісійну — здійснюється кількісне регулювання грошового обігу, тобто регулювання маси грошей в обігу та загальної пропозиції грошей.

Свої функції комерційні банки реалізують через виконання ними своїх операцій. Перелік операцій, які можуть здійснювати сучасні банки, змінюються залежно від виду банку, а також залежно від країни, в якій функціонує цей банк. Кількість операцій, що можуть виконувати універсальні банки, досить велика. Це, зокрема, депозитні операції, надання кредитів, інвестиційні операції, лізингові операції, страхові послуги, консультаційні послуги, розрахунково-платіжні операції, управління потоками грошової готівки, валютні операції, трастові операції тощо.

З функціями банків безпосередньо пов'язана їх роль в економіці країни. Через виконання банками трансформаційної функції відбувається їх вплив на прискорення обігу капіталу в процесі відтворення, сприяння розширенню сфери обсягів суспільного виробництва і підвищенню їх ефективності. З виконанням емісійної функції відбуваються такі процеси:

- забезпечується потреба обігу в платіжних засобах;
- зміцнюється договірна і платіжна дисципліна в господарських суб'єктах;
- удосконалюється та зміцнюється грошовий обіг.

В економічній літературі діяльність банків розглядається в двох аспектах:

- а) як фінансовий посередник між кредиторами і позичальниками;
- б) як підприємство, яке виробляє фінансові продукти і продає їх на грошовому ринку.

Якщо банк розглядати з макроекономічних позицій, коли він виступає як учасник руху капіталу в процесі суспільного відтворення, то тут діяльність банку зводиться до посередника фінансового ринку. Але, якщо банк розглядати з мікроекономічних позицій, коли він функціонує як комерційна структура, одна з численних конкурентів суб'єктів ринку, що протиставляє свою продукцію конкурентам, то тут він опиняється у ролі продавця своєї продукції.

Отже, банк можна розглядати як фінансовий посередник і як підприємство, що виготовляє особливий продукт для ринку: кредитні ресурси. Тому в працях, присвячених аналізу грошово-кредитної політики, банки розглядаються переважно, як фінансові посередники. Але якщо розглядати питання керування банком, механізм його функціонування, то банк розглядається, як підприємство, яке постачає на ринок кредитні ресурси та інші фінансові продукти.

9.3. Банківська система. Її функції та принципи побудови

Функціональна специфіка діяльності банків зумовлює необхідність виділення їх у самостійну, відносно замкнуту організаційно-правову структуру, яка називається банківською системою.

Банківська система розглядається, як сукупність банків в економіці країни із заздалегідь окресленими цілями, рисами і функціями.

Функціонування банківської системи, як економічної структурної одиниці суспільства, має подвійне спрямування:

- діяльність окремих банків, як структурних елементів банківської системи;
- діяльність банківської системи відносно інших економічних систем (бюджетної системи, податкової системи, торговельної системи тощо).

Діяльність окремих банків проявляється у їх специфічних цілях і функціях порівняно з цілями та функціями інших банків. Головна мета окремого банку реалізується в отриманні максимального прибутку, але стосовно банківської системи така мета переміщується на другий план. Вона залишається лише метою окремого банку. Головні цілі банківської системи такі:

а) забезпечення суспільного нагляду і регулювання банківської діяльності з метою узгодження інтересів окремих банків із загальносуспільними інтересами. Така ціль може вступати в певну суперечливість із забезпеченням прибутковості — головною ціллю окремого банку;

б) забезпечення надійності і стабільної діяльності окремих банків та банківської системи в цілому. Їх мета — забезпечення стабілізації грошей та безперебійне обслуговування економіки суспільства.

Досягнення названих двох цілей не під силу жодному, наймогутнішому окремому банку. Лише скоординована діяльність всіх банків, зорієнтованих

на досягнення зазначених цілей, може здійснювати завдання в повному обсязі.

Відмінність банківської системи як самостійної економічної структури суспільства від діяльності окремих банків зумовлена виконанням ними своїх функцій, таких як трансформаційної, емісійної (створення платіжних засобів та регулювання грошового обігу), стабілізаційної (забезпечення стабільності банківського та грошового ринку).

Банківська система базується на виконанні аналогічних функцій з окремими банками. Але в масштабах банківської системи виникає якісно новий рівень трансформації, що характеризується масштабом трансформації, більшою глибиною, завершеністю і ефективністю діяльності. Це зумовлено двома обставинами:

1) у трансформаційний процес, що здійснюється банківського системою, активно включається діяльність центрального банку. Він здійснює всі види трансформаційних процесів на міжбанківському рівні. Центральний банк трансформує ресурси грошового ринку за строками, обсягом, ризиками, регіонами країни та масштабом країни. Він завершує трансформаційні процеси в межах усього грошового ринку, які були розпочаті окремими банками;

2) банківська система значно підвищує трансформаційний потенціал вузькоспеціалізованих банків. Як складові банківської системи, ці банки не можуть забезпечити весь комплекс трансформації грошового капіталу на ринку. Так, Ощадбанк України виконує депозитні операції. А у складі банківської системи він пропонує мобілізовані грошові кошти для кредитних операцій.

Емісійна функція (функція створення платіжних засобів і регулювання грошового обігу) полягає в тому, що банківська система оперативно змінює масу грошей в обігу. Відповідно до зміни попиту і пропозиції збільшується чи зменшується маса грошей в обігу. Отже, банківська система керує

пропозицією грошей. У виконанні цієї функції беруть участь усі ланки системи: центральний банк та банки другого рівня.

Емісійна функція банківської системи якісно відрізняється від аналогічної функції окремого банку. Кожен окремих банк спроможний брати участь у формуванні пропозиції грошей і зацікавлений в розширенні своєї діяльності. Це зумовлюється тим, що збільшення емісії дає банку додаткові доходи. Але окремих банк не знає межі цієї діяльності. Лише система може визначити межу емісійної діяльності, що відповідає попиту на гроші і ввести в ці межі емісійну діяльність кожного банку.

Стабілізаційна функція (функція забезпечення стабільності банківської діяльності на грошовому ринку) пов'язана з досить високою ризикованістю банківської діяльності. На відміну від інших економічних суб'єктів, банки характеризуються підвищеною загрозою дестабілізації своєї діяльності, розладу всього грошового ринку, провокуванням загальної економічної кризи. Тому стабілізаційну функцію може виконувати лише банківська система.

Використання банківською системою стабілізаційної функції відбувається за таких обставин:

а) прийняття законів та інших нормативних актів, що регламентують діяльність усіх ланок банківської системи, тобто центрального банку та всіх окремих банків;

б) створення механізму державного контролю і нагляду за дотриманням банками законів та інших нормативних актів та за діяльністю, банків загалом. Для цього створюються спеціальні механізми забезпечення стабільності банківської діяльності. Вони включають:

- страхування банківських ризиків і, зокрема, кредитних;
- страхування банківських депозитів і, зокрема, фізичних осіб;
- створення внутрішньобанківських резервів для покриття збитків від кредитних ризиків;
- створення механізму обов'язкового резервування банківських депо-

- зитів;
- централізоване економічне нормування з тих напрямів банківської діяльності, які пов'язані з найбільшими ризиками;
- створення центрального нагляду і контролю за банківською діяльністю;
- створення механізму централізованого рефінансування комерційних банків;
- узаконення різних механізмів централізації банківського капіталу (створення картелів, трестів, концернів тощо).

Реалізація вказаних заходів сприяє забезпеченню стабілізації функціонування банківської системи.

Банківська система взаємодіє з іншими економічними системами суспільства. Взаємодія всіх підсистем суспільства утворює економічну систему суспільства в цілому.

На відміну від інших економічних систем суспільства, таких як податкової, бюджетної, торговельної та інших, банківська система характеризується рядом особливостей.

По-перше, поєднанням багатьох однотипних елементів, що підпорядковуються однаковим цілям. У банківській системі такими елементами є окремі банки. Однаковість цілей усіх банків проявляється у боротьбі за прибутковість та ліквідність.

По-друге, динамічністю системи. Банківська система постійно розвивається і пристосовується до змін економічної ситуації в країні. Так, в Україні з розвитком ринкової економіки розвивається і банківська система відповідно до вимог ринку. В міру побудови ринкової економіки вдосконалюється і банківська система. Зокрема, зростає кількість банків, розширюється коло банківських операцій, удосконалюються методи банківської діяльності.

По-третє, закритістю банківської системи. Це означає, що діяльність банківської системи концентрує увагу її суб'єктів переважно на грошову сферу. Так, банкам в Україні заборонено займатися виробничою діяльністю,

торгівлею, страховою справою тощо. Водночас суб'єктам інших систем заборонено вести суто банківську діяльність. Крім того, багато видів банківської інформації становить банківську таємницю і не може розголошуватися чи передаватися в інші системи.

По-четверте, саморегуляція банківської системи. Вона проявляється у здатності до саморегулювання. Так, якщо один з банків банкрутує, то місце (сферу) його діяльності займають інші банки. Якщо змінюється економічна ситуація в країні, банки змінюють методи своєї діяльності. Так, в період гіперінфляції (1992—1994 рр.), щоб не збанкрутувати, всі банки в Україні перетворилися в універсальні.

Банківська система характеризується такими специфічними рисами, що виділяють її з іншого ряду економічної діяльності. Це, зокрема:

- а) дворівнева побудова;
- б) поглиблене централізоване регулювання діяльністю кожного банку окремо і банківської діяльності загалом;
- в) централізований механізм контролю і регулювання руху банківських резервів;
- г) наявність загальносистемної інфраструктури, яка забезпечує функціональну взаємодію окремих банків;
- д) гнучке поєднання високого рівня централізованої керованості банківської системи із збереженням повної економічної самостійності і відповідальності за результати своєї діяльності кожного окремого банку, що входить у банківську систему.

Дворівнева побудова характеризує якісну ознаку побудови банківської системи. За дворівневої побудови на першому рівні перебуває один банк, якому надається статус центрального. На першому рівні може бути і кілька банків, об'єднаних спільними цілями і завданнями, як це має місце у США. На нього покладається відповідальність за вирішення макроекономічних завдань у грошово-кредитній сфері, зокрема підтримання сталості національних грошей та забезпечення сталості функціонування всієї

банківської системи. Клієнтами центрального банку виступають банківські установи та урядові структури.

На другому рівні банківської системи перебувають решта банків. В Україні їх називають комерційними.

На відміну від центрального банку, комерційні банки покликані обслуговувати економічні суб'єкти — учасників грошового обігу: господарські суб'єкти, сімейні господарства, державні структури тощо. Через ці банки банківська система обслуговує народне господарство згідно з завданнями, що впливають з грошово-кредитної політики центрального банку.

Діяльність всіх банків тісно взаємопов'язана. Вони утворюють взаємоузгоджену й керовану єдиним органом структуру. Водночас кожна складова цієї системи функціонує відповідно до законів ринку. Дворівнева побудова банківської системи пов'язана також з законодавчими розмежуваннями прав і обов'язків кожної ланки системи.

Поглиблене централізоване регулювання банківської діяльності, як специфічна ознака банківської системи, визначається її регулятивною функцією. Важливий вплив на цю ознаку має також емісійна функція банківської системи.

Одним з найскладніших і загрозливіших у банківській системі явищ є ризик. Втрати від ризиків відображаються не лише на збитках, але і у втраті багатьох клієнтів. Тому боротьба з ризиками належить до завдань окремих банків і банківської системи загалом. Останнє закріплено у банківському законодавстві, але передбачає систему заходів з нормування, обмеження, страхування та контролю банківської діяльності. Реалізація цих заходів покликана забезпечити стабільну, безперебійну роботу кожного банку.

Емісійною функцією банківської системи зумовлюється централізований механізм контролю і регулювання руху банківських резервів.

Усі комерційні банки зобов'язані зберігати свої вільні резерви на рахунках у центральному банку. Центральний банк має право здійснювати контроль і регулювання руху резервних коштів на рахунках. Якщо

з'являються надмірні резерви у комерційних банках, то центральний банк може їх частину заблокувати. Надмірні резерви загрожують надмірним зростанням пропозиції грошей.

В разі потреби збільшення обсягів банківських резервів і розширення кредитних можливостей комерційних банків центральний банк знижує цю норму. В окремих випадках центральний банк може надавати кредити комерційним банкам.

Наявність загальносистемної інфраструктури забезпечує координацію та об'єднання зусиль банків як суб'єктів-посередників ринку. Тут йдеться про створення мережі міжбанківських розрахункових центрів (розрахункових палат, клірингових центрів тощо), системи міжбанківського валютного ринку, ринку міжбанківського кредиту, міжбанківського зв'язку, центрів технічного і технологічного обслуговування, інформаційних та навчальних центрів, міжбанківських фондів страхування депозитів та інших інституцій.

Важливою рисою банківської системи є гнучке поєднання високого рівня централізованої керованості банківської системи з децентралізацією економічної самостійності та відповідальністю банків як її окремих елементів перед клієнтами та за результати діяльності. Останнє проявляється в тому, що вся відповідальність перед інвесторами і вкладниками повністю покладається на банк, а можливості прийняття відповідних управлінських рішень його керівництвом обмежується нормами системного управління. Ця суперечність постійно проявляється в практичній діяльності комерційних банків.

9.4. Небанківські фінансово-кредитні установи

Важливу роль в акумуляції вільного грошового капіталу та його розміщення серед позичальників відіграють небанківські (пара-банківські) фінансово-кредитні установи. Їх діяльність має такі спільні риси з банками:

а) функціонування у тому ж секторі грошового ринку, що й банки, тобто у секторі опосередкованого фінансування;

б) формування своїх ресурсів (пасивів) здійснюється випуском боргових зобов'язань, так як і банками, лише їх зобов'язання менш ліквідні. Боргові зобов'язання небанківських фінансово-кредитних установ можуть реалізуватися на ринку, як додатковий фінансовий інструмент;

в) в процесі розміщення своїх ресурсів у доходні активи небанківські фінансово-кредитні установи купують боргові зобов'язання і подібно до банків створюють власні вимоги до інших економічних суб'єктів. Але їх зобов'язання менш ліквідні і більш ризиковані від активів банків;

г) діяльність небанківських фінансово-кредитних установ із створення зобов'язань і вимог ґрунтується на тих самих умовах, що й банків. Водночас їх зобов'язання менші за розмірами і коротшого терміну від надходжень за вимогами. Завдяки цьому створюється база для отримання прибутку. В процесі перетворення одних зобов'язань в інші вони виконують трансформаційну функцію за такими напрямками, як трансформація строків, трансформація обсягів, просторова трансформація та трансформація ризиків шляхом диверсифікації.

Посередницька діяльність небанківських фінансово-кредитних установ відрізняється від банківської таким чином:

а) не охоплює операцій, що визнаються базовими банківськими операціями;

б) не емітує власних боргових зобов'язань, а лише власні акції. Оскільки їх діяльність на фінансовому ринку не впливає на динаміку пропозиції грошей, то на них не поширюються вимоги обов'язкового резервування. Тому законодавством всіх країн їм дається інший статус порівняно з банком;

в) вузькою спеціалізацією за формою мобілізації вільних грошових коштів за умовами договору — договірні фінансові посередники та за умовами продажу посередником своїх цінних паперів — інвестиційні фінансові посередники.

Залежно від економічного змісту надання послуг небанківські фінансово-кредитні установи можуть виступати у договірній і інвестиційній формах.

Серед договірних фінансово-кредитних посередників найбільш розвинутими є страхові компанії, пенсійні фонди, ломбарди, лізингові і факторингові установи.

Страхові компанії спеціалізуються на наданні страхових послуг юридичним і фізичним особам. Їх фінансові ресурси формуються із страхових внесків за договорами страхування. За рахунок цих ресурсів здійснюються виплати грошових коштів страхувальникам в обумовлених розмірах у разі страхових випадків.

Страхові компанії здійснюють страхування життя, страхування майна та страхування від нещасних випадків. Продаючи страхові поліси, вони мобілізують певні суми грошових коштів, які розміщують у доходні активи. З доходів від цих активів вони покривають свої операційні витрати та отримують прибуток.

Стосовно страхування життя страхові компанії можуть з високою точністю визначити коефіцієнт смертності населення і на цій підставі скласти прогноз своїх виплат в часі за страховими полісами. Це дає можливість значну частину своїх резервів розміщувати в довгострокові і найбільш доходні активи (облігації, довгострокові депозити тощо). Щодо страхування майна та страхування від нещасних випадків, то тут прогнозування страхових випадків в часі здійснюється з меншою точністю. Тому страхові резерви за цими видами страхування обмежуються переважно короткостроковими, здебільшого державними і муніципальними цінними паперами. Лише частина страхових резервів може інвестуватися в довгострокові доходні активи.

Страхова діяльність в Україні характеризується досить стрімким розвитком. З 1995 до 2001 рр. їх доходи збільшилися майже в чотирнадцять разів (з 218,5 млн. грн. у 1995 р. до 3049,6 млн. грн. у 2001 р.). Страхові компанії у розвинутих країнах мобілізують великі фінансові ресурси і виступають головними постачальниками довгострокових капіталів на грошовому ринку. Отже, у страхових організацій України великі перспективи.

Серед договірних фінансових посередників важлива роль належить пенсійним фондам. Вони спеціалізуються на здійсненні пенсійних виплат громадянам після досягнення певного віку. Грошові ресурси пенсійних фондів формуються за рахунок внесків, які надходять систематично протягом тривалого часу. Оскільки строки виходу на пенсію загальновідомі, то не важко скласти прогноз в часі розмірів виплат пенсій. Це дозволяє пенсійним фондам отримувати додаткові доходи від розміщення вільних коштів у такі довгострокові доходні активи, як акції, облігації, державні цінні папери, довгострокові кредити. За рахунок додаткових коштів вони покривають свої операційні витрати та здійснюють виплати пенсій понад пенсійних внесків.

Пенсійне забезпечення в Україні включає систему загальнообов'язкового державного страхування за рахунок Пенсійного фонду та систему недержавного пенсійного забезпечення за рахунок приватних пенсійних фондів.

Пенсійний фонд України, як самостійна фінансова структура, була створена згідно з Законом України “Про пенсійне забезпечення”. Грошові кошти цього фонду формуються за рахунок відрахувань підприємств, установ, організацій і підприємців. Крім того, до надходжень Пенсійного фонду належать обов'язкові страхові внески громадян, які працюють, у розмірі 1-5% нарахованої заробітної плати та кошти державного бюджету на виплату окремих видів пенсій та допомоги.

Тимчасово вільні кошти Пенсійного фонду України можуть розміщуватися у короткострокові та довгострокові кредити, цінні папери державних організацій, акціонерних товариств тощо.

Приватні пенсійні фонди створюються з ініціативи певних фірм, страхових компаній та інших юридичних осіб для забезпечення виплат пенсій та допомоги своїм працівникам. Їх грошові кошти формуються за рахунок відрахувань із нарахованої заробітної плати працівників та відрахувань з прибутку при його розподілі та внесків громадян.

Приватні пенсійні фонди можуть функціонувати як самостійні підприємницькі структури та як структурні підрозділи організацій чи установ, які їх створили (комерційних банків, страхових організацій тощо). Тимчасово вільні грошові кошти приватних пенсійних фондів розміщуються у цінні папери і інші доходні активи здебільшого тих підрозділів, кому вони підпорядковані.

Ломбарди відносяться до спеціалізованих фінансових посередників. Основна діяльність ломбардів пов'язана з видачею населенню позички у грошовій формі під заставу нерухомого майна. Оцінка вартості заставного майна здійснюється за згодою сторін. Залежно від виду майна позика становить 50-80%. Кошти ломбардів формуються за рахунок внесків учасників, прибутку від їх діяльності та виручки від реалізації заставного майна. Відносини між ломбардами та позичальниками оформляються угодою у формі ломбардної квитанції. Їх тимчасово вільні кошти можуть розміщуватися у доходні активи.

Лізингові компанії як фінансові посередники спеціалізуються на придбанні предметів довгострокового користування (машин, обладнання, транспортних засобів тощо) і наданні їх в довгострокову оренду на термін 5-10 років і більше фірмі-орендарю. Остання поступово сплачує лізинговій компанії вартість взятого в оренду майна. Особливість лізингового посередництва полягає в тому, що таке кредитування здійснюється у товарній формі. Це досить зручна форма кредитування позичальників аграрного сектора економіки, малого та середнього бізнесу. Лізинг в Україні лише набуває свого розвитку.

Факторингові фірми, як фінансові посередники, спеціалізуються на купівлі у суб'єктів господарювання права на вимогу боргових зобов'язань. Такі права існують у формі дебіторської заборгованості за відвантажені товари, виконані роботи і надані послуги.

Надання факторингових послуг передбачає автоматичне відшкодування факторинговою фірмою значної частини боргових зобов'язань, а решту —

після отримання коштів від боржника. В цій фінансовій операції поєднуються елементи кредитування з посередницькими функціями. Тому доход від факторингових операцій складається з двох частин:

- відсотка на виплату суб'єкту господарювання суми грошових коштів;
- комісійної винагороди, яка визначається, виходячи із загальної суми купленого у суб'єкта господарювання права на вимогу боргових зобов'язань.

Оскільки термін такого кредитування досить короткий, то рівень відсотка по ньому невисокий. Але великі суми боргових зобов'язань та утримання по ньому комісійної винагороди на всю суму забезпечують достатні доходи від факторингової діяльності.

Статистичні дані показують: у складі обігових коштів підприємств України дебіторська заборгованість зростає. Із 28,8% на кінець 1995 р. до 68,5% на кінець 2001 р. Це дає підстави для висновку про наявність перспектив розвитку факторингової діяльності.

До довірчих фінансових посередників слід віднести довірчі товариства (операції банків), які спеціалізуються на управлінні активами в інтересах і за дорученням клієнтів, на правах довіреної особи. Найбільший розвиток довірчих товариств припадає на 1998 р., коли їх статутний капітал становив 33,7 млн. грн. У наступні роки їх статутний капітал зменшувався і у 2001 р. становив 24,9 млн. грн. Це дає підстави для висновків про невелику перспективу їх розвитку.

Небанківські фінансові посередники включають інвестиційні фінансово-кредитні посередники. До них відносяться інвестиційні фонди, фінансові компанії, кредитні спілки, кредитні товариства (кооперативи) і деякі інші. Вони спеціалізуються на управлінні вільними грошовими коштами інвестиційного призначення.

Посередницька діяльність інвестиційних фондів здійснюється шляхом мобілізації грошових коштів у невеликих приватних інвесторів шляхом випуску власних цінних паперів та їх розміщення в цінні папери держави і

підприємств, а також у банках на депозити. В Україні інвестиційні фонди не відіграють відчутної ролі на грошовому ринку. Для їх розвитку немає достатніх економічних передумов.

Фінансові компанії спеціалізуються на кредитуванні фізичних і юридичних осіб для придбання товарів виробничого і споживчого призначення. Оскільки ці кредити мають платіжний характер, то вони мають позитивний вплив на економічне зростання: сприяють прискоренню реалізації товарів.

До інвестиційних фінансових посередників відносяться кредитні спілки (товариства, кооперативи). Вони спеціалізуються на задоволенні потреб своїх членів (підприємств малого і середнього бізнесу, фермерських господарств, фізичних осіб, сімейних господарств тощо) у кредиті.

Грошові кошти кредитної спілки формують шляхом продажу паїв своїм членам, сплати членських внесків, отримання кредитів у банках та отримання доходів від поточної діяльності. Мобілізовані грошові кошти вони розміщують в короткострокові і середньострокові позики під відсотки, які для своїх членів нижчі від банківських. Залишки грошових коштів можуть розміщуватися у доходні активи: депозити в банках, короткострокові цінні папери з високою ліквідністю тощо.

Крім надання позичок і посередницької діяльності кредитні спілки можуть надавати консультаційні, брокерські та інші послуги. В сучасних умовах господарювання збільшується кількість послуг, що надають кредитні спілки.

В Україні кредитні спілки не отримали належного поширення. Але з розвитком малого і середнього бізнесу, приватизації землі, розвитком приватного і орендного сільськогосподарського виробництва вони набудуть належного поширення.

Небанківські фінансові посередники загалом надають такі фінансові послуги економічним суб'єктам, які економічно не вигідні або заборонені банкам. Тому їх діяльність є об'єктивно необхідною. Подальше зростання економіки України буде сприяти підвищенню життєвого рівня населення,

збільшенню грошових заощаджень, що сприятиме розвитку небанківських фінансових посередників. У перспективі вони мають стати потужним конкурентом банків у боротьбі за вільні грошові кошти.

Запитання для самоконтролю

1. Суть і види фінансового посередництва.
2. Призначення фінансового посередництва.
3. Банки як провідні суб'єкти фінансового посередництва. Банківська система та принципи її побудови.
4. Механізм забезпечення стійкості банківської системи.
5. Небанківські фінансово-кредитні установи, їх призначення та види.

ТЕМА 10. МІЖНАРОДНІ ВАЛЮТНО-КРЕДИТНІ УСТАНОВИ

В умовах подальшої інтернаціоналізації господарської діяльності у світі і тих змін, що відбуваються в усій сукупності товарно-грошових відносин, все значнішою стає роль різноманітних міжнародних валютно-кредитних установ. Ця роль виявляється у посиленні регулюючого характеру цих установ, а також у зростанні їх значення щодо вирішення проблем суспільного відтворення, які час від часу виникають у тій чи іншій країні. Усе більшу роль ці організації виконують в аналізі основних тенденцій розвитку світового господарства і в розробці на базі цього аналізу рекомендацій щодо найбільш суттєвих проблем в економічному житті світової спільноти.

Особливого значення міжнародні валютно-кредитні установи набувають для тих країн, економіка яких є перехідною. Серед цих країн, як відомо, знаходиться й Україна, яка з самого початку свого існування як незалежної держави плідно співпрацює з найбільш потужними світовими валютно-кредитними установами, серед яких: Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку та ін.

Міжнародний валютний фонд створено за рішенням Бреттон-Вудської конференції в 1944 р. У створенні МВФ активну участь брав і Радянський Союз. Він повинен був мати третю за розмірами квоту в статутному фонді. Розмір останнього планувався у сумі 8,8 млрд. дол. З них частка США — 2750 млн. дол., Великобританії — 1300 млн. дол., СРСР — 1200 млн. дол., Китаю — 550 млн. дол., Франції — 450 млн. дол. і т. д.

МВФ функціонує на підставі свого статуту, який з моменту заснування переглядався тричі. Уперше в 1969 р. у зв'язку з уведенням СДР (спеціальних засобів запозичення). Вдруге у 1976 р. у зв'язку з підписанням Ямайської валютної угоди і, нарешті, остання поправка була введена в дію в 1990 р., вона передбачала припинення участі в голосуванні тих країн, які не погасили своїх боргів перед МВФ.

Відповідно до Статуту МВФ його головними завданнями є:

- сприяння розвитку міжнародної торгівлі і розвитку міжнародних валютних відносин;
- підтримка стабільного курсу валют;
- підтримка рівноваги платіжних балансів країн, які входять до МВФ;
- допомога в організації багатосторонньої системи платежів за поточними операціями;
- надання коштів для покриття дефіциту платіжного балансу країн-учасниць;
- відміна валютних обмежень.

Кожна країна-учасник МВФ робить при вступі певний внесок, який визначається у вигляді квоти (частки). Квота розраховується з урахуванням експорту й імпорту країни, її золотого запасу, національного доходу та деяких інших показників. Вона переглядалась один раз на п'ять років, а з 1973 р. — один раз на три роки. Перегляд квоти може бути здійснено і на вимогу країни-члена МВФ. Кожна країна до 1978 р. 25 % своєї квоти вносила в золоті, а останнім часом у власній валюті. Нині 25 % квоти країна вносить у СДР або в іншій валюті, яку визначає МВФ, а останню частку — у національній валюті.

Країна-член МВФ має перед Фондом певні зобов'язання. Вони стосуються проведення певної валютної політики та надання інформації. Останнє проявляється в тому, що кожна країна на вимогу МВФ може надавати йому ту інформацію, яка необхідна Фонду для виконання ним своїх функцій. Найчастіше це дані, що стосуються видобутку золота, його експорту та імпорту, розмірів національного доходу, стану платіжного балансу, індексу цін і т. ін.

Кредитні операції МВФ здійснює тільки з офіційними установами країни: Казначействами, Центральними банками, або ж стабілізаційними фондами.

МВФ виконує великі регулюючі функції у світовій грошовій сфері. Головним чином, це регулювання міжнародних валютно-кредитних відносин, що виникають між членами цієї організації у зв'язку з дефіцитом платіжного балансу тієї чи іншої країни. Основний механізм такого регулювання зводиться до надання коротко- і середньострокових кредитів.

В Україні у червні 1992 р. прийнято Закон України про її вступ до МВФ, а також до Міжнародного банку реконструкції та розвитку і трьох його філій (МФК, МАР та БАТІ). У вересні того ж року Україна вступила до МВФ. Наша квота становила 997,3 млн. СДР. Оскільки Україна у момент вступу до МВФ знаходилась у стані глибокої кризи і не мала змоги зразу внести ці кошти, то вона скористалася Позичковим фондом при МВФ, з коштів якого країнам, що переживають певні фінансові труднощі, видають безстроковий, безвідсотковий кредит, який поступово треба погасити.

Потужним міжнародним фінансовим центром є організація, що неофіційно називається Світовим банком. Він об'єднує Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР), який створено за рішенням Бреттон-Вудської конференції в 1946 р., і ще три фінансові установи:

- Міжнародну фінансову корпорацію — МФК;
- Міжнародну асоціацію розвитку — МАР;
- Багатостороннє агентство гарантій інвестицій — БАТІ.

Найбільш потужною ланкою тут виступає МБРР. Він об'єднує більше 180 країн, а його капітал складає близько 200 млрд. дол.

МБРР постійно отримує прибуток (він сягає більше 1 млрд. дол. на рік), який використовується на розвиток банку. Акціонерам дивіденди не виплачуються.

Як спеціалізований фінансовий інститут ООН, МБРР призначений для інтеграції усіх країн-членів у систему світового господарства. Це головне завдання МБРР.

У загальній спрямованості кредитної політики, яку здійснює МБРР, можна виділити два основних напрями. Перший — цільові кредити, які є

довгостроковими і спрямовані на вирішення конкретних інвестиційних завдань. Це може бути будівництво шляхів, електростанцій тощо. Це комерційні кредити, але бідним країнам вони надаються на пільгових умовах (головним чином це стосується рівня позичкового відсотка). Другий — надання кредиту державі під структурні реформи. Такі кредити йдуть на підтримку державного бюджету, за умови його спрямування на таку реформу.

У цілому надання позик здійснюється на основі певних принципів, а саме:

- Кредити МБРР видає тільки під ефективні капіталовкладення.
- Рішення про надання кредиту враховує різні ризики, але головним є можливість повернення позики.
- Кредит надається тільки під гарантії уряду.
- Наданий кредит (у процесі його використання) не обмежується тільки межами країни-позичальника.

У перші роки свого існування, а це були роки післявоєнної розрухи, МБРР надавав позики країнам Західної Європи. Після відновлення економіки цих країн акцент у діяльності Банку було перенесено на слаборозвинені країни Азії, Африки, Латинської Америки, а згодом і на країни Східної Європи. За 50 років своєї діяльності МБРР надав кредитів на загальну суму 300 млрд. дол., що в 2 рази більше від кредитів, наданих МВФ.

Міжнародна фінансова корпорація, створена у 1956 р., є складовою Світового банку і має фінансову й організаційну незалежність. Але в той же час МФК має і спільні органи зі Світовим банком. Головне призначення цієї корпорації — надання кредитів суб'єктам господарювання тих країн, що розвиваються. Середній термін дії таких кредитних угод від 3 до 7 років, але нерідко кредитування здійснюється і на термін до 15 років. Дана організація, на відміну від МБРР та МАР, не вимагає при наданні кредиту гарантій з боку уряду. Друга особливість полягає в тому, що МФК може здійснювати прямі капіталовкладення, купуючи акції та інші цінні папери акціонерних

товариств. Але при цьому в подальшому передбачається продаж цих акцій приватним інвесторам. Це здійснюється для того, щоб не створювати конкуренції приватному сектору в країні, де реалізується проект.

Для допомоги найменш розвиненим країнам організовано Міжнародну асоціацію розвитку (МАР). Вона створена у 1960 р. Ця організація видає безвідсоткові кредити на 35-40 років. Пільговий термін становить 10 років. За цими кредитами країна-позичальник не платить відсотків, але мусить покривати ті накладні витрати, які пов'язані з організацією надання кредиту. Для отримання такого кредиту країна має бути членом МБРР, а оскільки бідних країн у світі багато, то МАР надає такі пільгові кредити спочатку тим країнам, у яких на душу населення припадає не більше 650 дол. ВВП на рік.

Головною метою кредитів, які надає МАР, є сприяння експорту товарів, виготовлених у розвинених країнах, у країни, які належать до найбідніших у світі. При цьому МАР координує свою діяльність з МБРР, що часто підключається до кредитування цих проектів.

Філією МБРР є Багатостороннє агентство з гарантій інвестицій (БАГІ), яке було створено у 1988 р. Членами цього агентства можуть бути тільки країни—члени МБРР. Призначення БАГІ полягає в тому, щоб стимулювати прямі інвестиції в економіку країн, що розвиваються. Робить це БАГІ способом страхування капіталовкладень від некомерційних ризиків. Гарантії, які надає це агентство, становить 15-20 років. При цьому гарантії покривають до 90% від загального розміру інвестицій.

До ризиків, які страхує це агентство, належать зміни в соціально-політичних умовах у країні-позичальниці, несприятливі для кредитора рішення уряду, наприклад, відміна конвертованості національної валюти, перепони або заборони щодо вивезення отриманих інвестором прибутків за кордон і т. ін. Для запобігання втрат інвесторів від таких некомерційних ризиків БАГІ надає потенційним інвесторам різноманітну інформацію, що стосується урядових програм, політики й організації здійснення іноземних інвестицій у країні-позичальниці тощо. До функцій цієї агенції входить

також проведення різноманітних зустрічей з урядовими та діловими колами різних країн, надання консультацій і здійснення низки інших заходів, які можуть сприяти зменшенню некомерційного ризику, або принаймні його прогнозуванню.

Важливий міжнародний фінансовий центр, з яким співпрацює Україна, — це Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР). Цей банк засновано в 1991 р. за ініціативою тодішнього президента Франції Ф. Міттерана. До складу акціонерів увійшли всі країни— члени тодішнього Спільного ринку і Європейської асоціації вільної торгівлі. Крім цього, засновниками банку стали також СРСР, НДР, Польща, Угорщина, Чехословаччина, Румунія й інші держави.

Сьогодні до ЄБРР входить 60 членів (58 країн, а також Європейський союз і Європейський інвестиційний банк). Штаб-квартира банку і сам банк розташовані в Лондоні. Усі його активи і фінансова звітність розраховуються в євро.

Європейський банк реконструкції і розвитку, на відміну від інших міжнародних валютно-кредитних установ, ставить перед тими, хто з ним співпрацює політичні умови. Вони зводяться до трьох основних моментів. Країна повинна бути прихильником багатопартійної демократії, плюралізму і ринкової економіки. Саме з урахуванням цього і для посилення ринкових засад організації суспільного виробництва ЄБРР видає кредити тільки за умови, що не менше 60% цих коштів піде на недержавний сектор і переважно на підтримку малого й середнього бізнесу. Розміри кредитів відносно невеликі — у межах 15—150 млн. дол. При цьому ЄБРР може кредитувати і проекти в державному секторі, але такі, що зорієнтовані на підтримку ініціатив приватних підприємств.

Такий підхід не є випадковим, бо цей банк створено для сприяння переходу до ринку країн Центральної та Східної Європи і країн-членів СНД та приватній підприємницькій ініціативі.

Європейський банк реконструкції і розвитку має функції:

- світової міжнародної організації, яка має право укладати міжнародні угоди;
- інвестиційного банку, який бере на себе гарантії з розміщення цінних паперів підприємств, а також виконує функцію консультанта під час розробки інвестиційних проектів;
- комерційного банку, бо має право залучати ресурси світового фінансового ринку і надавати на цій основі кредити.

Потужною світовою валютно-кредитною установою є також Міжнародний інвестиційний банк (МІБ). Відповідно до свого статуту він призначений для середньо- і довгострокового кредитування. Його кредити спрямовані на посилення світової економічної інтеграції. З огляду на це МІБ видає кредити під проекти, пов'язані з розвитком кооперації виробництва, з посиленням його спеціалізації, з проектами, спрямованими на розвиток сировинних та енергозабезпечувальних галузей країни.

У функціонуванні світової системи валютно-кредитних відносин значне місце відводиться діяльності з координації і регулюванню цих відносин. У здійсненні цих функцій велика роль належить таким організаціям як Паризький та Лондонський клуби країн-кредиторів. На засіданнях Паризького клубу, як правило, розглядаються питання, що стосуються державного боргу. Це можуть бути питання відстрочки, реструктуризації і взагалі всілякого регулювання такого боргу. На засіданнях Лондонського клубу вирішуються питання, пов'язані з урегулюванням заборгованості приватного сектору тієї чи іншої країни.

Крім цих, певною мірою загальносвітових валютно-кредитних установ, існують і регіональні установи такого типу. До них належать такі організації, як Азіатський банк розвитку (створено у 1968 р.), Міжамериканський банк розвитку (почав функціонувати у 1959 р.), Африканський банк розвитку (заснований у 1963 р.)

Ці установи створені за ініціативою високорозвинених країн для допомоги в розвитку країн відповідних континентів. Свою стратегію (від

залучення ресурсів до надання кредитів) ці банки будують відповідно до дій МБРР, але кожен із цих банків урахує особливості відповідного регіону і тісно співпрацює з інституціональними установами країн регіону.

Запитання для самоконтролю

1. Коли Україна вступила в Міжнародний валютний фонд?
2. Перелічіть головні завдання, які стоять перед Міжнародним валютним фондом.
3. Що таке Міжнародний банк реконструкції і розвитку?
4. На які цілі і за якими умовами Міжнародний банк реконструкції і розвитку надає кредити?
5. Що являє собою Міжнародна фінансова корпорація?
6. Коли і з якою метою була створена Міжнародна асоціація розвитку?

2. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ КУРСУ «ГРОШІ ТА КРЕДИТ»

Тема 1. Суть і функції грошей

Методичні вказівки до вивчення теми

Товар і його властивості — елементи економічної теорії, які слід повторити, щоб зрозуміти суть грошей у ринковій економіці. Слід з'ясувати питання про походження грошей (дві його концепції: еволюційна та раціоналістична), роль держави у формуванні феномена грошей. Необхідно зрозуміти недоліки бартерного обміну порівняно з грошовим.

Наступним кроком буде вивчення еволюції грошового товару та функціональних форм грошей, поступової втрати золотом грошових функцій. Важливо звернути увагу на вивчення суті грошей, подумати, чим гроші відрізняються від звичайного товару. Потрібно засвоїти механізм формування вартості таких грошей, особливості прояву грошей як грошей і грошей як капіталу.

Слід з'ясувати ознаки функцій грошей як засобу обігу, переваги в процесі обміну товарами між товаровиробниками (табл. 1).

Таблиця 1 — Функції грошей і сфери їх використання

Функція грошей	Сфери використання
Міра вартості	Забезпечують впровадження та вимірювання вартості всіх товарів
Засіб обігу	Виконують роль посередника в обміні товарів
Засіб платежу	Обслуговують погашення різноманітних боргових зобов'язань
Засіб нагромадження	Зберігають вартість, слугують представниками абстрактної форми багатства
Світові гроші	Обслуговують рух вартості в міжнародному економічному обороті

Вивчаючи функції грошей як засобу платежу, необхідно звернути увагу на походження цієї функції й усвідомити основні її ознаки. Звернути увагу на форму нагромадження і заощадження та їх мотиви і вплив на розвиток економіки й добробуту народу, на генезис міжнародних розрахунків під час вивчення функції світових грошей.

Особливо слід з'ясувати, яку роль відіграють гроші як засіб обліку праці у функціонуванні ринку, нагромадженні та переміщенні капіталу, у стимулюванні та регулюванні суспільного виробництва.

Плани семінарських занять

Заняття 1

1. Походження грошей.
2. Суть грошей як загального еквівалента.
  - 2.1. Гроші як загальний вартісний еквівалент.
  - 2.2. Гроші як технічний інструментарій обміну товарів.
3. Форми грошей та їх еволюція. Демонетизація золота.
4. Вартість грошей. Ціна грошей як капіталу.

Заняття 2

1. Функції грошей. Функція міри вартості. Ціна як грошове вираження вартості товарів.
2. Функції грошей як засобу обігу і платежу, їх суть, сфери використання, відмінності.
3. Функція засобу нагромадження: суть, сфера використання, вплив часу на неї.
4. Світові гроші. Взаємозв'язок функції та вплив на них зміни вартості грошей.
5. Роль грошей як інструменту регулювання економіки. Гроші в перехідній економіці України.

Термінологічний словник

Бартер — обмін одного товару на інший без допомоги грошей.

Білонна монета — розмінна монета з дрібною вартістю, яка карбується не з дорогоцінного металу.

Готівкові гроші — знаки вартості, виготовлені з паперу або іншого малоцінного металу.

Гроші — специфічний товар, що обмінюється на будь-який інший товар і є загальним еквівалентом.

Депозитні гроші — неповноцінні знаки вартості, які не мають речового вираження й існують лише у вигляді певних сум на рахунках у банках.

Кредитна картка — іменний грошовий документ, що видається банком власнику поточного рахунку і дає йому можливість сплатити через ЕОМ свої покупки і погасити борги, переказуючи гроші за рахунком без використання готівки.

Кредитні гроші — неповноцінні знаки вартості, які виникають і функціонують в обігу на основі кредитних відносин.

Паперові гроші — нерозмінні на метал знаки вартості, що випускаються державою (казначейством) для покриття своїх витрат і наділяються нею примусовим курсом.

Функція грошей — робота грошей щодо обслуговування руху вартості товарів.

Тема 2. Кількісна теорія грошей і сучасний монетаризм

Методичні вказівки до вивчення теми

У цій темі потрібно звернути увагу на кількісну теорію грошей, а саме на те, що вона є основною. Відповідно до цієї теорії вартість грошей і рівень товарних цін змінюються залежно від кількості грошей в обігу: чим їх більше, тим ціни на товари вищі, а вартість грошей нижча, і навпаки.

Пройшовши тривалий шлях свого розвитку, кількісна теорія грошей поділяється на ранню та сучасну теорії.

Потрібно з'ясувати, хто з фахівців зробив спробу чіткіше сформулювати взаємозв'язок різноманітних ключових факторів грошової і негрошової сфер щодо кількісної теорії грошей. Вивчити версії, формули, які запропонував американський економіст І.Фішер,

$$MV = \Sigma PQ$$

де M — маса грошей, що знаходяться в обігу протягом певного періоду;

V — швидкість обігу грошової одиниці;

P — ціна індивідуального товару, реалізованого за вказаний період;

Q — загальна маса товарів (фізична), що реалізуються у вказаному періоді.

Економісти Кембриджу запропонували таку формулу зв'язку маси грошей та цін:

$$M = kRP,$$

де M — касовий залишок (маса) грошей у економічних суб'єктів;

R — виробництво продукції у фізичному вираженні за певний період;

P — середня ціна одиниці виробленої продукції;

k — частина RP .

Кембріджські економісти зробили висновок, що між M і P існує зв'язок і на цей зв'язок діє k .

Внесок у розвиток кількісної теорії грошей зробив і Дж. Кейнс. У теорії Дж. Кейнса обґрунтовано, що маса грошей пов'язана з масою доходу і нормою процента:

$$M = L_1(q) + L_2(j),$$

де M — маса грошей;

q — загальний дохід;

j — дохід, який сформувався у зв'язку з нормою процента;

L_1 і L_2 — попит на гроші.

Плани семінарських занять

Заняття 1

1. Кількісна теорія грошей.
2. Теорія грошей класичної школи.
3. Маржиналізм як методологічна основа сучасних теорій грошових відносин.
4. Основні постулати класичної кількісної теорії грошей.
5. Неокласичний варіант кількісної теорії грошей.
6. Внесок Дж. Кейнса в розвиток теорії грошей.

Заняття 2

1. Науковий внесок К. Маркса у розвиток теорії грошових відносин.
2. Сучасний монетаризм як альтернативний напрям кількісної теорії.
3. Кейнсіансько-неокласичний синтез.
4. Грошово-кредитна політика України у світлі сучасних монетаристських теорій.

Термінологічний словник

Грошові агрегати — показники грошової маси в обігу від вузького М0 до широкого М5.

Дефіцитне фінансування — спосіб розширення сукупного попиту шляхом застосування державного регулювання. Зазвичай, це здійснюється шляхом перевищення державних видатків над доходами, наслідком чого є створення бюджетного дефіциту.

«Дешеві» гроші — грошово-фінансова політика утримання процентних ставок на низькому рівні, що проводиться з метою стимулювання економічної діяльності шляхом зниження вартості кредитів та інвестицій.

«Дорогі» гроші — кредитно-фінансова політика, що припускає стримування отримання кредитів та високі процентні ставки за кредитами.

Інвестиції — придбання засобів виробництва з метою виробництва товарів для майбутнього споживання, придбання активів, наприклад, цінних паперів, депозитів у банках з метою отримання прибутку чи збільшення капіталу.

Капіталовкладення — витрати на придбання об'єктів основного капіталу.

Монетаризм — школа в економічній науці, яка ставить гроші у центр макроекономічної політики; базується на кількісній теорії грошей, що пов'язує рівень цін з кількістю грошей у народному господарстві країни.

Монетизація — продаж урядом цінних паперів банкам з метою фінансування дефіциту бюджету,

Трансакція — операція, угода, що супроводжується взаємними поступками.

Фінансовий інструмент — засіб, який використовується урядом для досягнення своєї макроекономічної мети. Наприклад, державні видатки та оподаткування можуть розглядатися як інструменти, спрямовані на досягнення повної зайнятості.

Тема 3. Грошовий оборот і грошові потоки

Методичні вказівки до вивчення теми

Вивчаючи цю тему, слід звернути увагу на різницю між грошовим обігом як безперервним процесом руху грошей і грошовим оборотом як моментом у цьому русі. Потрібно з'ясувати, чому показниками виміру грошового обігу є швидкість обігу грошей, а грошового обороту — сума платежів за певний період часу; чому змінюються темпи розвитку обох сфер грошового обігу і грошового обороту на різних етапах розвитку економіки.

Слід простежити генезис форм грошей, причини переходу від однієї форми до іншої, проаналізувати види засобів обігу та їх суть, сфери

використання цих засобів. Особливу увагу зверніть на поняття грошової маси, показники її вимірювання і структуру.

Слід з'ясувати фактори, які впливають на швидкість грошового обігу та показники її вимірювання.

Розуміння законів грошового обігу має особливо важливе значення для вивчення багатьох питань цієї теми (саме розуміння, а не тільки вивчення). Згідно із законами грошового обігу потрібно уважно проаналізувати суть стабільності грошей та механізм її забезпечення, звернути увагу на дію кожного з основних факторів, що впливають на неї.

Простежте вплив ефекту грошового мультиплікатора, розглядаючи механізм поповнення маси грошей в обороті.

Плани семінарських занять

Заняття 1

1. Поняття грошового обороту, його економічна основа, основні суб'єкти та ринки, які він обслуговує.
2. Грошові потоки: характеристика основних видів та їх взаємозв'язок.
3. Поняття сучасної та майбутньої вартості грошей.
4. Структура грошового обороту.
5. Характеристика грошового обігу як складової грошового обороту.

Заняття 2

1. Поняття грошової маси. Грошові агрегати.
2. Класифікація грошових агрегатів за рівнем ліквідності.
3. Швидкість обігу грошей та фактори, що її визначають.
4. Механізм забезпечення сталості грошей.
5. Суть закону кількості грошей, необхідних для обороту. Рівень монетизації ВВП.

Заняття 3

1. Механізм поповнення маси грошей в обороті.
2. Поняття грошової бази.
3. Характеристика грошового мультиплікатора.
4. Сучасні засоби платежу, які обслуговують грошовий оборот.
5. Суть та особливості використання електронних грошей, чеків і векселів.

Термінологічний словник

Грошовий мультиплікатор — коефіцієнт, який відображає співвідношення між первинною емісією грошей і кінцевим збільшенням грошової маси внаслідок цієї емісії.

Грошовий оборот — сукупність переміщень грошових коштів між економічними суб'єктами в процесі обміну щодо погашення грошових зобов'язань.

Грошові потоки — частини грошового обороту, що відображають певні платежі формуванням та використанням фінансових ресурсів держави тощо.

Маса грошей — сукупність грошових коштів у будь-якій їх формі, яка є в економічних суб'єктів у вказаний момент.

Тема 4. Грошовий ринок

Методичні вказівки до вивчення теми

Потрібно навчитися розрізняти поняття «ринок грошей» і «грошовий ринок». Одним із основних завдань студента є чітке визначення суті грошового ринку та усвідомлення його взаємозв'язку з грошовим оборотом.

Під час вивчення цієї теми слід приділити увагу механізму фінансування. Навчитися розрізняти пряме і опосередковане фінансування.

При прямому фінансуванні діють два канали: капітальне фінансування, при якому продавець передає покупцеві акції (канал акціонерного фінансування); позики, коли гроші передаються кредитором позичальнику наперед визначений строк і під певний процент.

При опосередкованому (непрямому) фінансуванні між покупцем і продавцем є фінансовий посередник — юридична особа, яка сама купує гроші у продавців, а потім продає їх покупцям від свого імені. Посередниками при цьому виступають банки і небанківські фінансово-кредитні установи.

Звернути увагу на такі терміни: пропозиція грошей — така їх кількість, яка є сьогодні вільною в усіх економічних суб'єктів, включаючи і додаткові кошти, які пускає в оборот банківська система (це також явище грошового залишку); попит на грошовому ринку — прояв грошового залишку, що фінансується на якийсь момент; попит — намір чи бажання економічного суб'єкта мати відповідну суму грошей у вказаний момент (попит на гроші слід відрізнити від доходу, що є явищем грошового потоку).

У загальному попиті розрізняють дві його частини: поточна каса — частина, пов'язана з необхідністю здійснювати поточні витрати; частина попиту, яка формується як ліквідний актив. Ця частина залежить від дохідності активів і насамперед від норми процента, який склався на фінансовому ринку, зокрема процента на цінні папери.

Попит і пропозицію на грошовому ринку урівноважує процент, при певній величині якого всі гроші, запропоновані на ринок, знайдуть покупця. До зміни величини процента веде те, що увесь час змінюються попит і пропозиція грошей. Стабільність процента, який є ціною грошей на ринку, — важлива передумова стійкості всієї економічної системи.

Плани семінарських занять

Заняття 1

1. Суть грошового ринку.
2. Економічна структура і характеристика складових частин грошового

ринку.

3. Індустріальна модель грошового ринку, його суб'єкти та канали фінансування.

4. Графічна модель грошового ринку.

Заняття 2

1. Суть і форми попиту на гроші.

2. Суть і механізм формування пропозиції грошей.

3. Попит на гроші як форму багатства.

4. Рівновага на грошовому ринку та норма процента.

5. Фактори, які визначають рівновагу на грошовому ринку.

Термінологічний словник

Банківський процент — процент, установлений як плата за здійснювані банком операції.

Грошовий ринок — сукупність грошових інститутів, що спрямовують потоки грошових коштів від власників до позичальників.

Депозитний процент — ставка процента, який виплачується за вкладми населення та юридичних осіб.

Ефект витіснення — зниження обсягів інвестицій внаслідок зростання процентної ставки.

Ефект доходу — зміна співвідношення між поточним та майбутнім споживанням як реакція на зміну сукупного доходу, що спричинений зміною процентної ставки.

Інвестиційні можливості фірм — дохідність інвестицій, що визначає попит.

Індивідуальна пропозиція заощаджень — залежність між процентною ставкою та обсягом заощаджень.

Конкурентний ринок — ринок, на якому жоден, з учасників не має змоги впливати на ціну.

Маржа — різниця між ставками позичкового та депозитного процента, яка є прибутком банку.

Міжбанківський процент — процент за кредитами, що видаються одним комерційним банком іншому.

Мобільність капіталу—ступінь свободи, з якою капітали переміщуються з країни в країну під впливом зміни процентних ставок.

Нейтральність грошей — проявляється, коли кількість грошей в економіці впливає тільки на рівень цін, не впливаючи на зміну процентних ставок, рівень зайнятості та інші реальні показники.

Обліковий процент — процент, установлений як плата за кредити, що надаються центральним банком комерційним банкам.

Опосередковане фінансування — переміщення грошей між суб'єктами ринку через фінансових посередників.

Позичковий процент — ставка процента, що виплачується позичальником банку за користування позичкою.

Попит на гроші — потреба суб'єктів економіки в певній сумі грошових коштів.

Тема 5. Грошові системи

Методичні вказівки до вивчення теми

Грошова система створюється державою і має нормативно-правовий характер. Необхідно усвідомити, що це явище суб'єктивне на відміну від грошового обігу, який є об'єктивним. Грошова одиниця та її найменування, масштаб цін, валютний курс, види законних платіжних засобів, платіжний оборот та його організація, інструменти регулювання грошового обігу, органи, що здійснюють таке регулювання — це ті складові елементи грошової системи, на які слід звернути увагу. Під час вивчення теми необхідно чітко засвоїти визначення цих елементів грошової системи.

У грошовій системі неринкового типу вирішальна роль належить уряду. Уряд визначає влаштування грошового обігу, а банки стають виконавцями уряду, їх роль підпорядкована урядові. Вирішальну роль в організації та функціонуванні грошової системи відіграють законодавчі органи держави та центральний банк. Частку держави в капіталі центрального банку наведено в табл. 2. Регулятивно-наглядові банківські органи наведено у табл. 3. Грошова система ринкової економіки характеризується тим, що тут до мінімуму зведено втручання державних органів у грошову сферу.

Таблиця 2 — Участь держави в капіталі центрального банку

Країна	Частка участі співвласників у капіталі центрального банку
Україна, Велика Британія, Данія, Франція, Нідерланди, Німеччина, Росія	100% — власність держави
Швейцарія	43% — власність приватних осіб 57% — власність кантонів
Італія	100% — власність банків та страхових компаній
США	100% — власність банків — членів Федеральної резервної системи
Австрія	50% — власність федерації 50% — власність фізичних та юридичних осіб
Японія	55% — власність держави 45% — власність приватних осіб

Таблиця 3 — Регулятивно-наглядові банківські органи

Країна	Регулятивно-наглядові органи
Німеччина	Німецький федеральний банк Федеральне відомство з банківського нагляду
Франція	Банк Франції Комітет банківського регулювання Комітет кредитних установ Банківська комісія
США	Федеральна резервна система Служба контролера грошового обігу Федеральна корпорація страхування депозитів Банківські комісії департаментів штатів

Грошові системи різних держав класифікуються за певними критеріями. Залежно від типу економіки розрізняють грошову систему ринкової економіки та грошову систему, що обслуговує неринкову економіку.

Серед комплексу заходів особливе місце належить грошовій реформі, пов'язаних з оздоровленням і впорядкуванням грошового обігу, яку проводить держава. Грошова реформа — це повна чи часткова перебудова грошової системи стосовно нових соціально-економічних умов. За глибиною реформування грошових систем грошові реформи класифікуються за такими типами: створення нової грошової системи; часткова зміна грошової системи; проведення спеціальних стабілізаційних заходів з метою отримання інфляції чи подолання її наслідків. Головною метою грошової реформи є стабілізація валюти. Світовий досвід знає три методи стабілізації валюти: нуліфікація, девальвація та ревальвація (реставрація). Створення власної грошової системи в Україні та проведення грошової реформи — об'єктивна необхідність, що забезпечує її повну незалежність.

Потрібно звернути увагу на такі поняття:

- інструменти прямого та опосередкованого впливу на основні параметри грошового ринку;
- операції на відкритому ринку;
- управління обов'язковими резервами;
- інфляція попиту, інфляційний цикл;
- взаємозв'язок інфляції і перерозподілу доходів;
- інфляція та безробіття;
- вплив інфляції на обсяг виробництва національного продукту;
- грошові реформи у вузькому розумінні;
- реформи паралельного типу;
- грошові реформи в широкому розумінні.

Плани семінарських занять

Заняття 1

1. Суть грошової системи та її елементи.
2. Основні типи грошових систем та їх еволюція.
3. Створення і розвиток грошової системи України.
4. Державне регулювання грошової сфери: суть та методи регулювання.
5. Поняття, цілі та типи грошово-кредитної політики.
6. Фіксально-бюджетна і грошово-кредитна політика в системі державного регулювання ринкової економіки.

Заняття 2

1. Суть інфляції, її причини, форми прояву та закономірності розвитку.
2. Соціально-економічні наслідки інфляції.
3. Особливості інфляції в Україні.
4. Поняття, цілі та види грошових реформ.
5. Особливості проведення грошової реформи в Україні в 1996 р.

Термінологічний словник

Гривня — грошова одиниця незалежної держави Україна. «Гривня» як грошова й вагова одиниця Київської Русі походить від найменування обруча — прикраси із золота чи срібла, який носили на шиї («загривку»). Частина цього обруча (рублена гривна), що оберталася в роль грошей, стала основою найменування грошової одиниці «рубль».

Грошова система — форма організації грошового обігу, що встановлюється державними законами або рішеннями міжнародних органів.

Девальвація — офіційне зниження державного металевого вмісту та валютного курсу (чи тільки курсу) національної грошової одиниці щодо іноземних валют.

Інфляція — знецінення нерозмінних на золото паперових грошей внаслідок надмірного їх випуску і переповнення ними каналів обігу.

Масштаб цін — вагова кількість грошового металу, що законодавче закріплена за грошовою одиницею. Так, ваговий вміст одного рубля Росії, що був установлений грошовою реформою 1895-1897 рр. С.Ю. Вітте, дорівнював 0,774234 г чистого золота, а ваговий вміст рубля СРСР з 1.01.1961 р. — 0,987412 г чистого золота. Ваговий вміст одного долара США у 1934 р. дорівнював 0,888671 г чистого золота. Валютною реформою 1976—1978 рр., проведеною згідно з рішеннями країн Ямайської валютної системи, золотий вміст грошових одиниць країн-учасниць МВФ скасовано.

Норма обов'язкового резервування — кошти, котрі комерційні банки зобов'язані зберігати у центральному банку. Підвищення або зниження норми відповідно зменшує чи збільшує суму вільних грошових коштів комерційного банку для активних операцій.

Нуліфікація — оголошення державою знецінених паперових грошей недійсними або обмін знецінених паперових грошей на нові грошові знаки у надзвичайно низькій пропорції, так що плата за такі гроші має суто символічне значення.

Облікова ставка процента — плата, що оголошується й стягується центральним банком за кредитні ресурси, які надаються комерційним банкам.

Операції на відкритому ринку — купівля і продаж центральним банком державних цінних паперів. Купівля цих паперів комерційними банками скорочує їх кредитні ресурси, а викуп цінних паперів центральним банком розширює кредитні ресурси комерційних банків. Відповідно це впливає на грошову масу в обігу.

Платіжний оборот — уся сукупність платежів грошима у готівковій та безготівковій формах щодо погашення всіх грошових зобов'язань, які виникають між економічними суб'єктами.

Ревальвація (реставрація) — офіційне підвищення державного золотого вмісту та валютного курсу або тільки валютного курсу національної грошової одиниці щодо іноземних валют.

Тема 6. Кредит у ринковій економіці

Методичні вказівки до вивчення теми

Однією з форм економічних відносин є кредит. Необхідність відносин зумовлена об'єктивними потребами суспільства. Для формування кредитних відносин потрібен ряд передумов: достатній рівень розвитку товарного виробництва, висока ефективність господарювання економічних агентів, існування довіри між ними та наявність механізмів захисту прав кредитора.

Необхідно звернути увагу на нерівномірність кругообороту капіталу та особливості її прояву на підприємствах із сезонним та несезонним характером виробництва. Важливо навчитись розрізняти методи перерозподілу коштів: фінансовий і кредитний. Потрібно засвоїти переваги та недоліки кожного з них, розібратись у сферах їх застосування.

Слід звернути увагу на притаманні відмінні форми кредитних відносин при різних етапах розвитку суспільного виробництва. Розуміння суті кредиту як форми руху вартості на зворотній основі пов'язане з вивченням еволюції кредитних відносин. Необхідно розібратись у відмінностях лихварського кредиту від кредиту в умовах капіталістичного способу виробництва, звернувши увагу на характер використання авансованих коштів, джерела і рівень плати за кредит і, особливо, на економічну роль кредиту.

Зверніть увагу на відповідність тих чи інших видів та форм кредиту, постарайтесь зрозуміти роль кожного з видів кредиту в ринковій економіці. Особливо важливо зрозуміти фактори, що впливають на зміну ринкових ставок процента (у тому числі інфляції як альтернативної вартості), навчитись розраховувати норму процента, ознайомитись з методикою нарахування процентів за кредитами і депозитами.

Норма процента розраховується за формулою

$$H = \frac{D}{K} \cdot 100\%,$$

де Н — норма процента;

Д — дохід, отриманий на позичковий капітал;

К — сума наданого кредиту.

Сума простих процентів за депозитами і кредитами банків нараховується таким способом:

$$K = \frac{C \cdot T \cdot P}{365 \cdot 100},$$

де К — розмір плати за користування коштами;

С — сума кредиту чи депозиту;

Т — термін користування;

П — процентна ставка.

Нарахування складних процентів (процент на процент) виглядає так:

$$FV = P \cdot (1 + R)^n,$$

де FV — розмір плати за користування коштами;

P — сума наданих коштів;

R — процентна ставка;

n — кількість періодів.

На завершення вивчення теми розберіться у проблемах розвитку кредитних відносин в Україні, використовуючи матеріали лекцій, підручників, а також звернувшись до періодичних та спеціальних наукових видань.

Плани семінарських занять

Заняття 1

1. Суть і основні форми грошового капіталу.
2. Нагромадження позичкового капіталу.
3. Необхідність кредиту.
4. Суть кредиту як форми руху вартості на зворотній основі.
5. Стадії і закономірності руху кредиту.
6. Форми і види кредиту.

Заняття 2

1. Поняття економічних меж кредиту.

2. Процент за кредит: суть, види, економічні межі руху та фактори зміни ставки процента.

3. Функції і роль кредиту в розвитку економіки.

4. Основні теорії кредиту та їх суть.

5. Кредитні гроші.

Термінологічний словник

Банківський кредит — вид кредиту, що надається банками підприємствам, домашнім господарствам і державам.

Бланковий кредит — кредит, який видається без забезпечення — лише під зобов'язання повернути кредит. Надається, як правило, надійним позичальникам. Комерційні банки можуть надавати бланкові позики лише в межах наявних власних коштів.

Державний кредит — вид кредиту, при якому одним із суб'єктів кредитних відносин (як правило, позичальником) виступає держава.

Довгостроковий кредит — кредит, що охоплює позики, які надаються на строк понад 3 роки і призначені для формування основних фондів.

Економічні межі кредиту — межа відносин з приводу передачі вартості у тимчасове використання.

Емісійна функція кредиту — у сучасній економіці гроші виникають унаслідок банківського кредитування. Нестача платіжних засобів у економіці також може покриватись за рахунок розширення комерційного кредиту.

Забезпечення кредиту — матеріальні й нематеріальні активи, які в разі неповернення кредиту кредитор може використати для компенсації своїх збитків.

Іпотечний кредит — економічні відносини, що виникають з приводу надання кредиту під заставу нерухомого майна.

Комерційний кредит — вид кредиту, що надається продавцем покупцеві у вигляді відстрочення платежу за реалізовані товари і послуги.

Контрольно-стимулювальна функція кредиту — контроль з боку кредитора над використанням коштів позичальником. З іншого боку, необхідність віддати кредит стимулює позичальника ефективніше використовувати кошти.

Короткостроковий кредит — кредит, що надається для задоволення короткострокових (до 1 року) потреб позичальника, які виникають у зв'язку з витратами виробництва й обігу та не забезпечуються надходженням коштів у відповідному періоді.

Кредит (лат. *credo* — вірити) — економічні відносини між юридичними та фізичними особами, а також державами з приводу отримання позики в грошовій або товарній формі на засадах повернення, строковості, платності.

Кредитна експансія — комплекс заходів, спрямованих на розширення банківського кредитування (збільшення грошової пропозиції). Спрямована на прискорення економічного зростання і застосовується при антициклічному регулюванні економіки.

Кредитна операція — угода про надання кредиту, що супроводжується відповідними записами в балансах кредитора і позичальника.

Кредитна рестрикція — комплекс заходів, спрямованих на скорочення банківського кредитування (зниження пропозиції грошей). Використовується для обмеження платоспроможного попиту і скорочення інфляції.

Кредитний ризик — ризик несплати позичальником основного боргу і процентів за користування кредитом.

Кредитор — суб'єкт кредитних відносин, який надає кредит іншому суб'єкту господарської діяльності у тимчасове користування.

Кредитоспроможність — наявність передумов для отримання кредиту і здатність повернути його. Визначається показниками, які характеризують позичальника: акуратністю при розрахунках за раніше отримані кредити, поточним фінансовим станом, здатністю в разі потреби мобілізувати кошти з різних джерел.

Лихварський кредит — економічні відносини, що виникають за умови порушення рівноваги між кредитором і боржником та переваги на боці кредитора.

Лізинговий кредит — економічні відносини між юридичними особами, що виникають у випадку оренди майна і супроводжуються укладенням лізингової угоди.

Міжнародний кредит — вид кредиту, що обслуговує рух позичкового капіталу у сфері міжнародних економічних відносин.

Норма процента — співвідношення доходу на позичковий капітал з сумою наданої позики (вимірюється у процентах).

Об'єкти кредиту — економічні процеси, відносно яких укладається кредитна угода.

Перерозподільна функція кредиту — розподіл через кредитний механізм позичкового капіталу між окремими економічними агентами, галузями народного господарства, регіонами і в глобальному масштабі.

Плаваюча процентна ставка — ставка, розмір якої може змінюватись під час дії кредитної угоди.

Позичальник — фізичні чи юридичні особи, які можуть отримати в тимчасове користування кошти на умовах повернення, платності, строковості.

Позичковий капітал — грошовий капітал, який передається у позику і приносить його власнику дохід у вигляді позичкового процента.

Принцип кредитування — положення кредитного механізму, що визначають процес кредитування. До принципів кредитування належать: строковість, забезпеченість, платність, цільовий характер використання.

Регульовальна функція кредиту — у сучасних умовах засіб державного регулювання економічних процесів.

Середньостроковий кредит — кредит, який охоплює позики строком від 1-го до 3-х років, призначені для оплати обладнання, поточні витрати, фінансування капітальних вкладень.

Споживчий кредит — вид кредиту, що надається у грошовій чи товарній формах населенню фінансово-кредитними інститутами та нефінансовими організаціями (фірмами) з метою придбання товарів тривалого користування. Реалізується у вигляді банківського і споживчого кредиту.

Суб'єкти кредиту — учасники кредитної угоди: як мінімум кредитор і позичальник.

Фіксована процентна ставка — ставка, розмір якої не змінюється протягом дії кредитної угоди.

Тема 7. Кредитні системи

Методичні вказівки до вивчення теми

Слід звернути увагу на відмінності між категоріями «кредитна система» та «банківська система». Інституційний склад кредитної системи: банківська система; небанківські кредитно-фінансові установи; інвестиційні компанії; інвестиційні фонди; страхові компанії; пенсійні фонди; кредитні спілки; ломбарди; лізингові та факторингові компанії тощо.

Участь у кредитних відносинах (акумулявання та перерозподіл позичкового капіталу) на постійних засадах є загальною ознакою установи, що належить до кредитної системи. Потрібно навчитися наводити приклади та бачити перспективу розвитку кредитної системи.

Необхідно звернути увагу на небанківські кредитні установи, які існують в Україні. Вміти з'ясувати роль небанківських кредитних установ у нагромадженні та мобілізації грошового капіталу. Звернути увагу на учасників ринку цінних паперів, які створюють істотну конкуренцію банкам під час здійснення ними інвестиційних та довірчих операцій. Охарактеризувати роль контролюючих органів та макроекономічне значення регулювання діяльності інвестиційних фондів та компаній, довірчих товариств, страхувальників.

Слід запам'ятати, що основні форми діяльності небанківських кредитно-фінансових установ на ринку позичкових капіталів зводяться до акумуляції збережень населення, надання кредитів корпораціям та через облігаційні позички, іпотечних та споживчих позик.

Необхідно з'ясувати питання про стійкість банківської системи, тобто її здатність стабільно виконувати свої функції. Стійкість банківської системи забезпечується самими банками та з боку центрального банку. З цією метою НБУ встановлює для комерційних банків обов'язкові економічні нормативи. Класифікація кредитного портфеля банку наведена в табл. 4.

Таблиця 4 — Класифікація кредитного портфеля банку

Фінансовий стан	Погашення заборгованості		
	добре	слабке	недостатнє
А	Стандартний	Під контролем	Субсгандартний
Б	Під контролем	Субсгандартний	Сумнівний
В	Субсгандартний	Сумнівний	Безнадійний
Г	Сумнівний	Безнадійний	Те саме
Д	Безнадійний	Те саме	– " –

Плани семінарських занять

Заняття 1

1. Кредитна система: характеристика і структура.
2. Основи організації та функції банківської системи.
3. Центральні банки, їх походження та призначення.
4. Національний банк України: структура і функції.

Заняття 2

1. Банки другого рівня: походження, види, принципи побудови та функції.
2. Операції комерційних банків та їх характеристика.
3. Небанківські фінансово-кредитні установи, їх призначення та види.
4. Механізм забезпечення стійкості банківської системи.

Термінологічний словник

Актив банку — частина бухгалтерського балансу (ліва сторона), яка характеризує склад, розміщення і використання коштів банку, згрупованих за їх економічним значенням у процесі відтворення.

Активи високоліквідні — кошти та активи, які можуть бути швидко трансформовані у наявні кошти.

Активи робочі банку — кошти на коррахунку, в касі, вкладеш в майно, розміщені в інших банках, цінних паперах, надані кредити; інші кошти та інші активи, що дають прибуток банку.

Активні операції банку — фінансові операції з розміщення вільних коштів з метою отримання прибутку. До активних операцій знижку належать: надання кредитів та позичок, придбання цінних паперів, вкладення коштів у комерційні проекти, лізингові, факторингові операції, операції з векселями та інші банківські операції.

Акціонерний капітал банку — сплачена частка основного капіталу, вкладеного в банк в обмін на вимогу щодо частки в будь-яких майбутніх прибутках, які розподіляються у формі дивідендів. Основними формами акціонерного капіталу в порядку черговості ставлення вимог на прибуток, що розподіляється, є привілейовані та прості акції. Використовується також для позначення статті в пасиві балансу, що вказує суму, яку внесли акціонери і яка разом із нерозподіленим прибутком та іншими фондами становить власний капітал.

Балансовий прибуток банку — загальна сума прибутку від усіх видів діяльності банку, яка відображається в балансі. Складається з прибутку від операційної діяльності та надходжень і збитків від позареалізаційних операцій.

Банк — кредитна установа, яка мобілізує кошти, надає їх у позичку, здійснює розрахунки між економічними суб'єктами.

Банківська операція — діяльність банку, пов'язана з виконанням його специфічно банківських функцій. Коло банківських операцій в Україні

винятково визначене законодавством.

Банківська ліквідність — здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань. Визначається збалансованістю між строками і сумами погашення активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку.

Банківські ресурси — сукупність коштів, які знаходяться в розпорядженні банку і використовуються ним для здійснення кредитних та інших активних операцій.

Великий кредит — сукупний розмір позик комерційного банку стосовно одного позичальника, який перевищує 10% власних коштів (капіталу) банку.

Власні кошти банку—сукупність різних за призначенням фондів, які забезпечують економічну самостійність і стабільність банку.

Дворівнева банківська система — система, в якій емісійно-організаційні банківські функції відокремлені від інших і реалізуються в так званому першому (верхньому) рівні банківської системи.

Депозит банківський — грошові кошти фізичних і юридичних осіб або цінні папери, які передані на зберігання до банку за відповідну плату.

Залучені кошти банку — сукупність коштів, які акумулюються банком на різних рахунках клієнтів у вигляді депозитів або придбані на грошовому ринку міжбанківські кредити чи централізовані ресурси.

Комерційний банк — банківська установа, яка належить до другого рівня банківської системи України.

Кредитна система — сукупність установ, які реалізують кредитні відносини у конкретній державі.

Кредитна спілка — громадська організація, головною метою якої є фінансовий та соціальний захист її членів шляхом залучення їх особистих заощаджень для взаємного кредитування.

Кредитний портфель — сукупність усіх позик, наданих банком з метою отримання прибутку. Банк може видавати кредити безпосередньо,

укладаючи угоду з позичальником, або купувати позику чи частину її, яка була видана іншим кредитором, шляхом укладення угоди з позичальником. Надання кредиту може відбуватись у формі позик, простих векселів, підтверджених авансів, векселів, строк сплати яких вже настав, рахунків факторингу, овердрафтів, короткострокових комерційних векселів, банківських акцептів та інших подібних зобов'язань. Кредитний портфель містить агреговану балансову вартість усіх кредитів, у тому числі і прострочених, пролонгованих та сумнівних до повернення кредитів. Кредитний портфель не містить: проценти нараховані, але ще не сплачені, не профінансовані; зобов'язання видати кредит; кредитні лінії, які ще не списані; гарантії та акредитиви; депозити в інших банках.

Кредитно-інвестиційний портфель — сукупність усіх позичок, наданих банком, та придбаних цінних паперів.

Ломбард — спеціалізована небанківська кредитна установа, яка видає позички під заклад рухомого майна.

Ланка кредитної системи — група установ кредитної системи, яка функціонує за однаковими принципами чи реалізує єдину групу кредитних відносин (банки, інвестиційні компанії, страхові компанії).

Маржа банківська — різниця між курсами валют, цінних паперів, процентними ставками й іншими показниками.

Монетарна політика — те саме, що й грошово-кредитна політика.

Небанківські фінансово-кредитні інститути — фінансові посередники, діяльність яких не пов'язана з базовими операціями грошового ринку.

Нецінова конкуренція — конкуренція за кредитні ресурси та кредитні вкладення між фінансовими інститутами, що виконують неоднорідні за характером операції, за якими не можна порівняти ціну (наприклад страхування та інвестування на ринку цінних паперів).

Облікова ставка НБУ — плата (у процентах), що стягується Національним банком України за проведення операцій за кредитування комерційних банків шляхом рефінансування їхніх активних операцій (обліковий кредит).

Обов'язкові банківські резерви — сума грошових коштів, яку повинні постійно зберігати комерційні банки на своїх рахунках в центральному банку. Визначаються у вигляді норми в процентах до банківських пасивів.

Овердрафт — дебетове сальдо за контокорентним рахунком, із яким погодився банк, різновид кредиту.

Пасив банку — одна з двох частин бухгалтерського балансу (права сторона), в якій на певну дату в грошовому вираженні відображені джерела утворення коштів банку.

Пасивні операції банків — операції, за допомогою яких банки формують свої ресурси для здійснення активних операцій.

Платоспроможність — здатність юридичної чи фізичної особи своєчасно і повністю виконати свої платіжні зобов'язання.

Процентний ризик — ризик змін процентних ставок, що негативно позначається на прибутку банку.

Ризик ліквідності — ризик, при якому в банку виявиться недостатньо грошових коштів для виконання платіжних зобов'язань у встановлені строки.

Рейтинг банку — показник, за яким проводиться порівняння банків за допомогою обраних критеріїв.

Рефінансування — погашення старої заборгованості шляхом випуску нових позик, головним чином заміною короткострокових зобов'язань довгостроковими цінними паперами.

Ризик банківський — можливість понесення втрат у разі виникнення несприятливих для банку обставин.

Ризик процентний — небезпека втрат банку через перевищення процентних ставок, що виплачуються за залученими коштами, над ставками за наданими позичками.

Статутний фонд — сукупність власних коштів акціонерів або пайових внесків засновників (учасників) у грошовій формі, які надаються ними у постійне розпорядження банку.

Страхова компанія (страховик) — установа, яка спеціалізовано займається реалізацією відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб під час окремих подій (страхових випадків) за рахунок грошових фондів, що акумулюються з отриманих ними страхових внесків (страхових премій).

Трансформаційна функція банківської системи — можливість змінювати (трансформувати) строки грошових капіталів, їх розміри та фінансові ризики, мобілізуючи грошові кошти одних суб'єктів ринку і передаючи їх різними способами іншим суб'єктам.

Факторинг — придбання права на стягнення боргів (покупка дебіторів).

Центральний банк — банк першого рівня в дворівневій банківській системі.

Якість активів банку — спроможність забезпечити повернення активів, аналіз позабалансових рахунків, а також вплив наданих проблемних кредитів на загальний фінансовий стан банку.

Якість управління банком — оцінка методів управління банком з погляду ефективності діяльності, установленого порядку праці, методів контролю дотримання наявних нормативних актів та чинного законодавства.

CAMEL — одна з рейтингових банківських систем; називається за першими (англійськими) літерами складових показників — капітал, активи, менеджмент, дохідність, ліквідність.

Тема 8. Валютні відносини та валютні системи

Методичні вказівки до вивчення теми

Опрацьовуючи тему, слід звернути увагу на те, що основним елементом зовнішньоекономічної діяльності є валютні відносини, які виникають при функціонуванні грошей у міжнародному обороті. На світовому ринку

економічні зв'язки безпосередньо залежать від розвитку поділу праці й формування спеціалізації та кооперування виробництва, завдяки цьому формуються такі об'єктивні взаємозалежності та взаємодоповнення національних економік, за яких вони втрачають свою особливість і самостійність. Так вони перетворюються на інтегральні частини єдиного структурно цілісного міжнародного економічного організму.

Лише за умови функціонування на світовому ринку загального, інтернаціонального за змістом вартісного еквівалента можлива реалізація еквівалентності міжнародного обміну товарів та послуг. Гроші реалізують себе у функціях світових грошей, коли вони обслуговують міжнародні економічні відносини і використовуються як міжнародна розрахункова одиниця чи міжнародний засіб обігу і платежу. Функціональною формою останніх є валюта.

Завдяки своїм якостям золото виступало в ролі світових грошей протягом тривалого часу. Базою вартісних відносин була національна вартість, що формувалася в межах кожної країни, але золото поступово втратило свої монетарні функції. Спочатку відбулася демонетизація золота на рівні функціонування національних грошей, а з часом і міждержавних відносин. Змінюються природа і функціональна роль світових грошей; вони перетворюються на самостійну грошову форму і є матеріальним носієм інтернаціональної вартості. Національні гроші втрачають свою самостійність при обслуговуванні міжнародних відносин, але продовжують виконувати весь комплекс функцій, пов'язаний з обслуговуванням обігу товарів і послуг на внутрішньому ринку.

Головною метою світових грошей є виконання функції інтернаціональної міри вартості, за нею порівнюються не безпосередньо вартості окремих товарів, а купівельні спроможності національних валют. Таким чином, вони поєднують національні грошові знаки вартості.

Характеристика і режими валютних курсів наведені в табл. 5 і 6. Види валютних курсів показані на рис. 1. Слід звернути також увагу на класифіка-

цію валюти (рис. 2) та валютних ринків (рис. 3), розібратися в сутності конверсійних операцій (рис. 4).

Таблиця 5 — Характеристика валютних курсів

Режим валютного курсу	Характеристика	Примітки
Вільно плаваючий курс	Повна свобода для ринкових сил.	Теоретично можливий, однак на практиці зустрічається рідко. Центральний банк намагається проводити інтервенції
Керований плаваючий курс	Центральний банк проводить інтервенції з метою підтримання рівноваги	Застосовується часто
«Повзуча прив'язка» (crawling peg)	Центральний банк проводить інтервенції для досягнення певних цілей у сфері контрольованого коригування курсу	Результат досягається у разі відповідності дій ринку прогнозам центрального банку щодо динаміки руху валютного курсу
Фіксований курс у межах валютного коридору	Центральний банк проводить інтервенції з метою утримання курсу в установлених межах	У разі наближення курсу до верхньої чи нижньої межі перед центральним банком постають ті самі проблеми, що й за системи фіксованого курсу
«Фіксована прив'язка» (fixed peg)	Курс не може відхилитися за визначені цільові орієнтири	Характерний для Бреттонвудської системи. Якщо курс вчасно не коригується, то інтервенції можуть виявитися надто дорогими
Валютна рада	Грошова база має бути цілком покритою іноземною валютою зафіксованим курсом	Суворі дисципліна, достатність валютних резервів центрального банку

Таблиця 6 — Режими валютних курсів у деяких європейських країнах

Країна	Режим валютного курсу	Кошик	Рівень відхилення, %
Албанія	Вільно плаваючий курс	—	—
Боснія	Валютна рада	Німецька марка	0
Болгарія	Валютна рада	Німецька марка	0
Хорватія	Керований плаваючий курс	—	—
Чехія	Керований плаваючий курс	—	—
Естонія	Валютна рада	Німецька марка (70%)	0
Угорщина	«Повзуча прив'язка» (crawling peg)	Німецька марка (70%)	±2,25
Латвія	«Фіксована прив'язка» (fixed peg)	СДР	±2
Литва	Валютна рада	Долар США	0
Македонія	Керований плаваючий курс	Долар США (45%)	±7%
Польща	«Повзуча прив'язка» (crawling peg)	Німецька марка (35%), фунт стерлінг (10%), франц. франк (5%), швейц. франк (5%)	—
Румунія	Вільно плаваючий курс	—	—
Словаччина	«Фіксована прив'язка» (fixed peg)	Німецька марка (60%) Долар США (40%)	—
Словенія	Керований плаваючий курс	—	—
Україна	Фіксований курс у межах валютного коридору	—	—

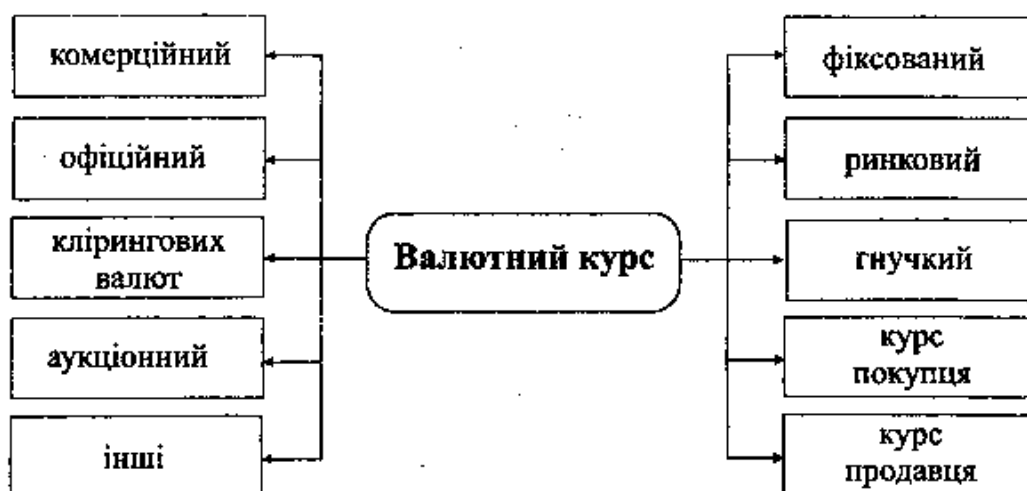

Рис. 1. Види валютних курсів

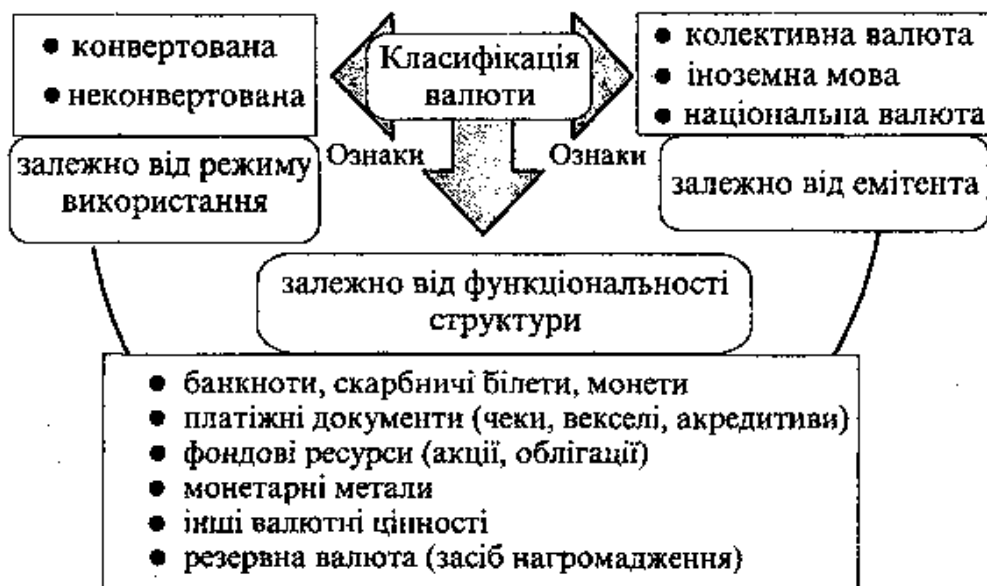

Рис. 2. Класифікація валюти

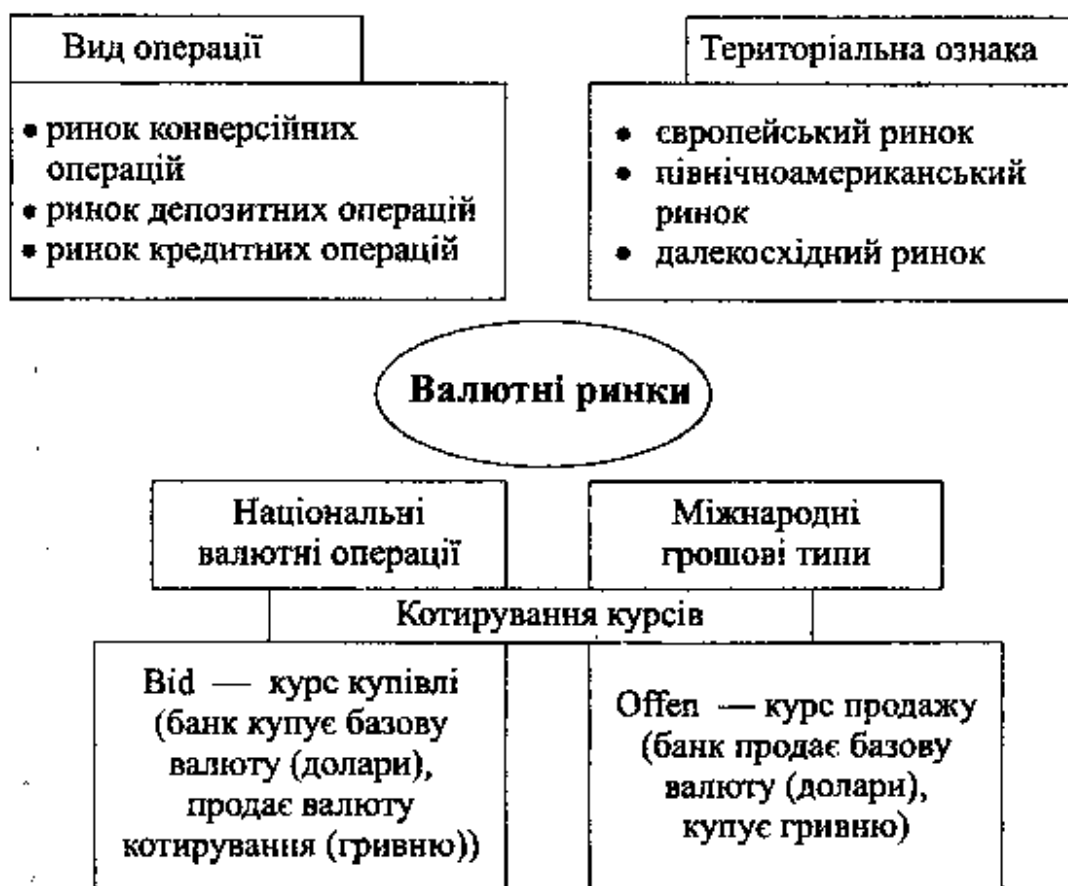

Рис. 3. Класифікація валютних ринків

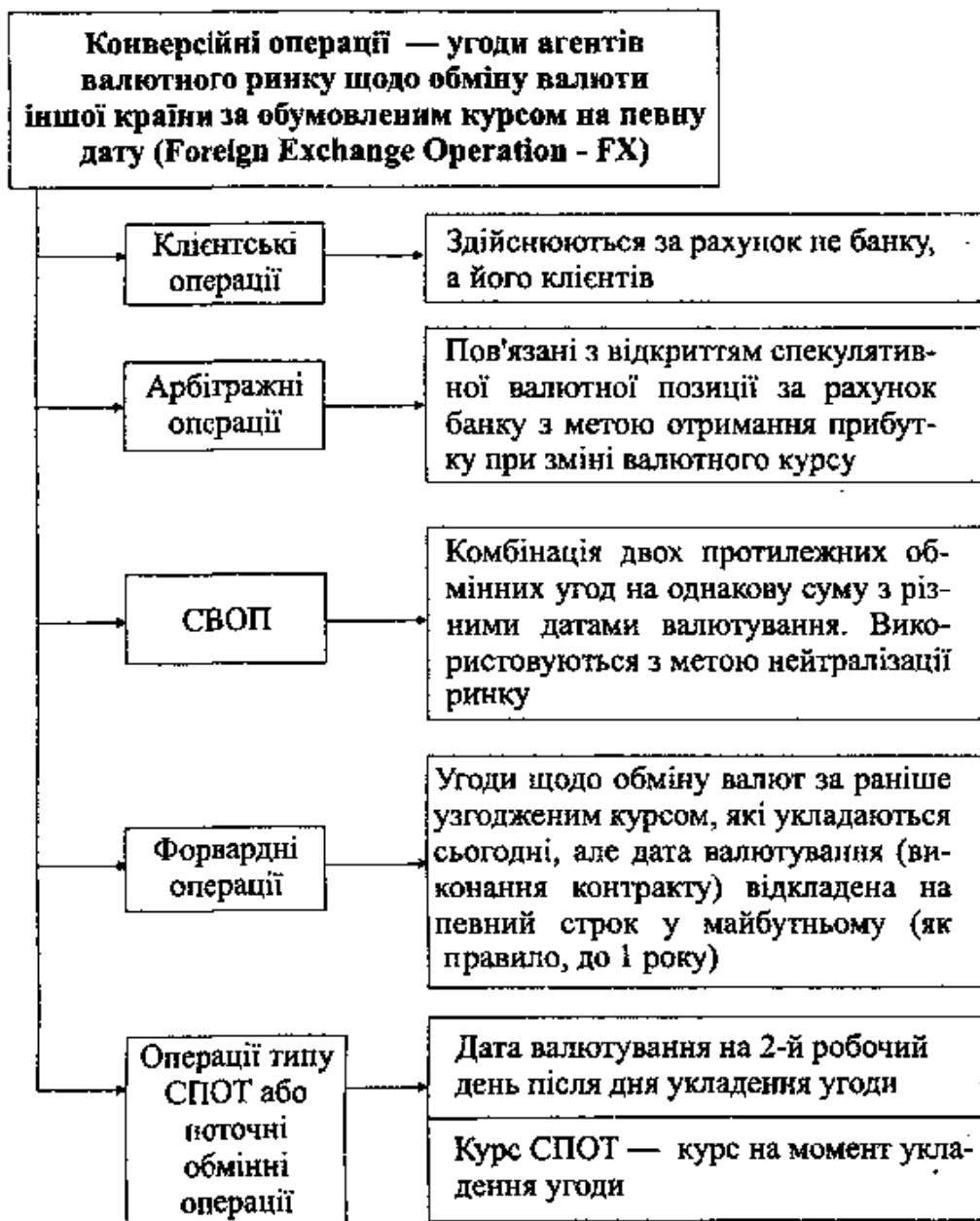

Рис. 4. Конверсійні операції

Плани семінарських занять

Заняття 1

1. Суть валютних відносин. Поняття і види валюти.
2. Валютні курси та конвертованість валюти.
3. Валютний ринок: суть і характеристика складових елементів.
4. Механізм регулювання валютного курсу.

Заняття 2

1. Поняття валютної системи, її структура, призначення і види.
2. Платіжний баланс, його зміст і роль у механізмі валютного регулювання.
3. Розвиток валютної системи України.
4. Характеристика сучасної світової системи та роль МВФ в її функціонуванні.

Термінологічний словник

Валюта — грошова одиниця, що використовується у функціях світових грошей.

Валютний курс — ціна грошової одиниці однієї країни, виражена у грошовій одиниці іншої країни.

Валютний ринок — сукупність обмінних та депозитно-кредитних операцій в іноземних валютах, які здійснюються між юридичними та фізичними особами за ринковим курсом або за процентною ставкою.

Валютні відносини — відносини, що виникають під час функціонування грошей у міжнародному обороті.

Валютні обмеження — законодавче визначені обмеження на здійснення валютних операцій у країні (для певних груп економічних суб'єктів, для певних видів операцій, валют тощо). Конвертованість — здатність вільного обміну національної грошової одиниці на інші валюти.

Котирування — визначення офіційними державними органами (чи іншою фінансовою установою) курсу (ціни) іноземної валюти.

Купівельна спроможність — «сила» валюти, що виражається як сума товарів та послуг, які можна придбати на дану грошову одиницю.

Платіжний баланс — відображення співвідношення всієї сукупності надходжень із-за кордону та платежів за кордон за певний відрізок часу (рік, квартал, місяць).

3. ЗАВДАННЯ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Задача 1. Визначити проценти на суму нагромадження боргу, якщо позичка дорівнює 700 тис. грн, термін 4 роки, проценти прості, ставка — 20%.

Задача 2. Розрахувати суму яку повинен сплатити боржник у кінці року, якщо позичка у розмірі 1 млн. грн видана 20 січня до 5 жовтня під 18% річних. Визначити:

- 1) точні проценти з точним числом днів позички;
- 2) звичайні проценти з точним числом днів позички;
- 3) звичайні проценти з наближеним числом днів позички.

Задача 3. Визначити множник нарощення за 2,5 року, якщо контракт передбачає порядок нарахування процентів: перший рік — 16% — у кожному наступному півріччі ставка підвищується на 1%.

Задача 4. Визначити початкову суму боргу, при умові, що часова база дорівнює 365 днів, якщо через 180 днів після підписання угоди боржник сплатив 310 тис. грн, кредит виданий під 16% річних.

Задача 5. Розрахувати суму, отриману при обліку, якщо тратта видана на суму 1 млн. грн зі сплатою 17.11. Власник векселя облічив його в банку 23.09 за обліковою ставкою 20%. Період, що залишився до кінця терміну, дорівнює 55 днів.

Задача 6. Визначити розмір платежу, який необхідно погасити, при нарахуванні звичайних процентів з точним числом днів позички.

Позичка у розмірі 150 тис. грн видана на період з 20.02 по 5.10 під 8% річних, рік високосний. Часова база 360 днів.

Задача 7. Визначити множник нарощення за період, який дорівнює 2,5 року, при процентній ставці, що змінюється у часі. Контракт передбачає наступний порядок нарахування відсотків: за період 1 рік — 8% річних, у кожному наступному періоді, який дорівнює 0,5 року, ставка підвищується на 0,5%.

Задача 8. Яке мінімально прийнятне значення процентної ставки простих процентів, якщо необхідно подвоїти суму 10 000 грн. через 5 років.

Задача 9. Визначити нарощену суму через 1,5 року, якщо кредит наданий у сумі 30 000 грн. за схемою простих процентів.

Банк пропонує своєму клієнту-позичальнику такі умови надання кредиту: перше півріччя — 40% річних, кожний наступний квартал ставка підвищується на 1,5%.

Задача 10. Визначити термін погашення позички, розрахувавши:

- а) точні проценти з точним числом днів позички;
- б) звичайні проценти з точним числом днів позички;
- в) звичайні проценти з наближеним числом днів позички.

Банк видав позичку в розмірі 20 000 грн. з 15.10 по 24.12 під 25% річних (нарахування здійснюється за схемою простих процентів).

Задача 11. Визначити суму боргу, що підлягає погашенню наприкінці останнього року позички за простими процентами.

Будівельна фірма отримала кредит у банку на суму 4 млн. грн терміном на 5 років. Процентна ставка за кредитом визначена у 12% річних для першого року; для другого року передбачена надбавка до процентної ставки у розмірі 1%, для третього та наступних років — у розмірі 0,5%.

Задача 12. Розрахувати суму нарощення за простою процентною ставкою, якщо позичка у розмірі 100 тис. грн видана на період з 20.01 по 5.10. Проценти нараховуються за простою обліковою ставкою — 8%.

Задача 13. Визначити платіжне зобов'язання з нарахуванням простих процентів. Зобов'язання сплатити через 180 днів позичку у розмірі 25 тис. грн. з нарахуванням 5% річних було враховано у банку за 120 днів до настання терміну за обліковою ставкою 7,5%. Часова база береться 365 днів при нарахуванні процентної ставки та 360 днів при нарахуванні облікової ставки.

Задача 14. Розрахувати темп інфляції у другому році за таких умов: індекс цін у першому році — 110%, індекс цін у другому році — 120%.

Задача 15. Розрахувати темп інфляції у другому році за таких умов: номінальний ВВП у першому році — 1200 грн, у другому — 1400 грн, реальний ВВП у першому році — 1100 грн, у другому — 1200 грн.

Задача 16. Визначити грошові агрегати M_1 , M_2 , M_3 , якщо:

1. Готівка в касах юридичних осіб — 38171 млн. грн.
2. Вклади на ощадних рахунках до запитання — 13 751 млн. грн.
3. Вклади строкових рахунків — 510 млн. грн.
4. Кошти на спеціальних рахунках — 130 млн. грн.
5. Вклади за трастовими операціями — 29 млн. грн.

Задача 17. Визначити грошові агрегати M_1 , M_2 , M_3 , якщо:

1. Трансакційні депозити — 21820 млн. грн.
2. Готівкові гроші — 510 млн. грн.
3. Строкові вклади — 218 млн. грн.
4. Депозитні сертифікати — 110 млн. грн.

Задача 18. Визначити грошові агрегати: M_1 , M_2 , M_3 якщо є:

1. Ощадні внески — 220 млн. грн.
2. Ощадні внески в спеціалізованих кредитних установах 110 млн. грн.
3. Запаси коштів на поточних рахунках — 21 120 млн. грн.
4. Готівка на рахунках фізичних осіб — 210 млн. грн.

Задача 19. Визначити грошові агрегати:

M_0 , якщо:

1. M_3 — 25 380 млн. грн.
2. Кошти на строкових рахунках — 23 000 млн. грн.
3. Внески до запитання — 1200 млн. грн.
4. Депозитні сертифікати — 100 млн. грн.

Задача 20. Визначити грошові агрегати M_1 , M_2 , M_3 , якщо:

1. Депозити до запитання — 627 млрд. грн.
2. Кошти клієнтів за трастовими операціями — 829 млрд. грн.
3. Ощадні вклади — 265 млрд. грн.
4. Готівкові гроші — 184 млрд. грн.
5. Строкові вклади — 319 млрд. грн.

Задача 21. Визначити грошові агрегати M_0 , M_2 , кошти у спеціалізованих фінансово-кредитних установах, якщо:

1. Чекові вклади — 574 млрд. грн.
2. M_1 — 784 млрд. грн.
3. Вклади на безчекових ощадних рахунках — 434 млрд. грн.
4. Дрібні строкові вклади — 1836 млрд. грн.
5. M_3 — 3889 млрд. грн.

Задача 22. Визначити величини M_1 та M_2 , якщо в січні поточного року в економіці готівкові гроші складали — 300 млрд. грн; вклади до запитання — 600 млрд. грн; чекові депозити — 300 млрд. грн; взаємні фонди грошового ринку — 700 млрд. грн; ощадні вклади — 400 млрд. грн; строкові вклади — 1100 млрд. грн.

Задача 23. Визначити швидкість обігу гривні за минулий рік та середню тривалість одного обігу, якщо обсяг ВВП становив 103,9 млн. грн. Середньорічний обсяг грошової маси — 14,1 млн. грн.

Задача 24. Визначити грошові агрегати — M_0 , M_1 .

1. M_3 — 3193 млрд. грн.
2. M_1 — 618 млрд. грн.
3. Кошти за трастовими операціями — 645 млрд. грн.
4. Депозити до запитання — 448 млрд. грн.

Задача 25. Розрахувати кількість грошей, необхідних для обслуговування обміну, якщо гроші обертаються в середньому 5 разів на рік:

- а) у 5 разів більша за номінальний обсяг ВВП;
- б) складає 20% номінального ВВП;
- в) дорівнює відношенню: 20% / номінальний обсяг ВВП;
- г) жодна з відповідей невірна.

Задача 26. Визначити швидкість обігу грошей, якщо грошова маса готівкових та безготівкових грошей становить 500 млн. грн, ВВП за поточний рік становив — 4100 млн. грн.

Задача 27. Визначити необхідну для обігу кількість грошей, якщо кількість грошових обігів на рік дорівнює 5. При цьому вартість товарної маси складає — 800 млрд. грн; вартість товарів проданих у кредит — 100

млрд. грн; вартість товарів, проданих у кредит, строк оплати яких вже настав, 500 млрд. грн; сума товарів, які погашаються шляхом взаємного зарахування боргів, — 100 млрд. грн.

Задача 28. Визначити кількість грошей, необхідних як засіб обігу. Сума цін за реалізованими товарами — 4500 млрд. грн; сума цін товарів, проданих з розстрочкою платежу, строк оплати яких не настав, — 42 млрд. грн.; сума платежів за довгостроковими зобов'язаннями — 172 млрд. грн; сума платежів, які погашаються шляхом взаємного врахування — 400 млрд. грн. Середня кількість обігів грошей на рік — 10.

Задача 29. Визначити кількість грошей, необхідних для обігу, якщо сума цін реалізованих товарів та послуг 200 млрд. грн; при цьому сума цін товарів, проданих у кредит, дорівнює 10 млрд. грн; платежі за кредитами — 2 млрд. грн. Швидкість обігу грошової одиниці 2,4 місяця.

Задача 30. Визначити кількість грошей, необхідних для обігу. Сума цін реалізованих товарів та послуг — 200 млрд. грн; платежі за кредитами, строк сплати яких настав, 40 млрд. грн; товари, продані в кредит, 60 млрд. грн; платежі, які погашаються шляхом взаємного врахування, — 20 млрд. грн. Швидкість обігу грошової одиниці 4 місяці.

Задача 31. Визначити рівень цін товарів та послуг, якщо маса грошового обігу складає 77 млрд. грн, швидкість обігу грошей — 9 разів на рік, кількість проданих товарів та послуг — 254 млрд. грн.

Задача 32. Визначити показник грошової бази та її частку у загальному обсязі грошової маси за такими даними про становище грошового ринку в країні:

- готівкові гроші — 7700 млрд. грн;
- обов'язкові резерви комерційних банків у центральному банку — 1700 млрд. грн;
- кошти комерційних банків на кореспондентських рахунках у центральному банку — 4600 млрд. грн;
- кошти на поточних рахунках, внески до запитання — 11100 млрд. грн;
- депозитні сертифікати — 20 млрд. грн.

4. ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Роль грошей у ринковій економіці.
2. Суть грошей. Гроші як гроші й гроші як капітал.
3. Гроші як засіб обігу і засіб платежу.
4. Функція грошей як засіб нагромадження.
5. Функція грошей як міра вартості.
6. Походження і суть грошей. Портфельний підхід до визначення суті грошей.
7. Вартість грошей.
8. Форми грошей та їх еволюція.
9. Походження грошей. Роль держави у творенні грошей.
10. Внесок Дж. Кейнса в розвиток теорії грошей.
11. Сучасний монетаризм.
12. Класична кількісна теорія грошей, характеристика її постулатів.
13. Неокласичний варіант кількісної теорії грошей.
14. Характеристика основних теорій грошей.
15. Потoki грошового обороту, їх взаємозв'язок.
16. Порядок балансування грошових потоків у грошовому обороті.
17. Грошовий оборот та його структура.
18. Характеристика сучасних засобів платежу, які обслуговують грошовий оборот. Відмінність сучасних банківських білетів від класичної банкноти.
19. Маса грошей, її склад та фактори зміни обсягу і структури.
20. Кількісна характеристика грошової маси. Проблема монетизації ВВП. Ефект витіснення інвестицій.
21. Основні типи грошових систем.
22. Закон кількості грошей, необхідних для обороту.
23. Грошова маса і грошові агрегати. «Сеньйораж» та монетизація бюджетного дефіциту.

24. Швидкість обігу грошової одиниці: суть, порядок визначення та фактори, що на неї впливають.

25. Механізм поповнення грошей в обороті. Роль комерційних банків у цьому процесі.

26. Попит на грошовому ринку. Еластичність попиту на гроші.

27. Пропозиція грошей.

28. Грошовий мультиплікатор та грошова база.

29. Графічна модель грошового ринку. Рівновага на грошовому ринку.

30. Суть і структура грошового ринку.

31. Грошово-кредитна та фіскально-бюджетна політика в системі державного регулювання грошової сфери.

32. Суть, цілі та інструменти грошово-кредитної політики.

33. Системи паперово-грошового та кредитного обігу.

34. Створення та розвиток грошової системи України.

35. Грошово-кредитна політика та її інструменти.

36. Грошові реформи, їх цілі та види.

37. Суть та основні елементи грошових систем.

38. Еволюція кредитних грошей. Різновиди сучасних кредитних грошей. Роль держави у створенні кредитних грошей.

39. Суть, форми прояву, причини та наслідки інфляції.

40. Інфляція та її види.

41. Державне регулювання грошової сфери: завдання, методи та механізм.

42. Характеристика банківського кредиту.

43. Характеристика державного кредиту: суть, суб'єкти, значення, стан та перспективи розвитку в Україні.

44. Характеристика комерційного кредиту: суть, суб'єкти, значення, стан та перспективи розвитку в Україні.

45. Характеристика споживчого кредиту: суть, суб'єкти, значення, стан та перспективи розвитку в Україні.

46. Необхідність кредиту в ринковій економіці.
47. Суть та еволюція кредиту. Об'єкти та суб'єкти кредитних відносин.
48. Функції і роль кредиту в ринковій економіці.
49. Форми та види кредиту в ринковій економіці.
50. Процент за кредит, його суть, фактори зміни та роль. Норма процента.
51. Банківська система України та особливості її формування.
52. Центральні банки, їх походження, призначення та функції.
53. Інструменти грошово-кредитної політики Національного банку України.
54. Небанківські фінансово-кредитні інститути та їх значення в економіці.
55. Стійкість комерційних банків та механізм її забезпечення.
56. Поняття кредитної системи. Характеристика кредитної системи України.
57. Поняття банку. Види банків у ринковій економіці.
58. Операції комерційних банків.
59. Валютна система. Види валютних систем.
60. Валютний курс та фактори, що на нього впливають.
61. Валютний ринок.
62. Конвертованість валюти.
63. Поняття валюти, її види, призначення та сфера використання.

Студенти заочної форми навчання для написання контрольної роботи обирають тему реферату за останньою цифрою номера залікової книжки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адамик Б.П. Національний банк і грошово-кредитна політика: Навч. посіб. — Тернопіль: Карт-бланш, 2002. — 278 с
2. Боринець СЯ. Міжнародні валютно-фінансові відносини: Підручник. — 3-є вид., стер. — К.: Тов-во “Знання”, КОО, 2001. — 305 с.
3. Гальчинський А.С. Теорія грошей. — К.: Основи, 1998. — 415 с.
4. Гроші та кредит: Підручник / За ред. проф. Б.С. Івасіва. — Тернопіль: Карт-бланш, 2000 — 510 с.
5. Кочетков В.М. Гроші та кредит: Навч.-метод, посіб. — / В.М. Кочетков, Д.Г. Сироцинський, Н.Ю. Андрушко.— К.: Вид. Європ. ун-ту, 2002. — 84 с.
6. Гроші та кредит: Навч.-метод. посіб. для самос. вив. дисципліни / М.І. Марун, М.І. Савлук, М.Ф. Пудовкіна та ін. — К.: КНЕУ, 1999. — 76 с.
7. Деньги и регулирование денежного обращения: теория и практика / Под ред. Л.Н. Красиной. — М.: Фин. и стат., 2002. — 220 с.
8. Савлук М. І. Гроші та кредит: Підручник. — К., 2002. — 598 с.
9. Савлук М.І. Міжнародні розрахунки та валютні операції: Навч. посіб. /О.І. Береславська, О.М. Наконечний, М.Г. Пясецька та ін.; За ред. М.І. Савлука. — К.: КНЕУ, 2002. — 393 с.
10. Гроші та кредит: Підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пудовкіна та ін.; За заг. ред. М. І. Савлука. — 3-є вид., пе-рероб. і доп. — К.: КНЕУ, 2002. — 598 с.
11. Лагутін В.Д. Гроші та грошовий обіг: Навч. посіб. — 4-е вид. перероб. і доп. — К.: Знання, 2002. — 119 с.
12. Гроші, банки та кредит: у схемах і коментаріях: Навч. посіб. / За ред. Б. Л. Луціва. — Тернопіль: Карт-бланш, 2000. — 225 с.
13. Лагутін В. Д. Кредитування: теорія і практика: Навч. посіб. — К.: Знання, 2000. — 215 с
14. Шелудько В.М. Фінансів ринок: Навч. посіб. — 2-е вид. випр. і доп. — К.: Знання-Прес, 2003. — 535 с.

Навчальне видання

**Борис Григорович СКОКОВ,
Інна Анатоліївна КРАЇВСЬКА**

ГРОШІ І КРЕДИТ

Конспект лекцій, навчально-методичний матеріал для самостійної роботи та для практичних занять, завдання для контрольної роботи для студентів усіх форм навчання напрямків “Економіка і підприємництво” та “Менеджмент”

Редактор М. З. Аляб'єв

План 2008, поз. 77Н

Підп. до друку 03.09.2008   Формат 60×84 1/16.   Обл.-вид. арк. 10,8
Папір офісний.   Друк на ризографі.   Умовн.-друк.арк. 14,3
Тираж 100 прим.   Зам. №

61002, м. Харків, ХНАМГ, вул. Революції, 12.
Сектор оперативної поліграфії ЦНІТ ХНАМГ.
61002, м. Харків, ХНАМГ, вул. Революції, 12.